

Копия рукописи
из архива МГУ

1915

059

7-33

06 JUN 2000

2

14203

059
7-33

2-

Annuaire des Arméniens d'Egypte

529 ՍՈՒՐԵՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ
63-ՊԱ

Ե Գ Ի Պ Տ Ա Յ Ա Յ

Տ Ա Ր Ե Յ Ո Յ Յ Ը

F. S U R H

1 9 1 5

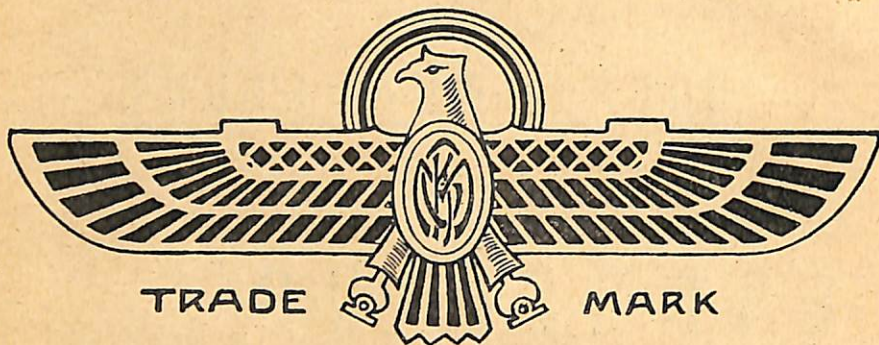
ՏՊԱԳ.Բ. ԶԱՐԵԶ և ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Գ Ա Ղ Ի Բ Է

1004
15196

K. & G. MELKONIAN

CIGARETTES

Գ. ԵՒ Կ. ՄԵԼԻՔՈՆԵԱՆ

ԱՄԵՆԱՀԻՆ ԵՒ ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ

ՍԻԿԱՐԷԹԻ ՀԱՅ ԳՈՐԾԱՏՈՒՆ

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՄԷՋ, ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ 1882ԻՆ, Ի ԳԱՀԻՐԷ

՝ ԱՄՍԱԿԱՆ ՄՊԱՌՈՒՄՆ Է 12,000,000 ՄԻԿԱՐԷԹ

ՓՆՏՈՒՆ՝ ՄԵԼԻՔՈՆԵԱՆ ՏԱՆ ԱՌԱՋՆԱՅԱՏՈՒԿ

«Ֆլոր Մասեն», «Միլեր Մասեն» եւ «Մասեն» Սիկարեթները

Հայթայթի՝ մասնաւոր առանձնաշնորհման հրովարտակով՝ ձաքոնական Կառավարութեան, Սիամի Արեւելիքին, Եգիպտոսի Անգլիական Զօրաբաժաններուն, Սուսանի Կառավարչին ու Զօրանոցներուն, ԵՆ. ԵՆ. ԵՆ.:

Գործատուն՝ Գանիրէ, Թեվֆիգիյէ քաղ (Ապալա թասրոնին դիմաց: — Վաճառման գլխաւոր կեդրոններ՝ Աքապա-Էլ-Խասրա (Շրայնին դիմաց), Պապ-Էլ-Հասիս (Կայսրանին դիմաց) Ապսինի հրապարակին վրայ, Էգպէֆիյէի մէջ, ԵՆ. ԵՆ. ԵՆ.:

Ունի իր 80 մասնաճիւղերը Եգիպտոսի եւ Սուսանի զանազան կեդրոններուն մէջ, ինչպէս նաեւ իր ներկայացուցիչները՝ Ծայրագոյն-Արեւելի եւ Եւրոպայի գլխաւոր քաղաքներուն մէջ:

Ն. Բ. ԽՏԻՒ ԱՊՊԱՍ ՀԻԼՍԻ ՓԱՇԱ

ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

ԵՂԲԱՐՔ

GAMSARAGAN FRÈRES

TABACS & CIGARETTES

Յարգելի Հասարակութեան

ԿԸ ՅԱՆՁՆԱՐԱՐՈՒԻՆ ՄԱՍՆԱԻՈՐԱՊԷՍ

ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՍԻԿԱՐԷԹՆԵՐԸ

ԵՒ

ԱՊՈՒՆԻԿՄԷ Ծխախոտը

ՈՐ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՏԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՈՒԿ Է

ԳՈՐԾԱՏՈՒՆ . . . ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ . . . ԶԱԿԱԶԻԿ

ԳԼԽԱԻՈՐ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ ԳԱՀԻՐԷԻ ՄԷՁ

ՕԲԵՐԱՅԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

“ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑ”Ը

(ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ)

Մեր այս հրատարակութեան, իբրեւ նախափորձ, անցեալ տարի գտած համակիր ընդունելութենէն քաջալերուած՝ օգտակար աշխատութեան մը մէջ յարատեւելու համոզումովն է որ պատրաստեցինք, և ահա՛ հրապարակ կը հանենք, «Եգիպտահայ Տարեցոյց»ի այս երկրորդ — 1915ի — հատորը:

Եթէ գրական ո՛ր և է պատրանք կամ յաւակնութիւն չէինք դնել այս ձեռնարկին մէջ, վստահ էինք, սակայն, որ եգիպտահայ կարեւոր դէմքերու և դէպքերու բարեխիղճ ամփոփման ու պատշաճ ցուցադրումի այս խնամքը, գէթ տարին անգամ մը, իր շինիչ ազդեցութիւնը պիտի ունենար, այնպիսի շրջանի մը մէջ ուր մամուլը հազիւ կը հասնի զբաղելու առօրեայ կեանքի անմիջական հարցերով:

Եգիպտահայ գաղութը՝ Պէնի-Սուրէի, Պուլազի կամ Ապու-Տարտարի ազգային հաստատութիւններուն շուրջը չի սահմանափակուիր՝ իր ընկերային, մտաւորական ու հասարակական արտայայտութիւններովը:

Եւ եթէ միայն լրագրական սիւնակներու մէջ փնտռէինք եգիպտահայուն ներկայ հաւաքական դիմագծութիւնը, չափազանց ազօտ, անբաւական, չըսելու համար տխուր, գաղափար մը պիտի կազմէինք անոր վրայ:

«Եգիպտահայ Տարեցոյցը» կուգար, այս իմաստով, խոշոր պակաս մը լրացնելու, իրենց խրոխտ ինք-

նաստուերածումէն դուրս բերելով այն բոլոր արժանիքները, տաղանդներն ու նկարագիրները, որոնք այս գաղութին ամենամաքուր պարծանքը կը կազմեն, բայց որոնք խօսեցնել չեն ի տար իրենց վրայ՝ հեռի մնալով ազմկայոյզ դերերէ կամ ուշագրաւ ու թախանձագին կեցուածքներէ:

Առանց գերզնահատման ու շողովքի, մեր մտաւոր ու բարոյական ուժերուն պարբերական այդ հարազատ պատկերացումն իր որոշ նշանակութիւնն ու անժխտելի առաւելութիւններն ունի, եգիպտահայ հանրային գործունէութեան բեղմնաւորումին, ինչպէս նաեւ ազգային ընդհանրական իտէալներու հանդէպ մեզի բաժին ինկող նուիրումներու յարուցման ու արծարծումին համար:

Մեր ժողովուրդն ինքն իր վրայ հաւատքի, յուսադրութեան, վստահութեան, խանդավառութեան պէտք ունի: Անիկա ա՛լ յոգնեցաւ, ջլատուեցաւ, իր բացասական կողմերը միայն տեսնելով ու լսելով: Քրննադատութիւնը մեր մէջ յուեռեստութեամբ համակուած է առհասարակ: Բայց առողջ քննադատութիւնը չի տարածեր բանաւոր լաւատեսութիւնը:

Անհրաժեշտ է մեր ժողովուրդին աչքերուն պարզել իր գերազանց յատկութիւններն, իր գեղեցիկ ու սրբապանդու առաքինութիւնները: Պէտք է ճանչցնել իրեն իր պատուական մարդիկը, իր մեծ զաւկները, և իր ազգային հպարտութիւնը պէտք է հմայել իր լաւագոյն քաղաքացիներուն զօրեղ, բարերար կամ չքեղ ժէսթերը պանծացնելով:

Եգիպտահայ կեանքի լճացումին դէմ մանաւանդ հակադդեցութեան այս դրական ջանքը կը հարկադրուի, հրամայականօրէն: — Հայութեան այս հատուածին մէջ, ուր՝ մէկ քանի մեծաշուք համբաներու առընթեր՝ այնքան իրական արժանիքներ յաճախ անտես-

ուած կը մնան, իրար անգիտելով չէ՛ որ պիտի կանգուն ու բարձր բռնէինք մեր ազգային վարկը: Տարիները կ'անցնին, տանելով իրենց հետ հին հմայքները, և նորերը չեն հասնիր անոնց տեղը բռնելու, վասն զի չենք նպաստաւորեր անոնց յառաջացումն ու յայտնագործումը:

Պէ՛տք է ճանչնանք ու գնահատենք մեր օժտուած անհատներն ու գործօն տարրերը: Ասիկա կը պահանջեն մենէ եգիպտահայ Գաղութին անվիճելի շահերը, և այս նախանձախնդրութեամբ տոգորուած է որ եգիպտահայը պիտի կրնայ տրամադրել Մայր Հայրենիքին իրմէ իրաւամբ ակնկալուած բազմադիմի օժանդակութիւնը:

Այս հրատարակութիւնն ուրիշ նպատակի չի ձգտիր, բայց եթէ եգիպտահայ իրերաճանաչութեան ու ներքին արգաւանդ համակրութիւններու ազդակ մը հանդիսանալու:

Կը խոստովանինք, թէ ակամայ մոռացումներ ունեցած էինք «Տարեցոյց»իս առաջին հատորին մէջ, և՛ հաւանաբար՝ նոյնքան ակամայ վրիպումներ ալ ունեցած ըլլանք, այս անգամ:

Եգիպտահայ Գաղութն անհատական արժէքներով բաւական հարուստ է, բարերազգաբար, որպէս զի կարենայինք մէկ-երկու հատորներով ամէն բան ըսած լըմընցուցած ըլլալ իր մասին:

Մենք ալ՝ մեր կարգին՝ հիննալով անոր մէջ, հընարաւորութիւն կ'ունենանք հետզհետէ սրբագրելու, ճշգործելու անկէ կրած մեր առաջին տպաւորութիւնները, անոր նկատմամբ մեր ունեցած տեսութիւնները, մէկ խօսքով՝ զայն աւելի խորապէս ուսումնասիրելու:

Եգիպտահայ քրոնիկագրի մեր այս համեստ դերին մէջ կատարեալ սրտապնդում մը եղաւ մեզի համար այն թանկագին աջակցութիւնը զոր եգիպտահայ

մտաւորականութիւնը բերաւ մեր այս ձեռնարկին :

Ուրախ ենք աւելցնելու որ, այս անգամ, «Եգիպտահայ Տարեցոյցը» կը ներկայանայ հասարակութեան ճոխ ու այլազան բովանդակութեամբ մը, ուր մեր տեղական առաջնակարգ ութերուն հետ կը գրչակցին, կ'ըզայրակցին մեր գրականութեան ներկայամենէն ականաւոր դէմքերէն մէկ քանիները, աւելի ընդարձակ տարողութիւն, գրեթէ խորհրդանշական շեշտ մը տալով այս հատորին :

Եւ եթէ յառաջիկային համար դարձեալ մաղթանքով մը պիտի վերջացնենք այս տողերը, մեր ամենէն ջերմեռանդ իղձն է որ խաղաղ ու ստեղծագործ աշխատանքի շրջանը բացուած ըլլայ, այս տարի, Հայ Ազգին, և մասնաւորապէս Հայ Մտաւորական Եղբայրակցութեան համար :

Ս. Պ.

ԴԱՐԵՐՈՒ ԳԵՐԵԶՄԱՆԸ

(ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ)

Գրեց՝ Ն. Մ. ԱՂԱՋԱՐՄ

Եգիպտոս, փոքրիկեան աշխարհի հիւսիսային արեւելեան երկիրը, գրացի եւրոպայի, շատ հին ժամանակաց մէջ կը բաղկանար միայն արաւստիւս ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՐՔԸ, բական և լիբիական լիւանց ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ՆԵՂՈՍ ԳԵՏԸ չղթաներուն մէջ սեղմուած նեղ հովիտէն և Տիլթայէն, բայց ետքէն Եգիպտոսի կցուեցաւ նաեւ այն հողամասն, որ կը գտնուի Կարմիր Ծովուն արեւմտեան եզերքը: Այսպէս անոր սահմաններն եղան՝ հիւսիսէն Միջերկրական ծով, արեւելքէն՝ Ասիա և Կարմիր ծով, հարաւէն՝ Նուպիա և արեւմտքէն՝ Լիբիա:

Եգիպտոս հին ատեն և հիմայ գրեթէ միևնոյն սահմաններուն մէջ փակուած, ունէր և ունի շուրջ մէկ միլիոն քառակուսի մէթր տարածութիւն, որուն հազիւ յիսուն մասէն մէկը մշակուած և բնակուած էր. այդ շափը գրեթէ կրկնապատկուած է հիմայ:

Նեղոս գետը, գետերու թագաւորն ըստ Մարիէթի, խաւարակուռն Ափրիկէի մեծ լիճերէն բղխելով՝ հարաւէն դէպի հիւսիս կ'ընթանայ և Նուպիոյ սահմանագլխէն Եգիպտոս կը մտնէ: Յունիսին Նեղոսը մակընթացութեան մէջ է արդէն և մինչեւ իր տեղատուութեան շրջանը, որ ամիսներ ետքը կը սկսի, արտերը կ'ուռոգէ և անոնց վրայ կը տարածէ իր բերած տիղմը, որ կը պարարտացնէ և կ'արգասաւորէ հողը:

Թէև Եգիպտոսի մէջ Մենզալէն, Պուրուլոս, Մարիութ,

էտքու, Գարուն և ուրիշ լիճեր գոյութիւն ունին, սակայն Նեղոսն է միայն որ բնակչութեան ըմպելիքին և մաքրութեանը և արտերու ոռոգման համար պէտք եղած ամբողջ ջուրը կը մատակարարէ: Եւ ճիշտ այս նկատումով է որ Հոմերոս «Նեղոսի Տուրք» կ'անուանէ Եգիպտոսը և Հերոդոտ «Նեղոսի Պարգեւ»:

Նեղոս Գահիրէէն անդին կը բաժնուի շատ մը ճիւղերու, որոնք իրարմէ հեռզհեռէ աւելի հեռանալով Տափէթի և Բոզէթի և ուրիշ քաղաքներու մօտ կը թափին Միջերկրական ծով: Այդ ճիւղերուն մէջ սեղմուած հողամասը, Տէլթա, վաղիմի ժամանակաց մէջ ջուրին տակ ծածկուած էր և Նեղոսի բերած տիղմերը ցամաքի վերածեցին գոյն ետքէն:

Եգիպտացիներու ծագումին մասին զանազան կարծիքներ կան: Ըստ ամանց Ասիայէն եկած են հին՝ Կարմիր ծովի կամ Սուէզի պարանոցի ճանրով: Թէոտոր Սիկիլիացին իր գրքին մէջ տեղ մը ըսած է.

«Հապէշները կ'ըսեն թէ Եգիպտոս իրենց գաղութներէն մէկն է. հոգն անգամ Նեղոսի ջուրերուն խառնուելով Հապէշխտանէն եկած է: Երկու ժողովուրդներուն օրէնքներն ու սովորութիւններն ակներև նմանութիւններ ունին իրարու:» Երկարատեւ Հապէշներու այս յայտարարութիւնը ճշմարիտ կարծուեցաւ, սակայն ետքէն ստուգուեցաւ որ ոչ թէ Եգիպտոս գաղթականութիւն եղած է Հապէշխտանի, այլ Հապէշխտան է որ գաղթաւայր եղած է Եգիպտոսի:

Կարծողներ ալ կան որ Եգիպտոսի հին բնակիչները Նոյի Գամ որդւոյն Մեստրեմ անուն զաւկին սերունդն են: Այս կարծիքը համաձայն է Աստուածաշունչին, որու Մենդոց Գրքին Ժ. գլխին Յրդ համարին մէջ ըսուած է. «Որդիք Գամայ Բուշ և Մեստրեմ, Փուզ և Գանան»: Արդ, այս «Մեստրեմ» բառէն բղխած է «Մըսր» բառը, զոր Եգիպտոսի համար կը գործածեն Հրեաներն ու Արաբները: Իսկ Եգիպտոս յոյն բառին համար Եգիպտարան Պրիւքչ սա մեկնութիւնը կուտայ թէ Մենես երբ առաջին կայսրութիւնը հիմնեց, քաղաք մը շինեց և նուիրեց Ֆթա աստուածին. այդ քաղաքը կոչուեցաւ Ա-Քա-Ֆթա (բնակարան Ֆթայի), որմէ Յոյները կերտեցին Եգիպտոս բառը:

Եգիպտոսի հին ժողովուրդը՝ դարերու ընթացքին՝

Ն. Վ. ՀԻՒՍԷՅԻՆ ԲԻՒՇՏԻ ՓԱՇԱ.

Հրեայ, Թուրք, Չէրքեզ, Արաբ, Յոյն և Հայ տարրեր իր ծոցին մէջ ընդունած և ընկողմած է մեծ մասով:

Եգիպտոսի ժողովուրդն եղած է հեզ, բարեւէր, կըրթութեան և յառաջդիմութեան ընդունակ:

Կար ժամանակ մը ուր կը կարծուէր թէ Եգիպտոսի պատմութիւնն աշխարհի ամենէն

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԵՐԶԱՆՆ

ՈՒ ՏԱՐԻԵՐԸ

հին ազգին պատմութիւնն է:

Մանեթօն եգիպտացի ուսեալ քուրմն արքունի գիւսններէն

քաղելով, Քրիստոսէ երեք դար առաջ Եգիպտոսի պատմութիւնը հեղինակած է յունարէն լեզուով: Իր այդ գրքին կցած է արքայատոհմերու ցուցակ մը՝ վեհապետներու անուններով, անոնց իշխած ժամանակաշրջանի հաշիւներով և զանազան տեղեկութիւններով: Յաւալի է որ այդ գիրքը — գուցէ Աղեքսանդրիոյ մատենադարանը այրած պահուն — կորուսած է հոքէն, սակայն ցուցակը և բուն գրքին մէկ քանի կտորները ուրիշներու կողմէ ժամանակին օրինակուած ըլլալով կորուստէ փրկուած են: Արդ, ըստ Մանեթօնի, Եգիպտոսի պատմութեան Մենեսէն սկսեալ մինչև արգի Բարձր. խոր Ապպաս Բ. ունի 6918 տարիներու հնութիւն, որու 5004ը Քրիստոսէ յառաջ և 1914 Քրիստոսէ ետքը: Սակայն Մանեթօն արդի քննաէրներէն կ'ամբաստանուի իրրեւ մէկն որ իր ազգին հնութիւնը հայրենասիրաբար կը չափազանցէ: Կան ալ որ կը կարծեն թէ Մանեթօնի ցուցակին մէջ նշանակուած 31 հարստութիւններն ոչ թէ յաջորդաբար և միահեծան թագաւորած են Եգիպտոսի վրայ, այլ մէկ քանի ցեղեր իրարմէ անկախ տիրապետած են միեւնոյն ժամանակ երկրին զանազան մասերուն, որով այդ հարստութեանց շըրջանի տեւողութեան մասին Մանեթօնի ցոյց տուած հաշիւը զգալապէս կը նուազի:

Եգիպտոսի հին պատմութիւնը մեծ գէպքի մը չուկէտ եղող մեծ թուական մը չունի: Իւրաքանչիւր վեհապետի իշխանութեան շրջանը առանձին թուական մը կը կազմէ, որով տարիներն իրարու չգծալուած անընդհատ յաջորդութիւն մը չեն ներկայացներ. թագաւորին գահակալութեան սկիզբը կ'ըլլար առաջին տարին, չարունակութիւնը երկրորդ և յաջորդ տարիներ և վախճանը՝ վերջին տարին:

Աստի մեծ դժուարութիւն ճշտելու համար ժամանակին հաշիւը:

Արդի քննարան պատմագէտներու կարծիքին համաձայն, զոր չէ կարելի սակայն վերջնական նկատել, Եգիպտոսի պատմութիւնը 4—50 դարերու հնութիւն ունի և իբր այն՝ Չին և Հնդկի պատմութիւնէն ետքը և հիմայ Եւրոպայի մէջ ապրող բոլոր ազգերու պատմութիւնէն առաջ կուգայ:

Մանեթօնէ զատ, Եգիպտոսի վրայ խօսող հին հեղինակներն են Հերոդոտոս որ Քրիստոսէ 5 դար յառաջ Եգիպտոս այցելած է, Թէոփո Սիկիլիացի, Ստրաբոն Քրիստոսէ գրեթէ ամիջապէս առաջ և Պլուտարքոս դար մը ետքը: Բոլոր այս հեղինակներն ալ իրենց մատենաներն յունարէն լեզուով գրած են ու Եգիպտոսի ժողովուրդին, աշխարհագրական գիրքին, Իսիսի և Օսիրիսի վրայ յոյժ շահեկան տեղեկութիւններ կուտան: Սակայն և այնպէս բոլոր այդ հեղինակներուն գրածներն, ինչպէս և անոնց յաջորդ մատենագիրներու գործերը խիստ աղօտ լոյս մը միայն կ'արձակէին Եգիպտոսի պատմութեան խիստ երկարատեւ շրջանին վրայ և գրեթէ ամբողջութեամբ մթութեան մէջ պարուրեալ կը մնային հազարաւոր դարեր առաջ այս նշանաւոր երկրին մէջ անցած քաղաքական կարեւոր դէպքերու դրուագներն և հոն ծաղկած քաղաքակրթութիւնը, զոր մասամբ ի յայտ բերելու համար անգնահատելի ծառայութիւն մատուց ֆրանսացի գիտնականներու խումբ մը 19րդ դարուն սկիզբները: Այս խումբին նախաձեռնութեամբ սկսան հնագիտական խուզարկութիւններն և պեղումներն, որոնք շատ արդիւնաւոր եղան և հողին արգաւանդ ծոցէն երեւան բերուեցան և կը բերուին շարունակ դամբարան, մոմիա, արձան, սեղան, կոթող, նաւ, մանաւանդ ննջեցեալներու յուղարկաւորութեան և թաղման և կրօնական պաշտամունքի նուիրուած անթիւ, անհամար առարկաներ: Գտնուած այս առարկաներուն և արդէն յայտնի յիշատակարաններուն վրայ քանդակուած էին մեհնական արձանագրութիւններ, որոնք պատմական մեծ արժէք և կարեւորութիւն ունէին: Սակայն մինչև ժ. Գարուն առաջին քառորդն, ոչ ոք կրցած էր համարաւորապէս վերջնական պիւրճախօս այլ համար լեզուն: Ֆրանսացի գիտնականներէն Ֆրանսուա Շամփոլիոնի վերապահուած էր երկարատեւ ճիգերէ ետքը զանաք լուծելու փառքը: Այս մեծ գէպքը կը պատահէր 1822ին և ահա Եգիպտոսի պատմութիւնը շատ կարեւոր և շատ հաւաստի յորդառատ

աղբիւրով մը օժտուեցաւ յանկարծ, որով իր շատ մը մութ կէտերը պարզուեցան, մեկնուեցան և հասկնալի դարձան: Այսու ամենայնիւ եգիպտոսի պատմութիւնը այսօր իսկ մեծ պակասներ ունի: Կը յուսացուի սակայն որ հնագիտական խուզարկութիւններն ուրիշ յիշատակարաններ ալ երեւան հանեն հետզհետէ և լրացնեն այդ պակասները:

Քուրմերն և զարգացեալ դասակարգը կը հաւատային միակ Աստուծոյ մը և հոգիի անմահութեան. սակայն հասարակ ժողովուրդը աստուծոյ կ'երկրպագէր

ԿՐՕՆՔ

երբեմն աստղի մը երբեմն ալ կենդանիի մը ձեւին տակ: Տեղ մը արեւն ու լուսինն, ուրիշ տեղ մը կոկորդիլան, ճուռակն ու շունն ու նոխարը կը պաշտէին իրեւ աստուած: Աստուծոյ պաշտամունքին նուիրեալ խիստ փառաւոր տաճարներ կառուցուած էին մանաւանդ միջին և վերին եգիպտոսի մէջ: Ապիս կոչուած եզին պաշտամունքը ընդհանուր էր բոլոր եգիպտոսի մէջ, իր մանաւոր պալատը կամ մեհեանն ունէր ի Մեմփիս և երբոր մեռնէր ամբողջ եգիպտոս սուգը կը մտնէր և մարմինը մեծ հանդէսով ստորերկրեայ դամբարանին մէջ կը թաղուէր:

Ապիսի պաշտամունքին պայմանաժամը 25 տարի սահմանուած էր, եթէ պատահէր որ աւելի ապրէր, քուրմերը զայն կը խղզէին և տեղը ուրիշ մը կը դնէին:

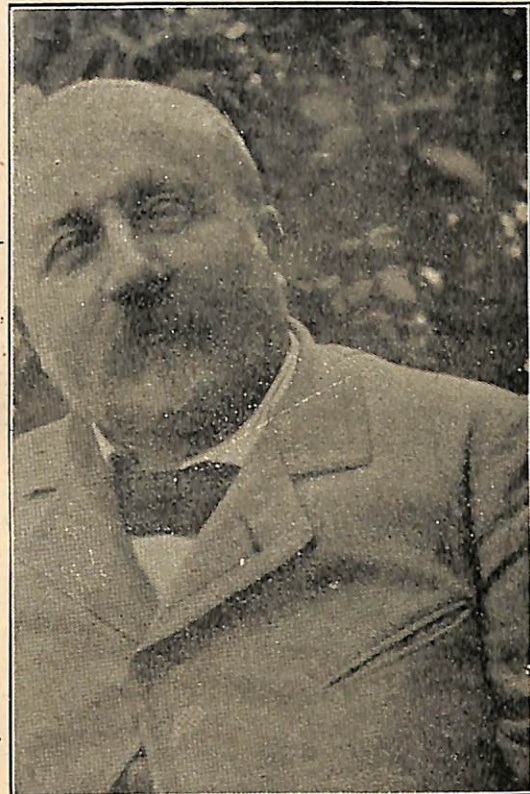
Ուրիշ ամուսին և եղբայր, իսիս՝ կին և քոյր Ոսիրիսի և Հորոս անոնց որդին, բնութեան բարերար ազդեցութեան երրորդութիւնը կը կազմէին:

Ննջեցեալներու հոգիները դատուելէ հտքը՝ կը թափառէին եթերին մէջ և իրենց փափաքած պահուն, կը մըտնէին իրենց մարմիններուն մէջ: Այս է պատճառն որ հաբուստ ննջեցեալներու մարմինները յաճախ կը գմբուէին ու ստորերկրեայ դամբարաններու ու բուրգերու մէջ կը գնդակուէին:

Եգիպտոսի նախնի կրօնքը, թէեւ աւելորդապաշտութիւններու թոյլատու, չենք կրնար բառին բովանդակ նշանակութեամբ հեթանոսական կոչել, քանի որ կը հաւատար գերագոյն աստուծոյ մը և հոգւոյ անմահութեան: Սակայն մենք ալ հետեւած ըլլալու համար շատ մը պատմիչներու կ'ըսենք թէ եգիպտոսի կրօնքն իր ծագումէն մինչեւ Քրիստոսի 336 թուականը՝ հեթանոսական եղած է: Այդ տարին

Պոլսոյ Թէոֆոս կայսրը հրովարտակ մը հանեց և իր իշխանութեան սահմաններուն մէջ զանուոյ բոլոր ժողովուրդներուն համար քրիստոնէական կրօնքը պարտադրեց: Եգիպտոս, այդ միջոցին

կայսեր տիրապետութեան ներքեւ գտնուող երկիրն էր. ընդունեց քրիստոնէական կրօնքը որ նոր ըլլալով Մարգիդութեան խոր հուրդը կը քարոզէր: Հինին գլխաւոր վարդապետութիւնը կը պահէր եւ անոր աւելորդապաշտութիւնը կ'ընչէր: Քրիստոնէութիւնն երեւ զայ տեւած է եգիպտոսի մէջ և այդ շրջանը շատ նշանաւոր եղած է մենաստաններու և ճրգնարաններու հաստատութիւնով: Այդ

ԲԱՍԱՅՐՈ

ՅԲԱՆԱՅԻ ՄԵՆ ԵԳԻՊՏԱԳԵՏԸ

շրջանին հիմնուած է խպտիներու Հայրապետական Աթոռն յԱղեքսանդրիա, ուստի Գահիրէ փոխադրուած է հտքէն: Աղեքսանդրիա հիմնուած եւ հնմնացած է մինչեւ այսօր Յունաց Պատրիարքական Աթոռը:

Քրիստոսի 640 թուականին Ալաբացիք տիրեցին եգիպտոսի և այն օրէն ի վեր բնակիչներն ընդգրկեցին իսլամութիւնն, ի բաց առեալ փոքրամասնութիւնը, որ 6 - 700000 հոգի կը հաշուուի, և մինչեւ այսօր հաւատարիմ մնացած է Քրիստոնէութեան: Բնիկ եգիպտացի քրիստոնէապաշտի կը կոչուէին և կը կոչուին մինչեւ այսօր:

1004
4114-89

գիպտոս բառին մէկ ուրիշ ձեւն է: Եւ շատ մը պատմիչներ
 խօսքները կը համարին յիշատակ անընդհատ և անխառն յա-
 ջորդութիւն հին եգիպտացիներուն:

Եգիպտացիներն սկիզբէն ի վեր իրենց յատուկ լեզուն
 ու գիրն ունէին: Միեւնոյն այբուբենն երեք տեսակ տառ-
 ունէր. առաջինը՝ մեհենագիր

ԼԵՋՈՒ, ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ,
 ԱՐՈՒԵՍ

(hyéroglyphique), մեհեններու,
 արձաններու, կոթողներու եւ
 նմանեաց արձանագրութիւննե-

րու վերապահաւ: Երկրորդը՝ պապիրոսներու վրայ կրօնա-
 կան և դատական արձանագրութեանց յատկացուած: Եր-
 րորդը՝ ժողովուրդին գրական կեանքին պահանջումներուն
 գոհացում տալու սահմանուած:

Փարաւոններուն լեզուն և խօսքներուն լեզուն միեւ-
 նոյնն էր, յիշատակ թէ փարաւոնները զայն կը գրէին մեհենա-
 գրերով, իսկ խօսքները՝ յոյն տառերով:

Բժշկութիւնն, երկրաչափութիւնը, ճարտարապետու-
 թիւնը, քանդակագործութիւնն, արձանագործութիւնը շատ
 ծաղկած էին: Եգիպտացիները մեռելներու մարմինները
 զմռսելու արուեստին մէջ անզուգական էին: Նշանաւոր էին
 նաեւ ներկարարութեան, ոսկերչութեան, քարակոփութ-
 թեան և կտաւ, պղինձ և սատափազարդ կահեր գործելու
 արհեստին մէջ:

Եգիպտոսի հողը կ'արտադրէր գլխաւորաբար ցորեն,
 կորեակ, բրինձ, վուշ, սոսկ,

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ
 ՀԱՂՈՐԴԱԿՈՒԹԵԱՆ ԶԱՄԲԱՆԵՐ

խաղող, ձիթապտուղ, նա-
 րինջ և արմաւ (1): Կ'ար-
 տադրէր նաեւ տեսակ մը

եղէն, որու ծիրը կը գործածուէր իբրեւ թուղթ (պապիրոս):

Եգիպտոս կենդանիներու կարգէն ունէր եղ և ոչխար,
 և աւելի ետքը՝ ձի և ուղտ:

(1) Եգիպտոսի հողը, հին ժամանակի բերքերը՝ ձիթապ-
 տուղէն զատ՝ արտադրելով հանդերձ՝ կը հասցնէ այսօր նաեւ
 բամպակ, որ արտադրեալն գլխաւոր առարկան է եւ արհիմ
 շուրջ 30 միլիոն ոսկի (780 միլիոն Ֆր.) կը լեցնէ Եգիպտոսի
 ժողովուրդին գրպանը:

Եգիպտոս կարմիր ծովուն վրայ ունէր երեք նաւահան-
 գիստ, որոնցմէ մէկը Պիրէնիս էր: Այս ճամբով Արաբներէն
 կ'ստանար համեմ և հոտեղէն:

Տելթայի երկու ծալրերը, հոն ուր Նեղոսի գլխաւոր
 ճիւղերուն և Միջերկրականի ջուրերը կը համալուրին իրա-
 րու հետ, կառուցուած էին երկու նաւահանգիստ՝ Պեղու-
 սիոս (2) և Գանօփ, ժամադրաւոր փիւնիկեցի և յոյն նա-
 ւապետներու: Աւելի ետքէն շինուեցան հոգակաւորն Աղեք-
 սանդրիս և ուրիշ քաղաքներ:

Ասոնցմէ զատ կային նաեւ հաղորդակցութեան գետային
 և ցամաքային ճամբաներ: 1. Կարաւաններու ճամբայ մը,
 որու չունկէտն էր Պէնէրիս, 2. Միջին Նեղոսի գետային
 ճամբան, որ ամբողջական ցեղերու տօնաւածաւոր կը տանէր:
 Եգիպտացիները Մէմփիս, Թէբէ և Սայիս մայրաքաղաքնե-
 րուն մէջ պատրաստուած գոհարեղէններն և ուլունքը կու
 տային այդ ցեղերուն և ի փոխարէն կ'ստանային փայտ,
 կաշի, խէժ, խուռիկ, ոսկեփաշի: 3. Կարաւաններու ճամբայ
 մը որ Թէբէէն կ'սկսէր և Ամենի ուխտիւնն անցնելով կար-
 քեղոն կ'երթար: 4. Արաբներէն անցնող ճամբայ մը, որ կը
 տանէր մինչեւ Սուրիա, Եփրատ, Հայաստան և Կովկաս:
 5. Նեղոսը կարմիր ծովին կապող ջրանցք մը, որ կ'սկսէր
 Պիւպատթիսէն (2) կը հասնէր Էփօպիլիս քաղաքին և Ամիր (3)
 լիճին մէջէն անցնելով կը յանդէր Արաբիոս (4):

ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ, որու սկզբնաւորութեան քը-
 ուականն անցնող է Ստոյգ է
 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ տակայն թէ Եգիպտոսի անդրա-
 ՄԵՍ ԴԵՄԲԵՐ ՈՒ ԴԵՊԵՐ նիկ վեհապետն եղաւ Մենես, որ
 երկրին հիւսիսային և հարաւա-
 յին մասերն իր մականին տակ միացուց, քուրմերուն աղ-
 դեցութիւնը խորտակեց և Մեմփիս քաղաքը հիմնեց: Հերո-

(1) Կը կարծուի թէ հիմնական Փոք-Սայիսը Պեղի-Սիօսի
 աւերակներուն վրայ շինուած է:

(2) Հին Բաղափ մը հիմնական Զակաղիկի մօտ: Մայրա-
 քաղաք Քրիստոս առաջ, ըստ Մանեթոնի, 1602—1432:

(3) Սուեզի ջրանցքն Ամեր լիճին մէջէն կ'անցնի:

(4) Հիմնական Սուեզը:

դատ կը գրէ թէ Նեղոս Լիբիոյ կողմը կը հոսէր ու Մենես է որ անոր ուղղութիւնը դէպի հիւսիս փոխել տուած է :

Մենեսի յաջորդը Բժշկութիւնն ուսումնասիրեց և մարդակազմական գիրքեր հեղինակեց :

Սէմէմփաէսի օրով անաւոր ժանտախտ մը ծագեցաւ և ասոր հետեւանքով ոճիրներ գործուեցան և ապստամբութիւններ պայթեցան և Մենեսի տան անկումին պատճառ եղան : Այս թուականէն մինչեւ Միջին կայսրութեան հաստատութիւնը, արքայական լոյս տարբեր ցեղեր իշխեցին Եգիպտոսի վրայ, ըստ Մանեթօնի : Այս ցեղերու վեհապետներէն ոմանք օրէնքներ պատրաստեցին և իմաստուն և արդար վճիռներ արձակելով՝ երկրին կրօնական և քաղաքական կեանքը մեծապէս բարեփոխեցին : Ասոնցմէ մէկն էր որ կրնէրու գահակալութեան օրէնքը հրատարակեց :

Այս Փարաւոններու օրով գիրը կատարելագործուեցաւ, քարաժայռեր կոփելու արհեստը ծաղկեցաւ և Բժշկական զանազան գործեր հեղինակուեցան :

Այդ ժամանակի թագաւորներն, որոնք եգիպտական լեզուով Փարաւոն կը կոչուէին, Նեղոսի հովիտին վրայ երբեմն իշխող աստուածութիւններուն շառաւիղները կը համարուէին. տիրող վեհապետն Արեւու որդի և Աստուծոյ կենդանի արտայայտութիւնն և մարմնացումը կը համարուէր :

Այս կայսրութեան փարաւոններէն մէկը և կամ թերևս Մենեսէն ալ աւելի հին թագաւոր մը, որու անունն անծանօթ մնացած է, Մեմփիսի մօտ ապառաժէ մը կերտել տուած է հսկայական Սփինքս մը, իրրեւ խորհրդանշան ծայրակարմիր Արեւու :

Այս Սփինքսը մինչեւ այսօր ալ կ'երեւի միեւնոյն տեղը, դէմքն արեւելքի և թիկունքը մեծ Բուրգերուն դարձուցած : Սփինքսին շատ մօտ դէպ ի արեւմտեան հարաւ կառուցուած է և մինչեւ այսօր մասամբ կանգուն է ալապատուրէ և կրանիթէ շինուած գրեթէ գետնափոր տաճար մը :

Քէօփս կամ Պուֆուս՝ իրեն գերեզման ընելու համար՝ Բուրգերուն ամենէն մեծը կառուցանելու ձեռնարկեց ի կիզէ : Եգիպտոսի ամբողջ բնակչութիւնը — հարիւր հազար հօգի աշխատելով փոխն ի փոխը — մասնակցած է այդ վիթխարի շէնքին կառուցման, որու տեւողութիւնն եղած է 30 տարի : Սակայն երբ Քէօփս մեռաւ, ժողովուրդն իր զայրոյթէն՝

մարմինը յօշոտեց և չթողուց որ անոր իբր գերեզման ծառայէ շինել տուած մեծ Բուրգը, որ սակայն դասուեցաւ աշխարհի Խօրք հրաւալեաց շարքին մէջ :

Կիզէի երկրորդ Բուրգը կառուցուած է իսֆրա փարաւոնին կողմէ, որու շատ գեղեցիկ մէկ արձանը կը գտնուի հնութեանց Թանգարանին մէջ ի Գահիրէ :

Կիզէի երրորդ Բուրգը գործն է Մեքերիօսի, որու սքանչելի դագաղը գտնուեցաւ անցեալ դարուն և Անգղիա փոխադրուած ժամանակ՝ Փորթուկալի ջուրերուն մէջ ընկղմեցաւ չոգենալին հետ :

Աղէս-Բա-Ս հնարած է երկրաչափութիւնն և աստեղագիտութիւնը : Այս փարաւոնն է հեղինակ այն օրէնքին, որով Եգիպտացիներն արտօնեալ էին իրենց հօրը մօմիան (զմօսեալ մարմինը) գրաւի դնելու : սակայն եթէ փոխառուն չվճարեր իր պարտքը, ո՛չ ինք և ո՛չ իրենները կրնային գերեզման ունենալ ո՛չ հայրենի դամբարանին մէջ և ո՛չ ալ ուրիշ տեղ :

Աղէս-Բա-Սի յաջորդներուն օրով՝ քաղաքակրթութիւնն այն աստիճան ծաղկած է յեգիպտոս որ մինչեւ այն ատեն նմանը տեսնուած չէր աշխարհի մէջ, և Նուպիա, Եթովպիա, Լիբիա և Սուրիոյ մէկ մասը հպատակեցան Եգիպտոսի, որ արդէն իրեն կցած էր Սինայի թերակղզին :

Վարդ այտերով գեղանին Նիֆօթիս՝ ամուսին եղած էր եղբօրը Մենթանօով փարաւոնին, որ սպաննուեցաւ դաւով : Նիֆօթիս յաջորդեց անոր և մեծ տարածութեամբ ստորերկրեայ սրահ մը շինել տուաւ և խնջոյքի պատրուակով հոն հրաւիրեց դաւադիրները : Սրահը յանկարծ ջուրով ողողուեցաւ և դաւադիրներու ամէնն ալ խեղդուեցան :

Միջին ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ, որ բնիկ եւ osar Խօրք սարքեր արքայաճոհներ ունեցաւ, բաժնեւոր : Միջին կայսրութեան շրջանը կ'սկսի Անթէֆ Ա. ու և երկար ժամանակ իր մայրաքաղաքն եղած է հռչակաւորն Թերէ, հարաւային Եգիպտոսի մէջ :

Այս կայսրութեան Փարաւոններէն Ամենահաթ Գ. շինեց Մէրիտ լիճը, Մեմփիսէն վեր Լիբիական լիւանց ստորոտը : Այս լիճն ունէր 50 գրկաչափ խորութիւն, 10 միլիոն քառակուսի մէթր տարածութիւն և շրջանակուած էր պարիսպով մը, որու լայնութիւնը 50 և բարձրութիւնը 3 ուկէս

րաւ. իրմէ յառաջ և ետքը չէ՛ հղած եգիպտացի վեհապետ մը, որ իշխած ըլլայ այնքան ընդարձակ տարածութեամբ երկիրներու վրայ:

Թուժմէս Գ. ի յաջորդներէն Ամենհոթէփ Գ. աշխարհա-կալ և մեծագործ թագաւոր մը եղաւ և եգիպտոսն ու Սու-տանը շատ գեղեցիկ յիշատակարաններով զարդարեց: Այս թագաւորը իր պատկերը ներկայացնող երկու արձաններ կանգնած էր ի Լուքսոր. անոնցմէ մէկուն գագաթը դարեր յետոյ երկրաշարժէ խորտակուեցաւ:

Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ անկէ ետքը խորտակեալ ար-ձանին խարխիսէն ամէն առտու, արեւի ծագման պահուն, կը լսուէր ձայն մը, որ քնարի մը բեկեալ լարին թրթռուն ձայնին կը նմանէր:

Ամենհոթէփ Գ. իր օտարագգի մօրը թելադրութեանց անսալով՝ Ամմոնի պաշտամունքը վերցուց և արեւուն հը-կըրպագութիւնը հաստատեց: Աստի քաղաքական և կրօնա-կան պատերազմներ՝ որոնց հետեւանքն եղաւ կրօնական հին դրութեան վերահաստատութիւնը և ուշխարհակալուած հը-կիրներու մեծ մասին կորուստը:

Նշանաւոր եղաւ նաեւ Սէթի Ա. որ աշխարհաչէն և պա-տերազմիկ թագաւոր մը հանդիսացաւ: Ապիտոնի ցարդ կան-գուն տաճարն ուրիշ նշանաւոր յիշատակարաններու հետ այս թագաւորին ժամանակէն մնացած է:

Ռամսէս Բ. (Սեսոստրիս) յաղթական պատերազմներ մղեց Սուրիոյ, Պաղեստինի և Ասորւոց կողմերը. միեւնոյն ժամանակ եղաւ աշխարհաչէն թագաւոր մը: Իտալիոյ մէջ չկայ քաղաք մը և գիւղ մը որ կարիպալտիի նուիրուած արձանով մը, կոթողով մը չփառաւորուի: Եգիպտոսի մէջ ալ այդ ժամանակ գրեթէ չկար քաղաք մը և գիւղ մը որ Ռամ-սէս Բ. ի մէկ շքեղ յիշատակարանովը պճնուած չըլլար: Ռամսէս Բ. շատ նեղեց Հրեաներն, որոնց Եգիպտոսէ ելքը պատմուած է Մովսէսի գրքերուն մէջ:

Մեծ փարաւոններու վերջինն էր Ռամսէս Գ. որու օրով սակայն Եգիպտոս կորսնցուց Սուրիան և ուրիշ տեղեր:

Ինչպէս պատմիչ մը գիտել կուտայ իրաւամբ, աշխար-հակալութիւնն Եգիպտոսի քաղաքական կեանքին փլաստակար եղաւ: Ուրիշ ազգերու հետ չփոխմով՝ Եգիպտացիք իրենց ներքին ոյժը կազմող միութիւնը կորսնցուցին, իրենց լեզուն

հրէական բառերով խճողուեցաւ, և օտար աստուածներ ըն-դունուեցան իրենց սրբավայրերուն մէջ, ներքին ապստամ-բութիւններ ծագեցան և Ամմոնի մեծ քահանաները քաղա-քային և զինուորական բարձր պաշտօնները իւրացուցին և ի զուր փորձեցին տիրանալ Եգիպտոսի գահուն. սակայն իրենց ցեղէն մէկը յաջողեցաւ անկախօրէն թագաւորել Եթովպիոյ վրայ:

Շէսհոնք, Աստուածաշունչի Սիսակն, որ լիբիական ծա-գում ունէր, Պաղեստինի տիրեց և Սոդոմոնի պալատին և տաճարին գանձերը գրաւեց:

Եգիպտոս շատ տկարացած էր արդէն, երբ Հապէշները Քրիստոսէ 715 տարի յառաջ տիրեցին անոր:

Սապագոն, Եթովպացի առաջին թագաւորը, խելացի և աշխարհաչէն կառավարութիւն մը ունեցաւ: Աշխատող բա-զուկներ գտնելու համար՝ մահու պատիժը հասարակաց օգ-տակար գործերու մէջ աշխատելու վերածեց և Գթած տիտ-ղոսին արժանացաւ:

Ասորեստանի Ասուր-աքէ-իտին թագաւորը հապէշները վճատեց և պահ մը տիրեց Եգիպտոսի, որուն 20 պղտիկ իշ-խաններուն մէջ դաշնակցութիւն մը կազմեց. անոնց գլուխը դրաւ Նեքաւով և ինք Ասորեստան դարձաւ:

Եգիպտոսի բնիկ իշխաններէն Փզամէթիք Ասորեստան-ցիները վճնեց, Եգիպտոսի տիրեց և խմսստուն և երկրաչէն վեհապետ մը եղաւ:

Նեքաւով Բ. անձանօթ ծովերու մէջ գիւտեր ընելու հա-մար՝ կարմիր Ծովէն նաւատորմիդ մը ճամբայ հանեց. այս նաւատորմիդը երկամեայ վտանգալից ու ապարդիւն ուղեւո-րութենէ մը ետքը ճիպրալթարի ճամբով Եգիպտոս դարձաւ:

Նեքաւով Պաղեստինի և Ասորեստանի վերստին տիրեց. եօթը տարի ետքը սակայն այդ երկիրները դարձեալ ձեռքէ ելան, այս անգամ գրեթէ իսպառ:

Ուհապրա բաւական նշանաւոր թագաւոր մը եղաւ: Սուրիական ջուրերու մէջ յոյն նաւապետներու ձեռքով յաղ-թեց Նարուգոդոնոսորի տորմիդին, որ առաջնորդուած էր Փիւնիկեցիներու կողմէ: Եգիպտոսի արեւմտեան կողմն ան-յաջող արշաւանքէ մը ետքը՝ գահը կորսնցուց Ռուհապրա և անոր յաջորդեց Ահմես Բ. որ խոնարհ ընամանիքէ մը սե-րած էր:

Ահմես Բ. որքան աշխարհաչէն նոյնքան խմաստուն, տիրեց Փիւնիկէի և Կիպրոսի. իր օրով Եգիպտոս քսան հազար բնակեալ և բարգաւաճ քաղաքներ ունէր, այս միջոցին մեծ թիւով յոյներ դարձեալ գաղթեցին Եգիպտոս:

Ահմես Սայիսի տաճարին վրայ յաւելուած մը ըրաւ և սփինքսներով զարդարուած պողոտայ մը շինել տուաւ: Այդ տեղ ընդհանուր հիացման առարկայ կ'ըլլար վարդապոյն եւ միակտուր կրօնիթէ կերտուած մատուռ մը, որու արտաքին երկայնութիւնն 11, լայնութիւնն 7,38 և բարձրութիւնը 4 մէթր էր: Մատուռը պարապ վիճակի մէջ կը կշռէր կէս միլիօն քիլօ:

Պարսից Կամբիւս թագաւորը Քրիստոսէ առաջ, 527/ին, յաղթեց Ահմեսի յաջորդին՝ Փզամաթիքի, որ սպաննուեցաւ իր ծիրանածին դուստրը Պարսիկ գերիներու ծառայութեան մէջ տեսնելէ ետքը:

Կամբիւս կը փափաքէր արշաւել նաեւ ի Կարքեդոն. ուստի ճամբան հարթելու համար 50000 հոգինոց բանակ մը զրկեց Սիւայի ուլասիսը. սակայն ամբողջ բանակը անբաշտին փոթորկայոյզ աւաղներուն մէջ խեղդամահ եղաւ:

Ելլադայէն եկած նաւատորմիդի մը օգնութեան չնորհիւ՝ Պարսիկները մասամբ վտարուեցան Եգիպտոսէն, ուր բնիկ իշխաններէն սմանք անկախութեան տիրանալու տկար և անյաջող փորձեր ըրին: Անոնցմէ ամենէն վերջինը գանձերուն հետ Եթովպիա փախաւ:

Մեծն Աղեքսանդր իր քաջայաղթ բանակներով յարձակեցաւ Եգիպտոսի վրայ և անոր տիրեց 332/ին Քրիստոսէ առաջ:

աշխարհակալը յարգեց երկրին հին կարգերն ու կանոններն ու Սիւայի ուլասիսն երթալով՝ այն տեղի տաճարին քուրմերուն աստուածորդի հռչակել տուաւ ինքզինքը: Աղեքսանդր հիմնեց Աղեքսանդրիա քաղաքը Միջերկրական ծովուն վրայ:

Աղեքսանդրի մահէն ետքը գլխաւոր զօրապետներն իրենց մէջ բաժնեցին անոր գրաւած երկիրներն և Պտղոմէոս Լակիւս տէր եղաւ Եգիպտոսի, և նաւարկութեան դիւրութեան համար՝ շինեց Աղեքսանդրիոյ փարոսն, որ նոյնպէս դասուեցաւ աշխարհի եօթն հրաշալեաց կարգին մէջ: Պտղոմէոս քաղաքակիրթ ազգերու գիտուններն Աղեքսանդրիոյ մէջ հաւաքեց և «Ա-

ղեքսանդրիոյ Դպրոց» անունով կաճաւ մը կազմեց և անհուն գրադարան մը անոր տրամադրութեան տակ դրաւ: Ափսոս որ այս գրադարանը հրոյ ճարակ եղաւ Միջ դարու 2րդ քառորդին, Աղեքսանդրիան ուստանն արաբական տիրապետութեան ներքեւ իյնալու պահուն: Ո՞վ էր պատասխանատուն այս ահաւոր եղեռնին:

Պատմութիւնը վճռական վկայութիւն մը արձանագրած է՝ այս մասին:

Պտղոմէոս հարստութենէն Պտղոմէոս Գ. վերադրաւեց Եթովպիան. իր յաղթական բանակները տարաւ մինչեւ Բաբելոն, Պարսկաստան, Սիւզիան, Բակտրիա: Պտղոմէոս Գ. Կամբիւսի Պարսկաստան տարած եգիպտական աստուածներն ետ բերաւ և ասով շատ սիրելի եղաւ ժողովուրդին:

Պտղոմէոս Գ.ի համար կ'ըսուի թէ Մեծին Աղեքսանդրի ոսկեղէն դագաղն իւրացուց և մարմինն ապակեղէն դագաղի մը մէջ դրաւ:

Պտղոմէոս Ե. տակելի եղաւ ժողովուրդին և բանակին, որոնք զինք վտարեցին Աղեքսանդրիայէն: Պտղոմէոս Տիւրոս ապաստանեցաւ և Եգիպտոսի թագաւորութիւնը Հռովմայեցւոյ կտակեց:

Այս վեհապետներուն ամենէն վերջինն եղաւ Կլէոպատրա, հոմանունի Հռոմէացի Անտօնիոս զօրապետին: Անտօնիոս ի մէջ այլոց տիրեց Հայաստանի և մեր Արտաւազդ դժբաղդ թագաւորը, ոսկի շղթայի զարկած Եգիպտոս բերաւ: Անգութն Կլէոպատրա, աւաղ, գլխատել տուաւ Հայոց բանաստեղծ թագաւորը:

Կլէոպատրա Հռովմայեցի լէգէոններէ Անտօնիոսի պարտութիւնը տեսնելէ ետքն՝ ի զուր փորձեց յաղթական Հոկտաւինոսի հաճելի ըլլալ: Իժատիրտ թագուհին գերի դառնալու երկիւղէն դամբանի մը մէջ առանձնացաւ և բազուկն իժի մը խածնել տալով մեռաւ:

Քրիստոսէ 30 տարի առաջ՝ Եգիպտոս հռոմէական նահանգ մը եղաւ:

ՀՈՌԱՄԷԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ Ատրիէն կայսեր օրով բնակ-
 ՀԵՅԱՆՈՍԱԿԱՆ Հուլիւսը հանգիստ էր: Անկէ
 (30 ք. Ա. — 380 ք. Ե.) ետքն Եգիպտոսի վիճակը հետզ-

հետէ վատթարացաւ: Կրօնական վէճերը մեծ համեմատութիւններ առին: Նորածագ Քրիս-

Ն. Վ. ՄԱՌԻՍՄԱՆԻՍ ՓԱՇԱ ՍԱՅԻՏ

ՆԱԽՈՐԴ ՆԱԽԱՐԱՐԱՊԵՏ ԵԳԻՊՏՈՍԻ

տոնէութիւնն իր բազմաթիւ հետեւողներն ունեցաւ Եգիպտոս, Աղեքսանդրիոյ մէջ տեղական լեզուով գրուեցաւ Մարկոսի Աւետարանը։ Սակայն նորահաստատ Քրիստոնէութիւնը հալածանքի ենթարկուելով, հետեւողները ապաստանեցան անապատներն և մենաւորական ու վանական կեանքի հիմը դրին։ Աղեքսանդրիա քաղաքն՝ Հռոմայեցւոց

դէմ ապստամբութեան անյաջող փորձէ մը հետքը՝ քարուքանդ եղաւ։ Դիտկէտիանոս կայսրը քրիստոնեաները շատ խոչտանգեց, այն պատճառաւ իր իշխանութեան շրջանը կոչուեցաւ «Մարտիրոսներու թուական», որ կ'սկսի 286 Յունիս 13ին։

Ինչպէս ըսուեցաւ արդէն, Թէոփոս կայսրը 381ին, որ ժամանակ արդէն կայսրութեան կեդրոնն Հռոմէն Պոլիս փոխադրուած էր, հրովարտակով մը քրիստոնէական կրօնքը պարտադրեց Եգիպտոսի։ Եւ այն տառն Եգիպտոսի մէջ պատահեցաւ այն բանն որ այդ թուականէն ճիշդ 80 տարի յառաջ պատահած էր Հայաստանի մէջ Դրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով։ Միլիոնաւոր արձան, կոթող, սիւն, մեհակն հաւայն որոնք եգիպտական հին կեանքին պաշտամունքին նուիրեալ էին, յանկարծ անհետացան, անհետացնելով իրենց հետ գրեթէ ամբողջութեամբ ինչ որ կար եգիպտական հին գրականութենէն ու պատմութենէն։

Թէոփոսի մահէն հետքը կայսրութիւնն երկուքի բաժնուեցաւ։ մէկուն կեդրոնը Հռոմ եղաւ և միւսին կեդրոնը շարունակեց մնալ Պոլիս, որու պատկանեցաւ Եգիպտոսը։

Յաւալի է ըսել թէ Քրիստոնէութիւնը բուռն վէճերու և արիւնալի կռիւներու շրջան մը բացաւ Եգիպտոսի մէջ։

Քրիստոնեաները դաւանաբանական տեսակէտներու տարբերութեանց հետեւանքով՝ երկու հզօր խումբերու բաժնուած էին և

իրարու դէմ կը կռուէին։ Ի վերջոյ յաղթանակեցին Յակոբիկեանք, այսինքն Խպալներն, որոնք սկսան նկատուիլ Եգիպտոսի հարազատ քաղաքացիները։ Եւ արդարեւ անոնք ազգային հին լեզուն պահած էին և իրենց կրօնական մատենաներն այս լեզուով գրուած էին, մինչդեռ միւս Քրիստոնեաները՝ Կայսերականք, յայն, հրեայ և սուրիական լեզուներով կը խօսէին ու կը գրէին։ Կրօնական փցուն վէճեր ոչ նուազ սաստկութեամբ կը տիրէին նաեւ Պոլսոյ մէջ և այս պատճառով, նոյն խի ի Պոլիս ոչ ոք կը զբաղէր պետական գործերով, ո՛ւր կը մնար հեռաւոր Եգիպտոսն, ուր ամէն ինչ իր բաղդին ձգուած էր, և ուր բնիկները հետզհետէ տէր դարձած էին զօրաւոր գիրքերու և կրնային իրենց թուական առաւելութեան շնորհիւ վերահաստատել

իրենց քաղաքական անկախութիւնն, եթէ սակայն անակընկալ դէպք մը չյեղաշրջէր ամէն հաշիւ: Այդ դէպքը Մահ-մետականութեան ծագումն էր: Եւ ճիշդ այդ միջոցին էր որ գերիշխան տէրութեան պաշտօնեաներն Եգիպտոսի մէջ բռնութիւններն ու հարստահարութիւններն իրենց ծայրայեղ աստիճանին հասուցած էին, այնպէս որ քրիստոնեայ երկու բաժանումներն ալ Եգիպտոսը Պալստի լուծէն ազատելու համար ճար մը, հնար մը կը փնտռէին:

Այս էր Եգիպտոսի բնակչութեան մտայնութիւնն ու հոգեկան վիճակն, երբ Դ. դարու Բ. քառորդին մէջ Ամր արարացի զօրապետն էօմէր Խալիֆայէն հետեւեալ պատգամագիրն ստացաւ.

«Յանուն գթած և ողորմած Աստուծոյ,

«Ի կողմանէ Խաթթապի որդի Խալիֆա Էօմէրի առ Ամր, որդի Աւսի, ամենաբարձրեալ Աստուծոյ սղջոյնն ու օրհնութիւնն թող իր վրայ ըլլան:

«Երբ այս գիրը քեզ հասնի, և դուն տակաւին Սուրիոյ հողին վրայ գտնուիս, մի՛ մտնէր Եգիպտոս, սակայն եթէ Եգիպտոսի սահմանն անցած ես արգէն, չնորհիւն Աստուծոյ, ընթացքդ շարունակէ դէպի յառաջ»:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Ամր զօրապետն էօմէր Խալիֆային պատգամագիրը կարդալէն օր մը առաջ՝ եգիպտական սահմանագլուխն անցած էր արգէն և հասած էլ-Արիշ:

ԱՐԱԲԱՑԻ ԱՌԱՋԻՆ

ԽԱԼԻՖԱՆԵՐ (634—661)

Արաբական բանակը մխուեցաւ Եգիպտոսի խորերը. Աղեքսանդրիա քաղաքը 15 ամիս պաշար-

ուած մնալէ յետոյ՝ անձնատուր եղաւ 641 Դեհեմբեր 22 ին, եւ փառաւորներու երկիրն ամբողջութեամբ մտաւ Խալիֆաներու տիրապետութեան ներքեւ և բնակչութիւնն ստուար մեծամասնութեամբ ընդունեց անոնց կրօնքը: Ամր հիմը դրաւ Ֆօսթա (Վրան) քաղքին, որ յետոյ երբ Գահրիէ հիմնուեցաւ՝ մաս կազմեց անոր: Զօրապետը Ֆօսթայի մէջ շինեց մզկիթ մը՝ Մէքքէի մզկիթին նմանութեամբ և Խալիֆային հրամանով Ֆօսթան ջրանցքով մը միացուց կարմիր ծովուն:

Ասոնց օրով 717ին՝ նեղոսաչափը շինուեցաւ Ռօտա կղզիին մէջ:

ՌԻՄՍԵԱՆՆԵՐ (661—746)

Եգիտ Խալիֆային ժամանակ՝ քրիստոնեաներն, ըստ Խալի պատմիչներու, հալածուեցան եւ իրենց եկեղեցիները քանդուեցան:

Այս Խալիֆաները քաղաքական հաշիւներով չէին ուզեր որ Եգիպտոսի վրայ իրենց կողմէ կարգուած կառավարիչներն երկար տեսն պաշտօն վարեն:

ԱՊՊԱՍԵԱՆՆԵՐ (750—870)

Կառավարիչներուն մէջ ուղղա-միտ և ձեռնհաս եղողներն ալ

չատ հազուադիւտ էին: Ասկէ յառաջ եկաւ երկրին տնտեսական անկումն մինչեւ այն աստիճան որ էլ Մանսուր Խալիֆային օրով հասարակ ժողովուրդը շուներ եւ մարդոց դիակներն ուտելու հարկադրուեցաւ:

Հարուն էլ Բաշիտի 23 տարուան իշխանութեան միջոցին 30 կառավարիչներ իրարու յաջորդեցին Եգիպտոսի մէջ: Այս նշանաւորագոյն Խալիֆային օրով և անոր արդարաւորութեան եւ ձեռք առած ազդու միջոցներուն շնորհիւ՝ Եգիպտոսի ժողովուրդը հանգստութեան երես տեսաւ պահ մը:

Իտրիսի որդի Մուհամմէտ (էլ Շաֆի) մահմետական չորս վարդապետութիւններէն մէկուն հիմնադիրը, Ֆօսթայի մէջ մեռաւ 819ին:

Ապտալլահ էլ Մամուն Խալիֆան գիտութեանց և դրպրութեանց մեկենաս եղաւ յԵգիպտոս:

Ռօտայի նեղոսաչափը 861ին կործանեցաւ, հաւանաբար երկրաշարժէ, եւ նորը կառուցուեցաւ:

Մօթամէտ Խալիֆային օրով՝ Ահմէտ իպն Թուսուլը շատ զօրացաւ և գրեթէ կէս անկախ եղաւ. այս Ահմէտն է որ Թ. դարուն վերջին քառորդին մէջ Ֆօսթայի կից հիմնեց էլ Աթիէ քաղաքը, որ յետոյ նոյնպէս մաս կազմեց Գահրիէի:

Այս Ահմէտէն ետքն ուրիշներ ալ մինչեւ Ապպասեաններու իշխանութեան վախճանը, յաճախ պատերազմեցան անոնց հետ և Եգիպտոս սարսեցաւ մանաւանդ իր տնտեսական կիանքին մէջ:

Նեղոսի ջուրերը 964ին, նուազ էր առջի տարուան պէս եւ տեղատուութիւնը յանկարծ սկսաւ առանց հողերն ոռոգելու. աստի սով, որ ինը տարի տեւեց և մեծ աղէտներու պատճառ եղաւ:

Ֆաթիմեաններն, որ հիւսիսային Ափրիկէի մէջ ընդար-
ձակ կայսրութիւն մը հիմնած էին, 969ին տիրեցին Եգիպ-
տոսի։ Ասոնց առաջին գործն

ՖԱԹԻՄԵԱՆՆԵՐ (969 1171) եղաւ Մուգաթթէմ լերան հիւ-
սիսի կողմը նոր քաղաք մը կա-
ռուցանելու ձեռնարկել։ Էլ Մօէզ լը Տին Իլլահ իսլամական
հրամանով այդ քաղաքին հիմնարկութիւնը Մարտ մոլո-
րակին երեւման զուգադիպեցաւ։ «Մարտ» բառին արաբե-
րէնն է «Էլ-Գահէր», որ կը թարգմանուի «Յաղթական»,
հետեւաբար նոր քաղաքը կոչուեցաւ «Էլ-Գահէրէ»։ Ե-
րեք տարի վերջ շինութիւնն աւարտած եւ իր մէջ պարփա-
կած էր Ֆօսթան եւ Էլ-Իթիէն, երբ Էլ Մօէզ լը Տին Իլլահ
իսլամական եկաւ, հաստատուեցաւ ի Գահէրէ, զոր 973ին
հռչակեց իր կայսրութեան մայրաքաղաքը։

Այս կայսեր ճշգրտ անուն նախարարն է որ հիմնած է
կամէ Էլ Ազարը (ծաղիկներու մղկիթ)։ Այս հոյակապ եւ
ընդարձակ սրբավայրն օժտուեցաւ մատենադարանով մը եւ
վարժարանով մը, որ յետոյ վերածուեցաւ Համալսարանի։
Ճիս կտակներու տէր այս հաստատութիւնները բովանդակ
խաւովական աշխարհի ամենէն նշանաւորներն էին եւ են մին-
չեւ այսօր։

Մօէզի յաջորդն Ալիզ իսլամական քրիստոնեայ կնոջ մը
հետ ամուսնացած էր։ Ասոր յաջորդ Էլ Հէքիմ գահակալու-
թենէն քանի մը տարի ետքը խեղդեցաւ։ Երկրին ամբող-
ջութիւնն՝ Իսլամ, Քրիստոնեայ եւ Հրեայ, շատ տառապեցաւ
Ալիզի յիմարական գործերէն։ Էլ Հէքիմ ինքզինք աստուած
հրատարակել տուաւ եւ որպէսզի իր աստուածութիւնն
տօնուի ըստ արժանեոյն, հրամայեց որ Գահէրէ մայրաքա-
ղաքը խարոյկի մատնուի, եւ այնպէս ալ եղաւ մասամբ։

Էլ-Հէքիմ իր քրոջն եւ քաղաքապահ զինուորներու
պետին մահը հրամայած ըլլալով, անոնք կանխեցին եւ
Մուգաթթէմ լերան վրայ փողոտել տուին զինք։

Էլ-Մուսթանզարի իշխանութիւնն, որ տեւեց 1036—1094,
շատ յուզումնալից եղաւ։ Ֆաթիմեանները տիրեցին Անտի-
ոքի եւ Պաղատաի։ սակայն ներքին պատերազմները չուշա-
ցան, երկրին շատ մեծ վնաս տուին եւ Մուսթանզարի զիր-
քը վտանգեցին։

Մուսթանզար զրկուեցաւ բոլոր իր ստացուածքներէն,

մինչեւ իսկ իր նախահարց գերեզմանները բացուեցան եւ
զարդերը կողոպտուեցան։

Նեղոս 1065ին դարձեալ սակաւաջուր էր։ խռովութիւն-
ներն ու աւերներն բազմապատկուեցան, ցորենը շատ հազ-
ուագրեւտ էր. Կրսկայն, որ 150 օխա կը կռէ, գրեթէ 1500 Փր.ի
բարձրացաւ, մէկ հաւկիթը 15 Փր.ի եւ ամէն բան այսպէս
սուղ եւ անգրեւտ։ Սովը 7 տարի տեւեց, բնակիչներն ողջ
ողջ իրարու վրայ կը յարձակէին, զիրար կ'սպաննէին եւ
գիւղերը կ'ուտէին։ Մուսթանզար իր թագուհիներուն
զգեստներն անգամ ի վաճառ հանեց. անոնք պալատէն
դուրս կ'ելլէին գրեթէ մերկամարմին եւ քաղաքին հեռաւոր
ճամբաներուն վրայ, անօթութենէ լլկուած, ուժասպառ
կ'իյնային եւ կ'անշնչանային։ Մուսթանզար ի վերջոյ իր
մայրաքաղաքին մէջ իսկ ներքին թշնամիներէ պաշարուե-
ցաւ եւ այս վիճակին մէջ շատ խելացի որոշում մը տուաւ,
այն է Դամասկոսի հայազգի կուսակալ հանձարեղ Պատր Էլ
Կամալի Եգիպտոս հրաւիրել եւ իր ու Եգիպտոսի ճակատա-
գիրն անոր յանձնել։ Կուսակալն այս հրաւերն ընդունեց եւ
Մուսթանզարի թշնամիները ոչնչացուց՝ ճարպիկութեամբ եւ
ինք քաղաքային ու զինուորական վարչութեան գլուխն
անցաւ։ Սովը անհետացաւ, վաճառականութիւնն եւ երկրա-
գործութիւնն աննախընթաց բարգաւաճում ունեցան եւ ժո-
ղովուրդն եղաւ այնքան երջանիկ, որքան եղած էր իր
բնիկ վահապետներուն ամենափայլուն օրերուն մէջ իսկ։

Պատր Էլ Կամալի զաւակն ու թոռն ալ ամենաբարձր
պաշտօններու տիրացան։

Ֆաթիմեաններն երբեմն թշնամի եւ երբեմն դաշնակից
եղան իսլամականներուն։ Վերջին Ֆաթիմեանը, Էլ-Ատէս-լը
Տին-Իլլահ, իսլամականներէն օգնութիւն հայցեց ազատելու
համար իր բռնակալ քիւրտ վէզիրին՝ Սալահէտտին Եու-
սուֆի ձեռքէն, որ կը գործէր յանուն Սուրիոյ Աթաբէկ
Նուրէտտինի։ իսլամականները չկրցան բան մը ընել եւ Նու-
րէտտին հրաման զրկեց Էլ-Ատէսի, որ Պաղատաի իսլամական
ճանչնայ իրրեւ հոգեւոր գերագոյն պետ։ Էլ-Ատէս արդէն
ամէն կերպով տկարացած՝ մեռաւ 1171ին։

Այս տեղ փակագիծ մը կը բանաճ նշանակելու համար
թէ Հայերը Ֆաթիմեաններու օրով երջանիկ էին յեգիպտոս,
որքան կարելի է ըլլալ հեռաւոր օտարութեան մէջ։ Բանա-

կին մէջ հայ ձիաւոր գունդեր կային հայ սպաներու հրամանին տակ: Քաղաքային և զինուորական բարձր պաշտօններու վրայ գտնուող Հայերու թիւը մեծ էր: Փաթիմեաններու օրով է որ մեր Գրիգոր Վկայասէր Կաթողիկոսն եգիպտոս եկած է և Սուլթանէն շատ մեծ պատուով ընդունուած է: Վկայասէր իր եղբորորդին՝ Գրիգորիս եպիսկոպոս ձեռնադրած և տեղւոյն Հայերուն Առաջնորդ կարգած, և Առաջնորդական Աթոս: նախ Կաթողիկոսական և ետքէն Պատրիարքական ճանչցուած է եգիպտական Կառավարութեան կողմէ մինչեւ այսօր:

Այս հարստութեան առաջին թագաւորն եղաւ յիշեալ Սալահտտին Եուսուֆ, որդի Էյուպի: Սալահտտին Նեղոսի թումբերը քարակուռ նորոգեց, ԵՅՈՒՊԵԱՆՆԵՐ (1171—1250) նոր ջրանցներ և ճամբաներ շինել տուաւ: Շինեց նաեւ Գահիրէի միջնաբերդը, որ մինչեւ այսօր իր գոյութիւնը պահած է: Սալահտտին այս շէնքերուն քարերը կը հայթայթէր հին փարաւոններու կառուցանել տուած պզտիկ բուրգերն և ուրիշ յիշատակարանները քանդել տալով:

Սալահտտին Սուրիոյ մէջ Խաչակիրներուն դէմ յողթական ճակատամարտներ մղեց, Երուսաղէմն և ուրիշ տեղեր գրաւեց, Մուսուլի տիրեց և Դամասկոսի մէջ մեռաւ 1193ին:

Մեքերինոսի ի Կիլիկիայ շինել տուած բուրգը՝ Մէլիք-էլ-Ազիզի օրով քանդուել փորձ մը եղաւ. զօրաց գունդեր ութ ամիս աշխատեցան և հազիւ քանի մը քարեր կրցան կորզել և քիչ մը վնասել բուրգին:

Մէլիք-էլ-Քեամալի օրով Խաչակիրները Տամիէթը գրաւեցին պահ մը, սակայն յետոյ դաշինքով ետ դարձուցին:

Քանի մը տարի ետքը Խաչակիրները նորէն պատերազմի ձեռնարկեցին և մինչև Մանսուրա յառաջացան. սակայն զինուոց բաղդը մատնեց զիրենք և իրենց հրամանատարը, Ֆրանսայի թագաւոր Լուդովիկոս Դ. գերի բռնուեցաւ:

Էյուպեանց իշխանութիւնը վերջ գտաւ Մէմլուքներու կողմէ սպանմամբ Թուրան-Շահին, որ մօրը հնարքներով գահը բարձրացած էր:

Մեմլուքները, ծագումով Թիւրք կամ Թիւրքմէն, հիւսիսային Ասիոյ Գափչագ երկրին բնիկներ, Մոնղոլներուն առջեւէն փախչելով եգիպտոս ապաստանած էին և գերու-

թեան վիճակէն հետզհետէ բարձրանալով մեծամեծ դիրքերու հասած էին: Սակայն Թուրան Շահի խողխողումէն յետոյ՝

ԱՌԱՋԻՆ ՄԵՍԼՈՒՔՆԵՐ
(1250—1382)

չկրցան համաձայնիլ թէ իրենց մէջէն ո՛վ պիտի գրաւէ գահը:

Թուրան Շահի մայրը՝ Սէկարէթ էլ Տօր (մարգարիտէ ծառ), որ իր փառամոլութեամբ և գործերով Օսմանեան պատմութեան Մահ

Փէյքէրը կը յիշեցընէ, զինք Սուլթանուհի հռչակել տալու ճարը գտաւ: Պաղտատի Խալիֆան սակայն, կին մը վահագետական դիրքի մէջ հաստատելն անպատշաճ գտաւ. այս առթիւ ներքին եւ արտաքին խռովութիւններ ծագեցան և Սէկարէթ էլ Տօր՝

քանի մը ամիսէն ստիպուեցաւ հրաժարիլ գահէն: Իրեն յաջորդեց Իպէք որ ամուսնացաւ գահընկեց թագուհիին հետ: Սէկարէթ էլ Տօր բռնացաւ Իփէկի վրայ, որ անոր ձեռքէն ազատելու համար մտածեց ամուսնանալ Մուսու-

Ն. Բ. ԲՐԵՆԱ ՇԻՍԵՅԻՆ ՓԱՇԱ ՔԱՄԷԼ

լի թագաւորին աղջկանը հետ: Նեն-

գաւոր թագուհին թափանցեց ամուսնոյն խորհուրդին, և զիւր մը կանանոցին մէջ յօշոտել տուաւ զՔաղաք Իպէքը:

Պէյպարս (1260—77) տուրքերը թեթեւցուց. ասոր օրով

Ապագսեան ցեղը ցրուեցաւ և իսալիֆին զաւակն Եգիպտոս փախաւ: Պէյպարս զանի իսալիֆա հռչակեց և անկէ ետքն այդ ցեղին երկրորդ ճիւղին կեդրոնը Գահիրէ եղաւ:

Ահռելի սով մը 1262ին սկսաւ նորէն և Պէյպարս ապաստանարաններու մէջ ժողովեց և Սուրիայէն ցորեն բերել տալով կերակրեց կարօտեալները:

Պէյպարս արշաւեց ի Սուրիա և գրաւեց Պաղեստինը: Մելիք Մանսուր Կիլիկիոյ վրայ յարձակեցաւ և 1282ին կնքեց Հայ-Եգիպտական դաշնագիրը:

Մէլէք-էլ-Նասրը Գահիրէի մէջ հիմնեց շատ վարժարաններ և արիւնահեղ պատերազմներէ ետքը՝ Կիլիկեան դաշնագիրը նորոգեց 1337ին:

Սուլթան Հասան (1354—61) կառուցած է շատ փառաւոր մզկիթ մը ի Գահիրէ, Սալահէտտինի կառուցած Միջնաբերդին շատ մօտիկ:

Շապանի օրով մեծ սով մը տիրեց Եգիպտոսն ու Սուրիան ու 1375ին էր որ Եգիպտոսցիք, աւա՞ղ, իսպառ կործանեցին Հայոց Կիլիկեան Թագաւորութիւնը:

Առաջին Մեմլուքներու վերջին երկու վեհապետներուն անչափահասութեան շրջանին՝ Պարգուգ անոնց խնամակալն եղաւ և 1382ին գահը յափշտակեց հիմը դնելով նոր հարըստութեան մը:

Այս միջոցին Հայոց Հայրապետական Աթոռն՝ Եգիպտոսի աշխարհակալած երկիրներու շրջանակին մէջ կը գտնուէր և

անոնց պաշտօնը Եգիպտոսի սուլթաններէն կը հաստատէր: Թէոդորոս Կաթողիկոս Եգիպտոս եկաւ եւ Սուլթան Պարգուգէն

ԵՐԿՐՈՐԳ ՄԵՄԼՈՒՔՆԵՐ
(1382—1517)

մեծ պատիւներով ընդունուեցաւ:

Այս Հարստութենէն Սուլթան Ֆառակի օրով Թիմուրլէնկ, Թաթարներու վեհապետը, տիրեց աշխարհի շատ մասերուն և Եգիպտոսէ կախեալ Հալէպ քաղաքին, և Ֆարակը հպատակ ըրաւ իրեն:

Շէյխ Մահմուտի դաւերով՝ Ֆարակ կորսնցուց գահն ու գլուխը: Դամասկոսի իսալիֆան՝ Էլ-Մութային տիրեց Եգիպտոսի, որու գահուն շուրջ ծուղակներ լարերէ չէր դադրեր Շէյխ Մահմուտի: Էլ-Մութային այս վերջնային ի Սուրիա բացակայութենէն օգտուտ քաղելով՝ ընդհանուր ժողովի մը

հաւանութեամբ բանադրեց զայն կրօնապէս: Շէյխ Մահմուտի սակայն յանկարծ դարձաւ ի Գահիրէ: Բանադրող ընդհանուր ժողովը ուրացաւ բանադրանքին մէջ իր ունեցած մասնակցութիւնը, նորէն գումարուեցաւ և Էլ-Մութայինը գահնեց և հռչակեց:

Շէյխ Մահմուտի բարձրացաւ գահուն վրայ, լաւ կառավարեց երկիրն և երջանկացուց ժողովուրդը. գիտունները պաշտպանեց և Գահիրէն գեղեցիկ շէնքերով զարդարեց:

Մէլէք էլ Էլրաֆ Պարսէպայ հայրախնամ Թագաւոր մը եղաւ: Կիպրոսի Թագաւորն իրեն հարկատու ըրաւ: Ասիկա երկրորդ Մէմլուքներու վեհապետներուն մէջ ամենէն երեւելին և ամենէն արժանաւորն է:

Մէլէք էլ Զահէրի օրով ժանտախտը մեծ աւեր գործեց: Ասոր օրովն է որ Սուլթան Մուհամմէտ Բ. Պոլիսն Յունաց ձեռքէն առաւ և իր կայսրութեան մայրաքաղաք ըրաւ:

Մէլէք էլ Զահր Խոշ Գատէմ ծագումով յոյն, շատ ազնիւ վեհապետ մը եղաւ, իր օրով երկիրն խաղաղ և ժողովուրդը երջանիկ եղաւ:

Մէլէք էլ Էլրաֆ Գայիթ-Պայ (1467-96) ընտրութեամբ գահ բարձրացաւ. ասոր իշխանութեան առաջին տարիներն՝ երկիրը կատարեալ անդորրութիւն վայելեց:

Պոլսոյ Սուլթան Պայազիտ, որու հայրը դաշնակից էր Եգիպտոսի, և Գայիթ-Պայ արիւնառու շտապեցանքներ ունեցան ի Կիլիկիա: Պատուաւոր հաշտութիւնը չուշացաւ շնորհիւ Եգիպտական բանակին սպարապետ Էմիր Էլպէքի, որու անունով Թաղ մը և մզկիթ մը մինչև այսօր գոյութիւն ունի ի Գահիրէ:

Գանսու-էլ-Ղուրրի 1501ին վեհապետ ընտրուեցաւ հակառակ իր կամքին: Արի և բարի Թագաւոր մը եղաւ և Գահիրէի մէջ իր անունով մինչև այսօր կանգուն Թաղ մը և փառաւոր մզկիթ մը շինել տուաւ: Սակայն Թուրքիոյ Սուլթան Սէլիմի եղբայրը Քորքուտ Եգիպտոս ապաստանեցաւ և Գանսու զայն սիրով ասպնջականելու անհեռատեսութիւնն ունեցաւ: Սէլիմ յարձակեցաւ Եգիպտական կալուածներուն վրայ. ճակատամարտը տեղի ունեցաւ Հալէպի շրջակայքը, Գանսու պարտութեան մատնուեցաւ և պատուով դաշտին վրայ ինկաւ:

Թուաման-Պայ յաջորդեց Գանսուի, որ Գահիրէի առջև

հերոսական և կորովի դիմադրութենէ մը ետքը՝ Օսմանեան հրետանին երու ահեղ հարուածներուն տակ ընկճուեցաւ։ Սուլթան Սէլիմ տիրեց մայրաքաղաքին, Թուամն-Պայ գերի բռնուեցաւ և կախուեցաւ և ամբողջ Եգիպտոս Օսմանեան տիրապետութեան տակ մտաւ 1517ին։

Սուլթան Սէլիմ Եգիպտոսի մէջ հիմը դրաւ կառավարութեան այնպիսի ձեւի մը, որ ժողովուրդին բարեկեցութիւնն և երկրին յառաջդիմութիւնն ապահովելէ աւելի, Օսմանեան իշխանութիւնն հոն տեւական ընելու և Սուլթաններու

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
(1517 – 1798)

դիրքն ու պատիւը զօրացնելու կը հակամիտէր։

Սուլթանն Եգիպտոսէն Պոլիս դարձաւ տանելով իր հետ անբաւ հարստութիւն, որոնց մէջ հազար ուղտի բեռ ոսկեղէն և արծաթեղէն առարկաներ։

Սուլթանն իր հետ տարաւ այդ գանձերէն աւելի նուիրական և թանկագին բան մը, Մէքքէի և Մէտինէի բանալիներն, և այդ օրէն սկսեալ Պոլսոյ Սուլթաններն ունեցան իշալիֆայութեան և Հաւատացեալներու Հրամանատարի տիտղոսներն, զոր Ապպասեան իշալիֆաներու վերջին ճեղքը Գահիրէի մէջ ձգած էր Սուլթան Սէլիմին։

Սէլիմի յաջորդ Սուլթան Սիւլէյման կազմական օրէնք մը պատրաստեց Եգիպտոսի համար։ Սուլթան Սիւլէյմանի օրով Եգիպտոսի կուսակալ Ահմէտ փաշան ապստամբեցաւ և ինքզինքն անկախ հռչակեց և մինչև անգամ իր անունով դրամ կոխել տուաւ։ Ահմէտ ժողովուրդը շատ նեղեց և էմիրներու ժողովին որոշումով գլուխը կտրուեցաւ և Պոլիս ղրկուեցաւ։

Կուսակալ Սինան փաշա Աղեքսանդրիոյ ջրանցքը նորոգեց և մզկիթ, շուկայ ու բաղնիք շինեց։

Կուսակալ Սէյիտ Մուհամմէտ փաշայի օրով մեծ սով մը երկիրն աւերակ դարձուց։ մեռնողներու թիւն այնչափ շատ էր որ կուսակալն ստիպուեցաւ ժողովուրդին վախը չի սաստկացնելու համար հրապարակապէս թաղումն արգելել։

Ճաֆէր փաշայի օրով սաստիկ ժանտախտ մը 600000 մարդ տարաւ գերեզման։

Սուլթան Մուրատի օրով Եգիպտոսէն զօրաբանակ մը ղրկուեցաւ Արաբիա և խաղաղեցուց հարաւային արեւմտեան

գաւառները։ Ջրհեղեղ մը 1630ին Քեապէի տաճարը գրեթէ ամբողջովին քանդեց։ Սուլթանին հրամանով Եգիպտոսէն դրամ ղրկուեցաւ և վերաշինուեցաւ տաճարը։

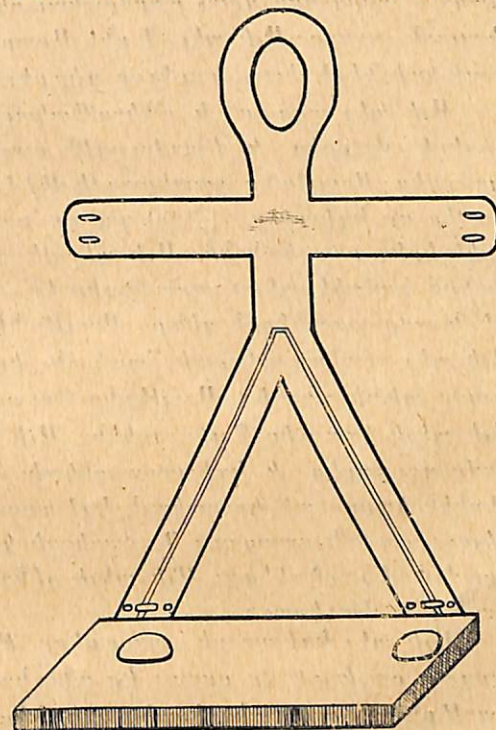
Խալիլ փաշա այնչափ իմաստուն և երկրաշէն կուսակալ մը եղաւ որ երբ 1633ին պաշտօնը ձգեց, ժողովուրդը խանութները փակեց իբր արտայայտութիւն ցաւի։

Գէշ կուսակալներ եղան Մուհամմէտ և Մուսթաֆա փաշաները, առաջինը յափշտակող մըն էր և երկրորդը վատասիրտ մարդ մը, որուն օրով անգորութիւնը վտանգուեցաւ եւ զոդութիւնները յաճախեցին։

Մաքսուտ փաշայի օրով ահռելի ժանտախտ մը մեծ կոտորած ըրաւ ժողովուրդին մէջ։ Եթէ ականատես պատմիչի մը վկայութեան հաւատանք, երեք ամսուան մէջ էնչ հարիւր լալաւն երէտ հազար մեռեալներ բերուած են Գահիրէի հինգ գլխաւոր մզկիթները։

Վէզիր Ահմէտ փաշայի օրով նեղութիւն մակընթացութիւնն անբաւական եղաւ, արմատիքը սուղցաւ։ Ահմէտ ընդհակառակը ծանրացուց տուրքերը։

Ահմէտ փաշայէն հետքն յիսուն տարուան շրջանի մը մէջ 22 կուսակալներ փոխուեցան։ Ասոնք իրենց պաշտօնը կը գնէին ի Պոլիս, և Եգիպտոսի մէջ զիջողութիւններ կ'ընէին բնիկ պէյերուն որոնց պետը, Շէյխ էլ Պէլէտ (քաղաքապետ) անուան տակ երկրին իրական վեհապետն էր։

ՉԱՐՉԱՐԱՆՔԻ ԳՈՐԾԻՔ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԲԱՆՏԵՐՈՒ ՄԷՋ

կուսակալները կը կողոպտէին և կը կեղեքէին և կարճա-
տե պաշտօնավարութենէ ետքը՝ Սուլթանին հրամանով կը
բանտարկուէին, կը կախուէին, կը գլխատուէին:

Սուլթան Ահմէտի օրով (1703—1730) բնիկ պէյերու մէջ
արիւնալի կռիւներ տեղի կ'ունենային Շէյխ էլ Պէլէտի
պաշտօնին համար: Այդ միջոցին Պոլսոյ մէջ եգիպտոսի գոր-
ծերուն նկատմամբ կատարեալ անտարբերութիւն կը տիրէր:

Սուլթան Մահմուտ Ա.ի օրով է որ եգիպտոսի քաղա-
քական հորիզոնին վրայ բարձրանալ սկսաւ Մեծն Ալի պէյի
փայլուն աստղը: Ալի պէյ, ի բնէ Արաբացի Մեմլուք, արիւ-
նալի կռիւներէ յետոյ, կարեւոր դիրքերու հասաւ հետզհետէ:

Ալի պէյ արդար և անկողմնակալ եղաւ, նահանգները
գողերէ մաքրեց և ժողովուրդին բարգաւաճ կեանք մը ա-
պահովեց: Սուլթանը պատերազմի մէջ էր Ռուսիոյ հետ, պատ-
գամեց որ եգիպտոս 12000 զօրաց բանակ մը օգնութեան
զրկէ իրեն ըստ կանոնի: Ալի պէյ վհապետական այս հրա-
մանին համակերպելու տրամադիր էր. սակայն իր թշնամի-
ներն ամբաստանեցին զինք Սուլթանին առջև ըսելով որ
Ալի պէյ ճակատամարտի պահուն իր զօրքերով Ռուսիոյ
կողմը պիտի անցնի: Սուլթանը հաւատաց և հրամայեց որ
Ալի պէյի կառափը Պոլիս զրկեն: Ալի պէյ երեւելեաց ժո-
ղովը գումարեց և եգիպտոս անկախ հռչակուեցաւ: Սուլ-
թանէն կարգուած կուսակալն եգիպտոսէն անմիջապէս մեկ-
նելու հրաման ստացաւ: Դամասկոսի կուսակալը Սուլթանին
հրամանով յարձակեցաւ Ալի պէյի զինուորներուն վրայ, սա-
կայն յետ մղուեցաւ:

Ալի պէյ եգիպտոսի տուրքերը թեթեւցուց և նոր ու
արդար բաշխում մը ըրաւ: Իր անունով դրամ կոխուեցաւ և
աղօթքներ արտասանուեցան մզկիթներու մէջ:

Ալի պէյ սակայն նախանձորդ ունեցաւ իր պաշտպան-
եալը՝ Մուհամմէտ պէյ և արիւնահեղ բաղխումներէ ետքը՝
անոր ձեռքով սպաննուեցաւ 1773 Ապրիլ 9ին:

Ալի պէյի մահով եգիպտոսի վիճակը վատթարացաւ:
Բ. Դոնէն կարգուած կուսակալները բնիկ պէյերուն պարզ
գերիներն էին այլեւս: Եւ պէյերը պաշտօնի, դիրքի ու
պատիւի համար մայրաքաղաքին և գաւառներուն մէջ զիրար
կը փողոտէին:

Իպրահիմ պէյ և ծագումով կովկասահայ Մուրատ պէյ

գրաւելով Շէյխ էլ Պէլէտի և ուխտաւորութեան իշխանին
դիրքերը, ժողովուրդը կը տառապեցնէին և երկրին եկա-
մուտն իրենց մէջ կը բաժնէին՝ առանց ո եւ է բաժին հանե-
լու Բ. Դրան, որու միջամտութեամբ թէև ասոնց բռնակա-
լութիւնը պահ մը մեղմացաւ, սակայն ետքէն աւելի սաստ-
կացաւ: Մուրատ, պատերազմիկ և Իպրահիմէն աւելի ճար-
տար, կը փափաքէր Սուրիոյ տիրել և եգիպտոսի սիացնե-
լով անկախօրէն թագաւորել: Այս ձեռնարկին մէջ Մուրատ ի-
րեն օժանդակ առաւ Յովսէփ Ամորի Լուսինեան կամ Նուսուֆ
Նարպէյ, որու նախնիքն Երուսաղէմի, Կիպրոսի և Կիլիկիոյ
վրայ իշխած էին երբեմն և որ կ'երազէր իր հայրենի թագա-
ւորութեան վերականգնումը՝ շնորհիւ Մուրատ պէյի:

Մուրատ և Իպրահիմ, բնիկ ժողովուրդը մօրէ մերկ ընե-
լէ ետքը, սկսեցին կողոպտել օտարներն ալ:

Կուսակալին միջամտութիւնը, Սուլթանին եղած դի-
մումներն, հիւպատոսներու բողոքներն ոչ միայն չբարւոքե-
ցին կացութիւնն, այլև աւելի վատթարացուցին, վերջապէս
Փրանսական Մակալլօն հիւպատոսին միջոցաւ աղերսագրեր
զրկուեցան Բարիզի նախարարութեան, որ իր քաղաքական
հաշիւներուն յարմար գտնելով՝ զօրաբանակ մը զրկեց եգիպ-
տոս ճիշտ այն միջոցին որ բարեձաղիկ պէյերն բռնի փոխա-
ռութեան հրամանագիր մը հրատարակած էին: Փրանսական
բանակը 1798 Յունիս 31ին Ալեքսանդրիա ցամաք կ'ել-
լէր հրամանատարութեամբ զօրապետ Պոնաբարթի, որ այն
արշաւանքով կը յուսար անգղիական վաճառականութիւնն ու
չընչացնել Միջերկրականի մէջ և բրիտանական առիւծը
վիրաւորել Հնդկաստանի ճամբուն վրայ:

Փրանսական բանակը անարգել հասաւ Բուրգերու ստո-
րոտը, ուր ջախջախիչ պարտու-

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
(1798—1801)

թեան մը մատնուեցան Մուրատ
պէյի 40000 հեծեալները: Մու-
րատ պէյ վերին եգիպտոս փա-
խաւ և Պօնափարթ ի Գահիրէ մտաւ յաղթականօրէն և քիչ
ատենէն գրաւեց ամբողջ եգիպտոսը:

Պօնափարթ յալտարարութիւն մը ուղղեց ժողովուրդին
սա՛ իմաստով թէ ինք եգիպտոս եկած է Մեմլուքներու ցե-
ղը բնաջինջ ընելու և երկրին ժողովուրդն ու վաճառակա-
նութիւնը պաշտպանելու համար:

Նաբոլէոն՝ չնորհիւ իր հաշտարար քաղաքականութեան և խորին յարգանքին զոր ցուցուց իսլամական կրօնքին համար՝ տեղացիներէն «Ալի Պօնարարթ» կոչուեցաւ և «Մեծ Թագաւոր» տիտղոսով պատուուեցաւ:

Պօնարարթ գաղտնաբար տեսակցեցաւ Եուսուֆ Նարպէյի հետ, որ յայտարարեց թէ ինք այդ միջոցին ուրիշ նպատակ չունի բաց եթէ Պրանսայի հովանաւորութեան տակ վերականգնել Կիլիկիան Հայ Թագաւորութիւնը: Այս տեսակցութիւնը սակայն յայտնուեցաւ Սէմուքներուն, որոնք իր պալատին սեմին վրայ սպաննեցին Նարպէյը:

Այս միջոցին էր որ Անգլիացիներն Ապուքէրի առջև ոչնչացուցին Փրանսական նաւատորմիդը:

Մարգարէին ծննդեան տարեդարձին օրը, Պօնարարթ, որուն այս արշաւանքին ընկերացած էին գիտուններ, 48 անդամներէ բաղկացեալ կաճառ մը հիմնեց չորս ճիւղերու բաժնուած՝ չափական գիտութեան, բնագիտութեան — բնական պատմութեան, քաղաքական տնտեսութեան, գրականութեան և գեղարուեստի նուիրուած:

Փրանսացիք շուտով զսպեցին ծագած ապստամբութիւններն և շինեցին հիւանդանոց, մաքրանոց, գոլէն, Թատրոն լրագիր և արուեստանոցներ:

Պոնափարթ արշաւեց ի Սուրիա, ուր թէև յաղթանակներ ունեցաւ սակայն չի կրցաւ նուաճել Աքքէն. ի Գահիրէ վերադարձին Պոնափարթ Շէյխ Պէքրիի ձեռքէն նուէր ընդունեց սև նժոյգ մը, որու թամբին տապճակն ոսկիով և գոհարով ընդելուզուած էր: Պոնափարթ Ապուքէրի մօտ բաղխեցաւ օսմանեան բանակին դէմ և յաղթեց այնպիսի պարագաներու մէջ որ Գլէպէր հիացմամբ աղաղակեց. «Զօրապետ, դուք աշխարհի պէս մեծ էք»:

Քաղաքական պատճառներով Պոնափարթ Փրանսա դարձաւ և Գլէպէր անոր յաջորդեց: Գլէպէր հայրենաբաղձութեան ախտէն բռնուած Եգիպտոսը պարպելու համար երկու անգամ բանակցութեան մտաւ Անգլիացուց և Օսմանցիներու հետ: Բանակցութիւններն ելք չունեցան և 1899 Յունուար 14ին Գլէպէր կ'սպաննուէր Հալէպցի մուլեռանդ Սիւլէյմանի կողմէ: Իրեն յաջորդեց Մընու, որ ոչինչ կ'արժէր իբրև զօրապետ: Մընու, արդէն իսլամացած և թուրք կնոջ մը հետ ալ ամուսնացած էր: Անգլիական բանակը մէկ կողմէն թուրք

բանակը միւս կողմէն դարձեալ յարձակում գործեցին Փրանսացիներուն վրայ: Ի վերջոյ գոյացաւ Անկլօ-Փրանսական համաձայնութիւն մը, որու գործադրութեամբ Փրանսական բանակն 1801 Յուլիս և Հոկտեմբեր ամիսներու մէջ Անգլիոյ ծախքով Փրանսա վերադարձաւ: Փրանսացի զինուորներն 37000 էին երբ ոտք կոխեցին եգիպտական հողին վրայ և 25000 մնացած էին, երբ մեկնեցան այն տեղէն:

Փրանսացուց մեկնումէն յետոյ՝ Բ. Դուռը Մուհամմէտ Խուսրէվ փաշան Եգիպտոսի կուսակալ կարգեց՝ Մեմլուքնեբու ոյժը խորտակելու ստիպողական յանձնարարութեամբ:

Այս միջոցին Մուհամմէտ Ալի Ալպանացին, Եւրոպական Թուրքիոյ Գաւալա (1) քաղաքէն, իր զօրագնդին հետ արդէն Եգիպտոս եկած և սպայութեան աստիճանին բարձրացած էր: Կուսակալը Մէմլուքներուն դէմ զինուոր ղրկեց, սակայն չկրցաւ զանոնք նուաճել: Պարտութեան պատասխանատուութիւնն ուղեցին Մուհամմէտ Ալիին վիզը փաթթել սա ամբաստանութեամբ որ իր զօրագնդին հետ ճակատամարտի դաշտէն հեռու մնացած է:

Կուսակալն, որ արդէն երկիւղ ունէր Մ. Ալիէն, այս պատրուակով ուղեց ծուղակը ձգել զայն: Մուհամմէտ Ալի

ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ ԱԼԻ Ի ԶԵՂ
(1801—1914)

գիտակ կուսակալին դիտումներուն Մէմլուքներուն հետ միացաւ, կուսակալին վրայ յարձակեցաւ և ձերբակալեց զայն: Սուլթանը ձէգայիբի Ալի փաշան Եգիպտոս ղրկեց Մ. Ալին պատժելու պաշտօնով, սակայն անիկա Մէմլուքներուն ձեռքըն ինկաւ և սպաննուեցաւ: Մ. Ալի Խուսրէվն ազատելով Պուլիս ղրկեց և 1804ին Սուլթանական հրամանով Եգիպտոսի դեր-կուսակալ կարգուեցաւ: Կուսակալը՝ Խուրշիտ փաշա ապիկար գտնուեցաւ ի Գահիրէ տիրող յեղափոխութիւնը զսպելու. ժողովուրդը բարձրաձայն կը պահանջէր որ Մ. Ալին յաջորդէ անոր: Մ. Ալին միջնաբերդին մէջ պաշարեց Խուրշիտն ու Մէմլուքներն իրենց գրաւած դիրքերէն վտարեց: Իւլէմանբըր, Շէյխներն ու Ալպանացիները Մուհամմէտ Ալին կուսակալ հռչակեցին և Սուլթանը 1805 Յուլիս 9ի հրովարտակով հաստատեց անոր այս պաշտօնը:

(1) Այս բաղաբը Պալգանեան վերջին պատերազմի ատեն Յունաց անցաւ:

Անգղիացիները 1807ին զինեալ օգնութեամբ ուղեցին Մեմլուքներուն դատը պաշտպանել, սակայն փորձն անյաջող մնաց և Անգղիացիք մեկնեցան Եգիպտոսէն:

Այս միջոցին Սուլթանը հրամայեց Մուհամմէտ Ալիի որ Արաբիոյ վահայկներուն վրայ քալէ: Մէմլուքները սակայն վերստին կը խլրտէին և երկիրը խռովելու փորձ կ'ընէին: Մ. Ալի բանակին մեկնումը տօնելու պատրուակով հանդէս մը կազմակերպել տուաւ միջնաբերդին մէջ: Հոն հրաւիրուեցան Մէմլուքներուն բոլոր պետերը: Ամրոցին պատերուն ետին պահուըտած Ալպանացի զինուորները Մ. Ալիի հրամանով հրացանի բռնեցին զանոնք: Բացի մէկէն որ իր ձիով միջնաբերդին պարիսպին վրայէն վար ցատկեց, ամենն ալ սպաննուեցան և երկիրը միանգամ ընդ միշտ ազատեցաւ ասոնց լուծէն, որ գրեթէ յար և նմանն էր Ենէիչերիներու լուծին ի Թուրքիա և Սթերլիցներու լուծին ի Ռուսիա:

Մ. Ալի Արաբիա մեկնեցաւ, Սուլթանին յանձնարարած պաշտօնը յաղթանակով ի գլուխ հանեց և ի դարձին Եգիպտոսի օրինական, վարչական մարզերուն մէջ այնպիսի բարեկարգութիւններ մտցուց, որ ի բնէ յուռթի այս երկիրը քիչ ժամանակի մէջ վերածնեցաւ:

Հարկ եղաւ վահայկներու գէմ երկրորդ պատերազմի մը ձեռնարկել 1818ին. այս անգամ բանակին հրամանատարն էր Իպրահիմ փաշա, Մուհամմէտ Ալիի որդին, անորաջ բազուկն ու Արեւելքի Մուլթէն: Իպրահիմ փաշա վահայկներու պետը գերի բռնեց: Մուհամմէտ Ալի 1820ին զինուորական խաչաւանքի մը արդիւնքով Սուտանի կարեւոր մէկ մասը կցեց Եգիպտոսի:

Յունաց Բ. Դոնէն ապստամբութեան շրջանին՝ Եգիպտոսի բանակը շատ օգտակար ծառայութիւններ մատուցեց Թուրքիոյ, թէև ի վերջոյ Ռուսիոյ, Անգղիոյ և Ֆրանսայի միացեալ զօրութիւններն եգիպտական տորմիզն օսմանեանին հետ այրեցին Նաւարինի մէջ:

Մ. Ալի քաղաքական հեռատեսութեամբ առաջինէն աւելի զօրաւոր նաւատորմի մը կազմեց և եռանդով հետամուտ եղաւ իրականացման երկար ատենէ ի վեր յղացած ու փայփայած իր կրկնակ ծրագիրներուն, այն է անկախութիւն և ընդարձակութիւններ երկրին:

Աքքէի կառավարիչը դժգոհ թողած էր Մուհամմէտ Ա-

լին, որ այս առթիւ բողոք բարձաւ Սուլթանին և գոհացում պահանջեց: Սուլթանը կառավարիչին կողմը բռնեց, ինչ որ Մ. Ալի անարգանք մը համարեց իր անձին համար: Եգիպտական բանակը Սուլթա արշաւեց, Աքքէն գրաւեց և կառավարիչը գերի բռնելով Մ. Ալիի զրկեց: Իպրահիմ փաշա յառաջ խաղաց և զանազան միծ ու պզտիկ քաղաքներ գրաւելով՝ հասաւ մինչեւ Գօնիա, ուր ջախջախիչ պարտութեան մատնուեցաւ օսմանեան բանակը: Եգիպտոսի բանակին համար Պոլսոյ տիրելը այլեւս քանի մը օրուան խնդիր էր. սակայն Սուլթանին խնդրանաց վրայ Ռուսիա զօրաբանակ մը հասցուց Պոլիս եգիպտական զօրաց գէմ պատերազմելու համար: Իպրահիմ փաշա ստիպուեցաւ կնքել հաշտութեան դաշնագիրն, որով Սուլթան իշխանութիւնը կը կցուէր եգիպտականին:

Սուլթան Մահմուտ 1839ին նոր բանակ մը զրկեց Եգիպտացուց վրայ: Այս անգամ Նեղիպի առջև ձմրան բքարեր օդով տեղի ունեցաւ ճակատամարտը, որ վերջացաւ օսմանեան բանակին աւելի ջախջախիչ և աւելի վճռական պարտութեամբ: Օսմանեան ծովակալ Ահմէտ փաշա իր նաւատորմի միջով Աղեքսանդրիա եկաւ և իր հպատակութիւնը յայտնեց Մ. Ալիի: Այս միջոցին սակայն Սուլթա ապստամբեցաւ Եգիպտոսէն և Ռուսիա, Անգղիա, Բրուսիա և Աւստրիա Լօնտօնի 1840 Յուլիս 15ի դաշնագրով հռչակեցին սա՛ սկզբունքը թէ Մուհամմէտ Ալին ըլլալու է միայն Եգիպտոսի պարզ իշխան մը՝ Սուլթանին գերիշխանութեան տակ: Մ. Ալի մերժեց. այն ատեն անգղիական բանակը Սուլթան գրաւեց և Աղեքսանդրիոյ առջեւ հասնելով խաղաղութիւն առաջարկեց Մուհամմէտ Ալիին: Մ. Ալին չորս մեծ տէրութեանց սպառնալիքին առջև շուտով տեղի չի տուաւ, ընդդիմացաւ, վարանեցաւ և ի վերջոյ ստիպուեցաւ ականայ ընդունիլ խաղաղութեան պայմանագիրը, որու տրամադրութեամբ 1841 Փետրուար 13ի կայսերական հրովարտակ մը Եգիպտոսի և Սուտանի կառավարութիւնը Մ. Ալիի տուաւ: Նոյն տարին ուրիշ հրովարտակ մը այդ կառավարութեան ժառանգականութիւնը հաստատեց Մ. Ալիի տոհմին մէջ, պայմանաւ որ ամէն նոր փոխարքայի իշխանութեան գլուխ անցնելու պահուն՝ նոր հրովարտակ մը տրուի կայսեր կողմէ:

Եգիպտոս տուրքի ենթարկուեցաւ և զինուորներու թիւը 18000ի զեղուեցաւ :

Մուհամմէտ Ալի սակայն այս բանին համար՝ շատ դառնացաւ և կենացը վերջին տարիները մեղամտով թեամբ անցուց և իշխանութենէ հրաժարելով՝ իր պալատին մէջ փակուեցաւ : Մեծն Մ. Ալի հանձարեղ էր և շատ ազատամիտ : Քրիստոնեաներն իր օրով մեծ պաշտօններու հասած են : Հայազգի Պօղոս պէյ եռսուֆ հզօր աջակից մը եղած է Մ. Ալիի, և անոր ու Եգիպտոսի մատուցած է անգնահատելի ծառայութիւններ :

Մ. Ալիի հրաժարումէն ետքը՝ 1848ին անոր տեղն անցաւ Իպրահիմ փաշա, որ այն տարին մեռաւ : Վախճանեալ թօսուն իշխանին զաւակը՝ Ապպաս Հիւսէյն Ա. յաջորդեց Իպրահիմ փաշայի : Ապպաս հօրեղբօրը զինուորական ոգին չունէր, սակայն անոր պէս իմաստուն և խոհական կառավարիչ մը եղաւ : Ապպաս փաշա առաջին անգամ երկաթուղին հաստատեց Եգիպտոսի մէջ, սկսելով Գահիրէ-Աղեքսանդրիա գիծէն, բարւոքեց Գահիրէ-Սուէզի ճամբան և հիմնեց Ապպասիէի զինուորական վարժարանը :

Ապպաս փաշայի իշխանութեան առաջին տարուան մէջ մեռաւ Մ. Ալիին և թաղուեցաւ միջնաբերդի իր սղջութեանը շինել տուած շքեղ մզկիթին մէջ :

Ապպաս փաշայի յաջորդն, հօրեղբայր Մահմուտ Սայիտ փաշա շատ ուսեալ էր, տուրքերու նոր ու արդար բաշխում մը ըրաւ, մեղաշնորհները վերցուց, Աղեքսանդրիոյ Մահմուտիէի ջրանցքը բացաւ, Գահիրէ Աղեքսանդրիոյ երկաթուղւոյ գիծն աւարտեց, Սուէզի ջրանցքին բացման հսկայ ձեռնարկը գլխարացուց : Իր անունով նոյն ջրանցքին հիւսիսակողմը Փոր-Սայիտ անուն քաղաքը շինուեցաւ : Սայիտ փաշա Եգիպտոսի բնիկ թէ օտար ժողովուրդէն սիրուած է անխտիր : Շատ կը սիրէր Հայոց Առաջնորդ Գաբրիէլ Եպիսկոպոսն, որու գիմումներուն վրայ հազար ֆէտտան տարածութեամբ երկու արտ նուիրած է Հայ Ժողովուրդին :

Իսմայիլ Իպրահիմի որդին յաջորդեց Սայիտի. եղաւ աշխարհաշէն իշխան մը և երկրին նոր կեանք տուաւ վաճառականութեան, երկրագործութեան, արուեստի և դպրութեան քառակ տեսակէտներով : Իսմայիլ փաշա նախագահեց Սուէզի ջրանցքի բացման հանդէսին և գլխաւորաբար նախարարա-

պետ Նուպար փաշայի շնորհիւ Խառն Դատարանները հաստատեց, Բ. Դունէն ստացաւ Խալի տիտղոսն և որդոց յորդի յաջորդութեան օրէնքն, արդարութեան և վարչութեան գործերուն մէջ անկախութիւն և օտար տէրութեանց հետ առեւտրական դաշնագիր և փոխառութիւն կնքելու իրաւունք : Եգիպտական բանակին զօրաց թիւն ալ 30000ի բարձրացաւ : Ընչպէս տուրքն ալ շուրջ 17000000 ֆրանքի : Իսմայիլ փաշա իր անձնական հաճոյքներուն և պէտքերուն համար շատ չռայ գտնուեցաւ և կառավարութիւնը փոխառութեան կը մղէր շարունակ : այնպէս որ պետական գանձը սընանկութեան դուռն հասաւ, և Հանրային Պարտուց վարչութեան կազմութեամբ Եգիպտոսն իր ելմտական անկախութիւնը կորսնցուց, և ինք Իսմայիլ փաշա 1879ին ըստիպուեցաւ իշխանութիւնը թողուլ իր Թէվֆիք որդւոյն :

ՍԱԼԻ ԷԼՏԵՆ ԿՕՐԱԹ

Թէվֆիք փաշա երկու տարի շարունակ խաղաղութեամբ և արդարութեամբ կառավարեց երկիրը : Աւելի մեծ արդիւնքներ կ'սպասուէին իրմէ, երբ 1881ին յանկարծ զինուորական ապստամբութիւնը պայթեցաւ, ամբողջ Եգիպտոս խռովեցաւ, Աղեքսանդրիոյ քրիստոնեայ բնակչութիւնը մեծ կորուստ կրեց, տուններն ու խանութները թալանի տրուեցան և հրոյ ճարակ եղան : Անգղիական նաւատորմիղջ ուժա-

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՆԱԽՈՐԴ ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՅԻՉ ԵԳԻՊՏՈՍԻ

կոծեց և գրաւեց Աղեքսանդրիան 1882ի աշնան. հետզհետէ գրաւեց նաեւ երկրին զինուորական ուրիշ կէտերը՝ «միայն իտիւլին հեղինակութիւնը վերահաստատելու համար»:

Թէև այն թուականէն մինչև հիմայ 32 տարի անցած է և Թէվֆիք փաշային յաջորդած է իտիւ Ապպաս Բ. շիւմի, սակայն կ'երեւի թէ բառին անգղիական առումով վերահաստատուած չէ իտիւական հեղինակութիւնը իր բացառիկ դիրքով նշանաւոր և հինէն ի վեր շատ ազգերու նախանձին առարկայ եգիպտոսի մէջ և անգղիական Գրաւիչ Բանակին գունդերը կը յաւերժացնեն իրենց բնակութիւնն եգիպտական զօրանոցներու մէջ:

Ե Գ Ի Պ Տ Ա Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ի Ն

1913-1914

Եգիպտահայ ընթացիկ տարին չարդարացուց՝ նախորդին վերջին կիսուն ր վրայ դրուած մեր յայտերը:

Համալսարանի խանդավառ ցուցերէն ու հրապարակային զեղումներէն յետոյ, համալսարանի

Պատմագիտութեան ֆակուլտետի անդամներէն ու արդէն տնօրէն սպասուածին մէջ սկսաւ ե-

գիպտահայ ներկայ տարին, որ՝ իր գա-
րունը չի ժպտած՝ պիտի թողէր իր նախորդէն աւանդուած չքեղ պատրանքը:

Ու յանցանքը մերը չէ՝ եթէ չենք կրնար կատարել 1914ի «Եգիպտահայ Տարեցոյց»ով ըրած մեր խոստումը՝ յա-
ջորդ 1915ի հատորին մէջ ամփոփելու Համերաշխութեան Ուխտին արդիւնաւորման սրտապնդիչ փաստերը:

Համազգային-քաղաքացիական եղբայրակցութեան մը կոզմակերպումը՝ հազիւ ուրուագծուած՝ վրկայեցաւ: Այդ մռայլ առթիւ մենք ըսինք այլուր մեր ամբողջ ցաւակին մտածումը: Եւ ա՛յ սիրտ չունինք յամենալու հասարակական այն աղէտին շուրջ որ Եգիպտահայ Համերաշխութեան վի-
ժումն եղաւ:

Անցորդ, դո՛ւն ալ մի՛ փորձուիր կափարիչը վերցնելու այն բարոյական գերեզմանին զոր եգիպտահայ փոքրիկ մա-
մուլը դառնասուգ երկիւղածութեամբ մը գոցեց: Հոն կը հանգչի յօշոտուած դիակն իտէալի մը որ իր մէկ ու կէս տարուան ճառագայթարձակ կեանքովն ամբողջ թրքահայ իրականութիւնը լուսաւորեց. կեզրոնի Ազգային ժողովէն մինչև հայրենի գաւառներուն փոքր տարածելով, հարկադ-
րելով բազմոցի վայրկեանի մը պահանջած ներքին զգա-
տութիւնն ու արտաքին կարգապահութիւնը...

Այդ հանգիստուոր պահն անցաւ: Եգիպտահայ Համերաշ-

խութիւնը, ոմանց համար, իր անմիջական դերը կատարած էր: Եւ անգամ մըն ալ տխրօրէն ապացուցուեցաւ թէ անընդունակ էինք ազգովին դիմագրաւելու մեր ճակատագրին վերապահուած բոլոր անստուգութիւններն ու անբաղձալի պատահականութիւնները:

Իրար խորապէս հասկնալէ յետոյ, վերագործանք մեր նախկին՝ եթէ ոչ միշտ այլամերժ՝ գէթ անտարբեր դիրքերուն՝ իրարու հանդէպ:

Ապագան պիտի դատէ գերակատարներն այս մեծ մասամբ լուռ անցած տուածին, որ դժնդակ կատագերգութիւն մը եղաւ ուրիշներու համար, և անսիրտ ու ապուշ ծաղրանքի նիւթ հայթայթեց մէկ քանիններու:

* * *

1914ի եգիպտահայ առաջին զգայացունց դէպքն եղաւ Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպարի Եւրոպայէն վերադարձը՝ տարի ու կէս երկարած գուռած բացակայութենէ մը վերջը:

Մարտ 3ի Երեքշաբթի իրիկունը, Փաշան ընտանեօք քաղաքս ժամանեց Բօրթ-Սայիտէն, ուր հասած էր նոյն առտուն:

Կայարանը ոչ ոք կար զինք դիմաւորող, ու Բլա-Ֆէր՝ խճողող ճամբորդներու թահուրոհին մէջէն գրեթէ աննշմար անցաւ Հայ Ազգային Պատուիրակութեան Նախագահը, որ իր տունը կը վերադառնար:

Եգիպտահայ ժողովուրդը, յարգելով Նորին Վսեմութեան կանխապէս յայտնած փափաքը, զգուշացաւ համակրական հրապարակային ցոյցերով զայն դիմաւորելէ:

Իր գալուստէն հազիւ շաբաթ մը յետոյ, Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպար, Մարտ 8ի կիրակի օրը, Հէլօիքօլիսի իր ապարանքին մէջ ընդունեց խուռներամ այցն եգիպտահայ Գաղութին յիսունէ աւելի ներկայացուցիչներուն, որոնք եկած էին իրենց երախտագիտութիւնը յայտնել այն անգնահատելի ծառայութեանց համար զոր Նորին Վսեմութիւնը մատուցած էր ազգային դատին՝ շուրջ երկու տարիէ ի վեր:

Այս հանդիսաւոր առթիւ, Փաշային մատուցուեցաւ բոլոր ներկայ եգիպտահայ պատուիրակներէն ստորագրուած

Ն. Վ. ՊՕԳՂՈՍ ՓԱՇԱ ՆՈՒՊԱՐ

ՆԱԽԱԳԱՆ ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՈՒՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ուղերձ մը, զոր հոս կը ղեակդենք իրրե պատմական ԴԵԼԵՄԻՆ մը:

Վսեմափալ Տէր,

Յանուն եգիպտահայ Գաղութին, անսահման ուրախութեամբ կ'ողջունենք Ազգային Դատին անխոնջ եւ անճնուէր ախոյեանին ողջամբ վերադարձը, եւ նուիրական պարտք կը

սեպեմբ և մեր ամենախորին երախտագիտութիւնը յայնչել Զեր վսեմութեան՝ այն հայրենանուէր ջանքերուն համար զոր շուրջ երկու տարի անընդհատ ու անվհաս վասնեցիք Հայկական Բարենորոգումներու յաջողութեան համար, այնպիսի անսպասարկելի եւ անսպասելի տաղանդով, որ, իբրեւ համագործակցութեան, մեր սիրտերը հպարտութեամբ կը զեղուն:

Ներեցեք մեզի, վսեմափայլ Տէր, արձագանգն ըլլալ միեւնոյն ժամանակ համայն Հայութեան անկեղծ ու միահամուռ զգացումին, եւ մեր բոլոր հոգիովը գոչել այս առթիւ՝
Կեցցե՛ք Պօղոս Փաշա Նուպար:

Դանիբէ, 8 Մարտ 1914 Յարգալիւր մեծաբանով՝

Գահիրէի Գաւառական Ընդհանուր Ժողով՝ Ե. Աղաթօն պէյ,
Օ. Տիրատուր

Գահիրէի Բաղադական Ժողով՝ Ա. Լալանց, Հ. Ազատեան,
Յ. Քէմհան

Գահիրէի Հայ-Կաթողիկէ Վարչ. Ժողով՝ Յակոբ Պէյ Ֆարահեան, Մէթր Յ. Պալթազար

Գահիրէի Հայ-Աւետ. Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւն՝ Վեր. Հ. Խանդամուր, Փ. Հ. Եազուպեան, Ա. Մ. Եազուպեան
Հ. Բ. Ը. Միութեան Կեդր. Վարչ. Ժողով՝ Մ. Անդրանիկեան,
Տ. Փիլիպպոսեան, Վ. Մալեզեան

Հ. Բ. Ը. Միութեան Գահիրէի Մասնաժողով՝ Ե. Փաշալեան,
Հ. Գալճեան, Ա. Փափագեան

Գահիրէի Միջկուսակցային Մարմին՝ Կ. Գանարեան, Արայ Գալէմճեան

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գահիրէի Ենթակոմիտէ՝ Ս. Պէյ Թիւրապեան, Տօքթ. Յ. Նեվրուզ

Ս. Ռ. Կուսակցութեան Գահիրէի Ակումբ՝ Միհրան Աւագեան,
Ապահ Պետրոսեան

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Գահիրէի Մասնաճիւղ՝
Յ. Քիւրքճեան

Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւն՝ Խ. Պողոստարեան, Ն. Գայսէրլեան

Գահիրէի Աղքատաց Հոգաբարձութիւն՝ Կ. Ալթունեան, Ա. Էտիրնէլեան

Գահիրէի Գալուստեան Վարժ. Հոգաբարձութիւն՝ Տօքթ. Մ. Շամլեան, Ա. Նետուրեան, Յ. Գաղանճեան

Գահիրէի Գալուստեան Վարժ. Ուսուցչ. Մարմին՝ Ա. Նաւարեան, Յ. Սեթեան

«Յուսարեր» Լրագիր՝ Ա. Մէթէմէտեան

Գահիրէի Աղքատախնամ Ընկերութիւն՝ Յ. Աշքեան, Հ. Խոյէթեան

Հայ-Կաթողիկէ Բարեգ. Ընկ.՝ Մէթր Բիւէն Կիւզէլ

Գահիրէի Միացեալ Որբախնամ Ընկերութիւն՝ Գ. Իսազուլեան, Հ. Աւագեան

Գահիրէի Ազգային Սրահի Վարչութիւն՝ Մէթր Մ. Սօսոյեան,
Տօքթ. Ս. Մարգարեան

Թանթայի Հայ Գաղութ՝ Կ. Էտիրնէլեան, Տ. Միթարեան
Զսկադիկի Հայ Գաղութ՝ Յ. Սանտալեան, Ի. Մէթէմէտեան
Մանսուրայի Հայ Գաղութ՝ Մէթր Ա. Կոհարկի, Բ. Պալլաքճեան
Ն. Վ. Ընդունելութեան Մասնախումբ՝ Բ. Մասրաֆ, Կ. Պէյ Շէրիտճեան, Մ. Ղազարոսեան, Տօքթ. Սերոբեան,
Կարօ Պալեան, Կարապետ Քէչեան:

Բարիգալուստի այս խմբական այցելութենէն ետքը, եզրկատահայ չէլէ հասարակութեան ներկայացուցիչներուն կողմէ Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպարին պատուելի թէյ մը տրուեցաւ, Ապրիլ 12ի Կիրակի օրը, Գահիրէի Ազգային Սրահին մէջ, որ այս առթիւ շքեղօրէն զարդարուած էր:

Ն. Վ. Եազուպ Արթին Փաշա, այս հանդէսին մէջ, ֆըրանսերէն ճառով մը վեր հանեց Հայ Ազգային Պատուիրակութեան պետին դերը:

Ապա Տիրար Բիւզանդ Մասրաֆ հայերէն գեղեցիկ ճառով մը պանծացուց երկու Փաշաներուն անձնուիրութիւնը Հայկական Դատին համար, և Ն. Վ. Պօղոս Փաշայի մատուց այն յիշատակի ու երախտագիտութեան մագաղաթը զոր մեծ տաղանդով զարդանկարած էր մեր բարեկամ երուսնդ Տէմիրճեան:

Գեր. Բարգէն Եպիսկ. Կիւլէսէրեան, որ Այնթապէն վերադարձի իր ճամբուն վրայ հիւրաբար Գահիրէ գտնուելով՝ ներկայ էր այս թէյասեղանին, քանի մը զգածուած խօսքերով Կիլիկիոյ Ժողովուրդին շնորհապարտ զգացումները յայտնեց Նուպար Փաշային:

Նորին Վսեմութիւնը՝ թէ՛ այս առթիւ և թէ՛ Հէլիօթօլիսի իր ընդունելութեան միջոցին՝ խանդավառ լաւատեսութիւն մը ցոյց տուաւ ձեռք բերուած արդիւնքին մասին, և

իր եռանդովն ու հաւատքովը հմայեց զինք շրջապատողները :

Հ. Բ. Ը. Միութեան տարեգարձի գաշտահանդէսը, որ տեղի ունեցաւ Մայիս 10-ի Կիրակի օրը, Հէլիօփօլիսի Հիւքօտրօմին մէջ, Փաշային համար՝ իր վերադարձին առթիւ՝ երրորդ առիթ մը եղաւ հպումի զարու եղիպտահայ հաստարակութեան հետ և յայտնելու իր խորունկ վստահութիւնը Հայկական Բարենորոգմանց մօտալուտ գործադրութեան և ազգային վերածնունդի շրջանի մը բացման մասին :

Բարեգործականի այս տօնին մէջ Նորին Վսեմութեան ընծայուեցաւ՝ Խան-Խալիլի մեր ոսկերիչ հայրենակիցներուն կողմէն՝ յիշատակի ու երախտագիտութեան նշանակ՝ ոսկի Էւ+ մը, գործ տաղանդաւոր ոսկեփորագրիչ Տիար Եղուարդ Գորագալի :

Ն. Վ. Պօղոս վաշա Նուպար, քանի մը օր վերջը, Տեարց Ազաթօն պէյի և Միհրան Ղազարոսեանի ընկերակցութեամբ՝ Խան-Խալիլ երթալով, այցելեց հայ ոսկերիչներուն և իր շնորհակալութիւնը յայտնելով՝ քաջալերեց զանոնք ոգեւորիչ խօսքերով :

* * *

Օրմանեան Սրբազանի առաջին մերժումէն յետոյ, Ազեքսանդրիայ և Գահիրէի մեր ազգային իշխանութիւնները խորհրդակցարար որոշեցին իրրեւ

Գեր. Թորգոմ Եպիսկոպոս Առաջնորդական Տեղապահ հրաւիրել Գեր. Թորգոմ Եպիս-

Գուճակեան կոպոս Գուշակեանը, որ նա-

Առաջնորդ Եպիսկոպոս խորհրդաւորական ընտրու-

թեան եռանուն ցանկին վրայ միակ հաւանական ընտրելին էր՝ Օրմանեան Արքեպիսկոպոսէն վերջը : Թորգոմ Սրբազան պիտի գար տեղական ազգային գործերու անկերպարան վիճակը կարգաւորելու, վարչական ժողովները վերակազմելու և առաջնորդական ընտրութեան ձեռնարկելու, ինքն իսկ մնալով ամենէն հաւանական ընտրելին տեղի ունենալիք ընտրութեան մէջ :

Գեր. Թորգոմ Եպիսկ. Գուշակեան ծանօթ էր մեզի իրրեւ Թրքահայ եկեղեցականութեան ամենէն խոհուն ու համալիրելի գէմքերէն մին : Կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ կովկասահայ մտաւորականութեան վրայ իր Թողուցած

ԳԵՐ. ԹՈՐԳՈՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ՆՈՐԸՆՏԻՐ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԱՅՈՑ

լուազոյն տպաւորութիւնն ամուր տիտղոս մը կը նկատէինք իր արժանիքին համար: Թորգոմ Սրբազան անշուշտ չի պաշտպանեց իջմիածնի մէջ իր նախկին ուսուցչին՝ Օրմանեանի թեկնածութիւնը, և այս պարագան կրնար յանձնարարելի կացուցուած չըլլայ զինքը յաշտ եգիպտահայ օրմանեանականութեան: Բայց Սերաստիոյ նախկին Առաջնորդը անբասիր, անկողմնակալ ու անկախ խղճմտանքի մը գերազանց առաւելութիւնները կ'ընծայէր որոնք այնքան անհրաժեշտ են ներկայ ազգային համերաշխական շարժումին հետ ներգաղնակօրէն քաղելու համար: Արքունիքի ու քլիքի մարդը չէր կրնար ըլլալ, և ո՛չ ալ զիւրազնի ժողովրդակա-նութեան դարպասողն եղած էր երբեք: Իր մասին մեր հաւաքած բոլոր տեղեկութիւնները մեզ կը վստահացնէին թէ Թորգոմ Սրբազան եգիպտահայ կեանքի ներքին հաւատարա-կչութիւնը պահելու և արգասաւորելու համար յարմարագոյն ու արժանաւոր եկեղեցականն էր: Լուրջ, ծանրաբարոյ, պերճախօս, անշահախնդիր, գործունեայ, ուղղամիտ մարդն էր ան, որուն այնքան պէտք ունէինք եգիպտահայ Առաջնորդական Աթոռին վրայ:

Ու Թորգոմ Սրբազան՝ եգիպտոս գալով՝ իր Տեղապահա-կան պաշտօնավարութեան մէջ՝ քիչ ժամանակէն ամենուն վստահութիւնը գրաւեց, և իր վրայ դրուած յոյսերն արդա-րացնելու հաւատքը ներշնչեց:

Պուլազի Մանկապարտէզին Համագումարէն վեց ամիս վերջը, եգիպտահայ Երեսփոխանութիւնը շատ տարբեր պայ-մաններու մէջ կը գումարուէր Յունիս 28ի Կիրակի օրը, Ապու Տարտարի նախկին Մանկապարտէզի անշուք սրահը, որ Ալեքսանդրիոյ հայութեան իրրեւ Առաջնորդարան կը ծառայէր առժամապէս:

Համագումարի նախորդ նիստին արձանագրութեանց ընթերցումը, որով սկսաւ ժողովը, կը բաւէր արդէն ցոյց տալու՝ թէ ո՛րքան բան փոխուած էր, վեց ամիսէ ի վեր, եգիպտահայ հանրային իրականութեան մէջ:

Օրմանեանի թեկնածութեան դէմ հանգուցեալ Պերճ Օհան-եանի ամենի ծառացումները, որոնք Պուլազի Համագումարին հրայրքն ու տենդը կազմեր էին, արձանագրութեանց տես-րակէն — կարծես կը թափուէ մը — վերադարձուելով գերեզ-մանէն եկող ձայնի մը խռովքն ու սարսուռը կը դնէին

ՈՂԵԱՅԵԱՆ ՊԵՐՃ ՕՀԱՆԵԱՆ

ԵԳԻՊՏԱԶԱՅ ԵՐԵՍՓՈՒՄՆ ԸՆԴՈՒՄՆ ԳՈՐԾԻՉ

Յունիս 28ի ժողովին սկզբնական վայրկեաններուն մէջ...

Պուլազի Համագումարը ժողովրդային անտարբերու-թեան մէջ տեղի կ'ունենար, և Երեսփոխանութիւնը՝ շնորհիւ գաղութին մէջ տիրող «համերաշխական» կարգապահութեան՝ տիրաբար կ'արտայայտուէր Օրմանեան Արքեպիսկոպոսին թեկնածութեան վերաբերմամբ՝ առանց հանրային խղճմտանքը վրդովելու կասկածէն մտահոգուելու:

Այս անգամ, ո՛րքան աւելի խոհուն ու «սրտցաւ» ու իրենց դերին լրջութեամբն ու պատասխանատուութեամբը տողորուն ներկայութիւն մը կը բերէին մեր երեսփոխանները՝ Համագումարի կանաչ սեղանին շուրջը:

Առանց պատրանքի կամ տարապայման լուստեսութեան՝ մթնոլորտին մէջ կը զգայիր ամիսներէ ի վեր կատարուած հասարակական բարեշրջութեան մը ամփոփիչ ու հանգչեցնող ազդեցութիւնը:

Ո՛չ մէկ կասկածոտ վերապահում իրարու հանդէպ, ո՛չ մէկ գրգիռ կամ ջղայնութիւն եգիպտահայութեան ներկայացուցիչներուն միջև: Հոգեկան անդորր պայծառութիւն մը կ'արտացոլար բոլորին դէմքէն, և համակիր ու համերաշխ կերպարանք մը կուտար Համագումարին, որուն վրայ Տեղապահ Սրբազան Հօր անձին սրտագրաւ հմայքը կը սփռուէր, կարծես, պարուրող ու թափանցող օծութեան մը հանդիմ: Եգիպտահայն իր արժանաւոր Առաջնորդը դատած էր արդէն յանձին Գեր. Թորգոմ Եպիսկոպոսոս Գուշակեանի, ինչպէս Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպարն ալ յայտարարեր էր Պահիրէի Երեսփ. Ժողովոյն այն վերջին նիստին որուն կ'ատենապետէր:

Յունիս 28ի Համագումարը կուգար միայն պաշտօնական նուիրագործումը տալ ընդհանուր ջերմ բաղձանքին:

Բայց Թորգոմ Սրբազան չէր կրնար՝ անվերապահ ու անպայման կերպով՝ անձնատուր ըլլալ Եգիպտահայ Երեսփոխանութեան ու Ժողովուրդին միահամուռ ու կանխապատ որոշումին՝ զինքն Առաջնորդ ընտրելու: Ու երկտասարդ ու շնորհալի եկեղեցականը, առանց ամենազոյգն նազանքի, հեգանուչ ու սրտրաց կերպով մաքառեցաւ՝ Համագումարը տարհամոզելու համար զինքն ընտրելու առաջադրութիւնէն, յուզիչ անկեղծութեամբ մը պարզեց իր պարագան և իր խօսքին զուսպ ու ժուժկալ պերճութեանը մէջ աղիսարչ շեշտեր ունեցաւ՝ արտայայտելու համար խղճմտանքի այն տեսակ մը տազնապը որուն մատնուած կը զգար հանդէպ Ազգային Կեդրոնական Իշխանութեան, որ զինքը հայրենի կեդրոնի մը վերապահել ուզած էր և հանդէպ Հայրենիքին իսկ որուն ծառայելէ պիտի չի հանդուրժէր երբէք դասալիք մը նկատուիլ... Նորին Սրբազնութիւնը օրինական և այլ կէտեր ալ ջանաց մէջ բերել՝ իր ընտրութիւնը վերապահե-

լու փափաքով մը: Բայց Համագումարը՝ գնահատելով հանգերձ Սրբազանին վեհանձն ու հայրենասիրական խղճահարութիւնները, իր Ատենապետին՝ Տիար Յ. Մութաֆեանի բերնով ազգուօրէն ու վճռարար պաշտպանեց եգիպտահայ տեսակէտը:

— Դո՛ւք այժմ եգիպտահայ Գաղութին ծառայելով նոյնքան եւս Հայրենիքին ծառայած կ'ըլլաք: Իսկ եթէ վաղը անհրաժեշտ դառնայ հոն ձեր ներկայութիւնը, Սրբազան, մենք Ձեզ կը զրկենք Հայաստան...:

Տիար Մութաֆեանի այս խօսքերէն և Տիգրան Կամսարականի մէկ հակիրճ ու սիրուն գնահատականէն հոքը, ուր վարպետը եկեղեցականին մէջ գեղեցկօրէն արտայայտուող գրագէտն զգացած ըլլալ կը թուէր, Համագումարը կարծես աւելի անդրդուելի դարձած էր իր ընտրական առաջադրութեանը մէջ:

Ու Գեր. Թորգոմ Եպիսկ. Գուշակեան՝ Քեջա՛ն-Քե՛մ-Քե՛մ Առաջնորդ ընտրուեցաւ եգիպտահայոց:

* * *

Գեր. Թորգոմ Եպիսկ. Գուշակեանի առաջին գործն եղաւ խաղաղութիւնը վերահաստատել Գահիրէի ազգային վարիչ շրջաններուն մէջ որոնք՝ Համերաշխութեան խզումէն յետոյ՝ իրերու բնական բերմամբ իրարու դէմ լարուած, կը վիճէին տեղական կարգ մը խնդիրներու շուրջ՝ որոնց գլխաւորն էր Եղիայեան Կտակին գործադրութեան տարապայման յետաձգումը:

Եղիայեան Կտակը Գահիրէի Երեսփոխանական Ժողովոյ մէկ նիստին ~~1917-1918-ին~~, որով պաշտօնապէս կը ծանուցուէր, թէ Կտակը դեռ չի կրնար գործադրուիլ, և որով ուրիշ մէկ քանի հակօրինական որոշումներ կը հրապարակուէին, առիթ տուաւ «Յուսարեր»ի պայքարին:

Բայց մէկ կողմէն Թորգոմ Սրբազանի հաշտարար ջանքերը, միւս կողմէն՝ Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպարի արդարագատ միջամտութիւնը վերջ դրին տեղական այս բուռն պայքարին, որ ազգային շահու և սկզբունքի տեսակետէն չի շեղեցաւ արդէն:

Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպար Գահիրէի Առաջնորդարանին յանձնեց եղիայեան Բէրէէին ազգապատկան մասը, երեք տարուան ամբողջական հաշիւներով ու անոնց արդարացուցիչ վաւերաթուղթերովը, և ըստացաւ Ազգային Գործադիր Իշխանութեան շնորհակալութիւնները:

ՏԻԱՐ ԱՆԵՏԻՔ ԼԱԼԱՆԱՆՅՑ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ ԳԱՀԻՐԷԻ ԱԶԳ. ՔԱՂԱՔ. ԺՈՂՈՎՈՅ

Այս առթիւ, Գահիրէի Քաղ. Ժողովոյ Ատենապետ Տիար Աւետիք Լալանեանց, որ խաղարարար միջնորդի կարեւոր դեր մը կատարած էր ծանօթ պայքարին մէջ, առաջարկեց որ եղիայեան կտակէն եկեղեցւոյ շինութեան համար գոյացած աւելի քան 7500 ոսկիի գումարը մնայ Ն. Վ. Պօղոս փաշա Նուպարի մօտ, մինչև որ նպատակին իրագործման ձեռնարկուի: Փաշան շնորհալի բարեհաճութեամբ մը ընդունեց այս առաջարկը, և հարիւրին 5 տոկոս վճարել ստանձնեց այդ գումարին համար:

* * *

Գահիրէի ազգային մթնոլորտը հազիւ պայծառացած՝ փոթորիկը ծայր տուաւ Աղեքսանդրիոյ քոյր գաղութին մէջ: Ժողովրդային ցոյցեր, թուուցիկներ, ժողովեղորու դուռը ափ առնելներն ու ներս խուժելներն իրարու յաջորդեցին, և այս տողերը գրուած պահուն դեռ տազնապը բոլորովին վերջ չէ գտած:

Թորգոմ Սրբազանի առաջնորդական ընտրութիւնը կա-

տարող Երեսփոխանական Համագումարին մէջ օրուան ժողո-

վրդային Յանձնախումբին ունկընդրութիւն շնորհուելով՝ խոստացուած էր նկատի առնել իր պահանջները: Այս խոստման հա-

մաձայն՝ Աղեքսանդրիոյ Թեմական Ժողովը Յուլիս 1ի իր նիստին մէջ բարեփոխեց Եգիպտահայոց Վարչական Հրահանգի 9րդ Յօդուածին Բ. Ե. և Զ. հատուածները, որոնք են.

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ.— Ընտրող են այն ամէն ազգայինները, որոնք տարեկան կէս եգիպտ. ոսկի ազգային տուրք կը վճարեն.

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե.— Որոնք երեք տարիէ ի վեր Եգիպտոս հաստատուած են.

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ.— Որոնք հինգ տարիէ ի վեր պետական պաշտօնով Եգիպտոս կը բնակին և կամ առեւտրական տուն հիմնած են.

Բարեփոխութիւնը կատարուեցաւ հետեւեալ կերպով.

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ.— Ընտրող են այն ազգայիները, որոնք ազգ. տուրքի նուազագոյն բաժին տարեկան տասը դրուս ողջ կը վճարեն.

ՀԱՏՈՒԱԾ Ե.— Որոնք ընտանեօք եգիպտոս հաստատուած են.

ՀԱՏՈՒԱԾ Զ.— Որոնք ամուսնի վիճակի մէջ ըլլալով, տարիէ մը ի վեր եգիպտոս կը բնակին:

Այս բարեփոխեալ հատուածներու նկատառումը յառաջիկայ Եգիպտահայ Համագումար Ընդհ. Ժողովոյ օրակարգը անցնելու պայմանաւ, ժողովը որոշեց Աղեքսանդրիոյ մերձաւոր ընտրութեանց առթիւ անոնց առժամապէս գործադրութիւնը:

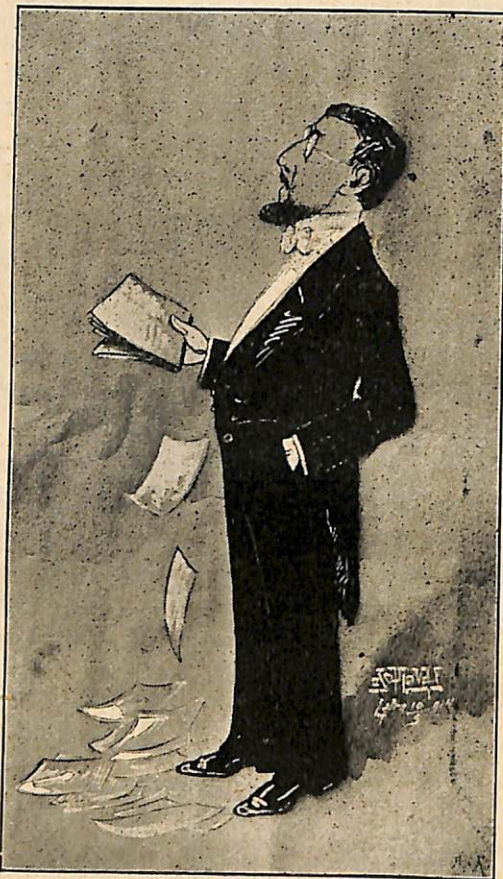

“ԲՐՕԿՐԷ” Ի ՏՆՕՐԷՆԻՆ ՄՕՏ

(ԵՐԱՆՏԱԳԻՏԱԿԱՆ ՍԻՐՈՒՆ ՅՈՅՑ ՍԸ)

Նախորդ տարուան Դեկտեմբեր 14ի կիրակի առտուն «Բրօկրէ»ի խմբագրատունը, էջ երախտագիտական սիրուն ու սրտաշարժ ցոյց մը տեղի ունեցաւ թերթին հայասէր Տրնօրէն մեր բարեկամ Կոմս Տօքթ. Մաքս տի Բօլլալթօի հանդէպ:

Եզրպատահօյ պատուիրակութիւն մը, զոր կրկազմէին Տեարք Կարապետ Պէյ, Շէրիտճեան, Մ. Անդրանիկեան, Վ. Մալէզեան, Կարօ Պալեան, Դէորդ Տիլկերեան (Թանթայէն), և «Յուսաբեր»ի Տնօրէնն ու խմբագրապետը, ներկայացած էր «Բրօկրէ»ի ԿՈՄՍ ՏՕՔ. ՄԱՔՍ ՏԻ ԲՕԼԼԱԼԹՕ խմբագրատունը՝ Կոմս Տօք. Մաքս տի Բօլլալթօի յանձ-

նելու համար յիշատակ-նուէր մը, արծաթախառն ոսկի թղախ մը, որուն վրայ փորագրուած էր. «Կոմս Տօք. Մաքս սի Բօլլալթօին, երախտաբէժ հայաստանը, խումբ մը եզրպատահել»:

Մէթր Վ. Մալէզեան խօսք առնելով յայտնեց Պ. տի Բօլլալթօին, թէ եզրպատահայերը մտադիր էին աւիսներ առաջ և աւելի հանդիսաւոր կերպով արտայայտել իրեն այն սրտագին երախտագիտութիւնը որով լեցուած են՝ Հայկական Դատին համար «Բրօկրէ»ի Տնօրէնին միշտ ունեցած վեհանձն ու կտրիճ հոգածութեան ու պաշտպանութեան հանդէպ, բայց դժբաղդաբար քաղաքական դէպքերը թոյլ չէին տուած որ մեր այս փափաքը պէտք եղած շառափով իրագործուի: Մալէզեան վեր հանեց՝ այս առթիւ՝ Պ. տի Բօլլալթօի բնորոշ ու բացառիկ յատկութիւնները տեղւոյս օտար մամուլին մէջ, և շեշտեց թէ ինչպէս ան կեղեքուած, անիրաւուած բոլոր փոքրիկ ազգութիւններուն ախոյեանն հանդիսացած է ամէն պարագայի մէջ:

«Բրօկրէ»ի համակրելի Տնօրէնը՝ խորապէս յուզուած ու յարտասուս փղձկած՝ ընդունեց նուէրը, հաւբուրելով Շէրիտճեան Պէյը և ըսելով թէ «Ահողջ տառապող Հայութիւնը կը համբուրէ»... Ապա իր արմատական, յեղափոխական մտածողութիւնը յատկանշող արտայայտութիւններ ունեցաւ՝ շեշտելով թէ ինչ կը մնար ընելիք Հայերուն՝ երբ իրենց նուիրական Դատը այնքան անողորմելիօրէն ետ կը մղուէր այսքան նուազագոյն պահանջի մը մէջ իսկ:

Ասոր վրայ՝ համակրական ընդհանուր խօսակցութիւն մը տեղի ունեցաւ «Բրօկրէ»ի Տնօրէնին և եզրպատահայ պատուիրակներուն միջեւ, որոնք իրարմէ բաժնուեցան կրկնակի սիրալիր հաւաստումներէ:

Խ Լ Ե Ա Կ Մ Ը

(ԵԳԻՊՏԱՆԱՅ ԻՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

Գէշ երազէ մը նոր արթնցաւ :

Երկար տեւած էր երազը : Տեսած էր կռիւ , ծեծկռուք , արիւն , ոտակահաւթիւն , բանտ : Գիշերը , յանկարծ , առանց հագուելու ժամանակ ունենալու , անկողնէն դուրս նետուելով՝ փախչելու ստիպուած էր փողոցներու մէջէն , բոպիկ , վարտիքով շապիկով : Առտուն կանուխ , նաւ մը նստած էր , առագաստանաւ մը , ուր քանի մը գէմքեր ճանչցած էր , անոնք ալ իրեն պէս կարճաոտ հագուած , մազերնին խառն ի խուռն , չսանտրուած : Օտար երկիր մը պիտի երթային . չէր գիտեր ինչո՞ւ : Անգամ մը ըսին իրեն թէ հասած են . ուրիշներու հետ նաւէն ելած էր , ուր երթալիքը չգիտնալով : Ծովեզերեայ քաղաք մը հասած էին . կարծես թէ Աղեքսանդրիոյ անունը տուին : Կառք նստան , եկեղեցի երթալու համար . ամենքը հոն կ'երթային : Օր արեւ էր . լսյն փողոցներուն մէջէն անցորդները կը վխտային . կ'ամչնար անոնցմէ իր չափազանց հակիրճ արգելադրումն համար : Կը զգար որ ամենքը իրեն կը նայէին , բոպիկ ոտուրները քովիններուն , գլխացիներուն ոտուրներուն տակ կը ջանար պարակել : Չէին պարակուիր :

Երբ արթնցաւ , չորսդին նայեցաւ , եղած տեղը ճանչցաւ , վախ եկաւ վրան :

Մինակ չէր . իր մահճակալին քովը , նեղ սենեակին մէջ , ուրիշ մահճակալի մը մէջ , մէկը պառկած էր , որ դեռ կը քնանար :

Ուզեց գէմքը տեսնալ՝ ճանչալու համար . չկրցաւ . բազուկը վրան ծալուած էր :

Սենեակին պատերը մերկ էին . անկողինները՝ ողորմելի :

Հայերու պանդոկի մը մէջ էր , Միջերկրականի ծովեզերքը :

Պատուհանէն դուրս նայեցաւ ծովը հանդարտ էր , անշարժ :

Ի՞նչ մը վերջը դրացին հազաց . գլուխը ասդին դարձուց . ճանչցաւ . ճամբու ընկերն էր . ան որուն հետ մեկնած էր արհաւիրքի քաղաքէն , ան զոր միշտ քովը տեսած էր , ան որուն աչքերուն մէջ միշտ եղբայրագութեամբ գորով մը և հոգածութիւն մը կարգացած էր իրեն նկատմամբ :

— Արտաշէս , ըսաւ այս վերջինը , հանգիստ քնացա՛ր :

— Այո : Բայց մըր ենք հոս :

— Աղեքսանդրիա :

— Աղեքսանդրիա՞ :

— Երէկ հասանք , չե՞ս գիտեր :

* * *

Չէր գիտեր : Ժամանակէ մը ի վեր , որուն որչափ ըլլալը չէր յիշեր , թերեւս ամիս մը , թերեւս երեք օր , թերեւս շաբաթ մը , բան մը չէր գիտեր : Իր ընկերները , իրեն հետ ճամբորդողները նշմարած էին իր վրայ տարօրինակ բան մը , մտադրութեան վիճակ մը , գլուխի պարբերական ցնցում մը . բայց չէին գիտեր անկումը զոր ունեցած էր Արտաշէսի լուսնակապութիւնը :

* * *

Արտաշէս 1896 Օգոստոսի չորեքշաբթի օր մը , առտուն , երբ Ղալաթիոյ քարափէն կ'անցնէր , մարդիկ տեսաւ որ , լեզապատառ , կը վազէին , հալածուած բիրերով , մահակներով զինուած մարդոցմէ : Հասկցաւ : Ծովեզերքին շատ մօտ շոգենաւ մը կտր : Նետուեցաւ ծովը , լողալ գիտէր : Նաւը առին զինքը , ուրիշ Հայեր ալ կային : Նաւը իրիկուան ճամբայ ելաւ : Բայց նաւէն տեսած էր ինչ որ առտուն պատահած էր այն քանի մը իր արեւակիցներուն , և , լսած էր անոնց աղետալ ճիշերը , քսանի գէմ մէկ հողիի ոգորումները , յետոյ ինչալը , արիւնջուայ գլխով — վասն զի միշտ գլխու կը զարնէին — անկենդան :

Եւ սոսկումը , և զայրոյթը , և բան մը ընելու անկարող ըլլալու կատաղութիւնը իրեն մէջ աւերում մը գործած էին , աւերում մը որուն ինքն ալ տեղեակ չէր :

Ահա ասոր համար է որ իր ընկերները սովորականէն դուրս բան մը նշմարել կարծած էին իր վրայ :

Արտաշէս խելացի և ճարպիկ մեքենագործ մըն էր :

Աղեքսանդրիա գործ չգտաւ: Իրեն խորհուրդ տուին որ Պահիրէ երթայ, ուր աւելի շատ գործ կար: Գնաց:

Ահա հոն ճանչցանք զինքը, գործարանի մը մէջ: Երեսունը հինգ տարեկան ըլլալու էր:

Գործատէրը գոհ էր իրմէ, իր աշխատութենէն: Արդարեւ, մեքենական աշխատութեան մը մէջ, մտային խօթութիւնները յայտնի չեն ըլլար: Միայն գիտուած էր որ չափէն աւելի լուակեաց անձնաւորութիւն մըն էր իրենց նոր գործաւորը:

Արտաշէս, իրիկունները, մանաւանդ կիրակիները, շատ կը սիրէր պտտիլ քաղաքին մէջ: Կը տեսնէին զինքը, ասդին, անդին, շուկաներուն մէջ, հինաւուրց մզկիթներուն շուրջը, կիսափուլ գերեզմաններու կամ աղօթատեղիներու առջեւ, որ դանդաղ, խիստ դանդաղ քայլերով կ'երթար, կ'երթար, արարական ճարտարապետութեան մանրամասնութիւնները գիտելով, աշտարակներու, մինարէներու առատամունքներուն նայելով: Անցած դարերու այդ յիշատակարաններուն առջեւ երբեմն կանգ առած, ուշ ատեն, երբ մութը արդէն կոխած էր, չես գիտեր ինչ կը խորհէր: Թերեւս կը մտածէր այն արիւնհեղութեանց վրայ որ խռոված էին, գանազան ժամանակներու մէջ, այդ հիմա անվրդով ու խաղաղ առանձնութիւնները: Թերեւս խալիֆաներու փառքը, կըռիւքը, ոգորումները, պայքարները, իրենց բովանդակ ժխորով և աղմուկով, կը տողացնէին իր երեւակայութեան մէջ:

Իրողութիւնը աս էր որ, տակաւ առ տակաւ, քանի որ կը հեռանար այն ժամանակը յորում ահուկի և քստմնեցուցիչ կերպով եղերական դէպքեր խախտած էին իր ուղեղին բնականոն կացութիւնը, միտքը առողջանալու վրայ էր, և ապրած նոր միջավայրը քիչ քիչ փարատելու վրայ էր այն մառախուղը որ խմացականութիւնը կը հեղձուցանէր, կը մղձկէր: Հարաւի արեւը կարծես կը հալեցնէր, կը ցնդեցնէր մշուշը որ փակած էր իր ուղեղին:

Բուրգերը գնաց. Սփինքսը տեսաւ: Հազարաւոր ամառներ հագած այդ յիշակերտներուն ձանձրոյթը իր հոգիին ճմլաւք մը տուաւ: Հոն էին անոնք պատմութեան ամենէն փառայեղ, ինչպէս նաեւ ամենէն տխուր անցքերուն միջոցին:

Տեսած էին անոնք Սոկրատներու, Պլատոններու, Աղեքսանդրերու, Կեսարներու, Մովսէսներու, Եսայիներու, Հա-

րուն-էլ-Բաշխտներու, Հոմերոսի, Յիսուսի, Տանթէի, Շէյքսպիրի ծնունդը և անհետացումը: Ամենազգի հանճարներ, մարդ-գործութիւններ, բռնաւորներ, աշխարհակալներ, եկած չնչած էին աստղերոտն տակ և արագ արագ գլորած էին հողին տակ:

Ու իրենք տակաւին կանգուն էին, գլուխնին արեւուն: Եւ տեսակ մը երկիւղով անդրաշխարհային պատկառանքով նայեցան անոնց Արտաշէսին աչքերը: Մտածեց որ վաղը, այսինքն աւելի կամ պակաս մօտաւոր թապալայի մը, անոնք ալ պիտի փոշի ըլլային, և հորիզոնը պարպէին: Եւ մտածեց մարդկային գոյութեան ունայնութեանը վրայ: Սողոմոնի բառերը միտքը ինկան, ու դառն ժպիտով մը ժպտեցաւ: Իրեն այնպէս թուեցաւ որ դեռ երէկ էր որ Աստուած «Եղիցի լոյս»ն ըսաւ, և վաղը... Վաղը. վաղը, աւաղ, չի կար...:

* * *

Անգամ մը, Եգիպտոս գալէն քանի մը ամիս վերջը, Մեռեւոյց օր մը, Մարմինայի գերեզմանատունը գնաց: Ուղեց գտնալ, այցելել հողակոյտը որուն տակ յաւիտեան քունով կը քնանար Էսկ մը, որուն սիրտ տուած էր, բայց որուն ծնողքը եգիպտացեալ Հայու մը հարս դրկած էին զինքը երեք տարի առաջ: Երեք տարի առաջ. հիմա ո՛րչափ ամէն բան փոխուեր էր: Մերժումին սառը ջնջեր էր սէրը իր սրտին մէջ, ինչպէս շատ անգամ կը պատահի հպարտ հոգիներու: Թագուհին չկար այլեւս իրեն համար: Բայց երբ իմացաւ թէ ամուսնութենէն քանի մը ամիս ետքը, արկածի մը զոհ գացած էր անի, լացած էր, շատ լացած:

Սիրոյն մահուան վրայ կրցած էր չի լալ. բայց սիրուածին յաւիտեանական բացակայութիւնը խորտակեր էր իր կուրծքը:

Ու հիմա, մեռելաստանին մէջ ծայրէ ծայր պտտեցաւ, մեռելաթաղին, մահաստանին պահապանին հարցումներ ընելով չէր գտնալու համար:

Բացարձակ տգիտութիւն եղաւ գերեզմանափորներուն պատասխանածը: Տրտում տխուր, քովէն անցաւ, մօտեցաւ այրիացած կիներու, որբացած զաւակներու, սիրելիներնին կորսնցուցած էակներու որ, լալազին, մերթ կ'արտասուէին, մերթ կը հեծէին, մերթ աղիխարշ ճիւղեր կ'արձակէին, անուշ

խունկին ամպածածուկ խորհուրդին մէջտեղը, ծագիկներ գնելով քարի մը, կամ փայտեայ խաչի մը վրայ:

Ինքն ալ լացաւ, դառնութեամբ լացաւ: Այդ արցունքները կակղիչ բալասանի նման կ'իջնէին իր հոգւոյն մէջ: Իր սուգը, դրացի սուգերէն գերազգուած, հեծկտանքներ կը խլէր իր լանջքէն:

Քիչ քիչ, ամենքն ալ մեկնեցան: Մինակ մնաց մահատանին մէջ, դէմ առ դէմ մահարձաններուն, տապանաքարերուն, վարդի և տօսախի թուփերուն, արմաւենիներուն հետ:

Վար իջաւ, աղքատներուն թաղը, — վասն զի՝ ամէն բանի վախճանէն ետքն ալ՝ մարդկային ունայնամտութիւնը պատ մը կը քաշէ երջանիկներուն և անժառանգներուն մէջտեղ —: Հոն ըլլալու էր հաւանականաբար հողակոյտը՝ արդէն կործանած սեւ խաչի մը տակ:

Ենթադրեց որ այս ինչ հողակոյտն էր: Դեղին հողը արդէն տափակցած էր: Չայն ձուն չկար: Չորսդին նայեցաւ: Անհամար փոքրիկ կոյտեր, որը թարմ ու թաց, որը կքած, կը պառկէին իր շուրջը:

Ո՛րչափ յոգնութիւններ, ինչ տառապանքներ, ինչ ի դերեւ ելած յոյսեր, ո՛րքան տատանքներ կը հանգչէին այդ հողերուն տակ:

Ու այդ պառկողներէն քանինե՛ր, իրենց կենդանութեանը, որովհետեւ հեռաւոր աստղերու տակ ծնած, մտքերուն անգամ չէին անցուներ թէ պիտի հոն պառկէին և բընաւ չէին ուզեր որ պառկէին, քանինե՛ր, իրենց ծննդավայրին մէջ, իրենց գացած սիրելիներուն մօտիկը, սիրուած, ո՛հ շատ սիրուած մօր մը կամ հօր մը կամ եղբօր մը կամ քրորոջ մը վերջին բնակարանին քովիկը կը բաղձային երթալ հանգչիլ:

Վասն զի քանինե՛ր տեսանք, աւա՛ղ, որ վախճանը մօտեցած զգալով, հիւանդ հիւանդ, օգափոխութեան պատըրուակին տակ, մեկնեցան Բուրգերու երկիրէն դէպ ի հայրենիք, կը կարծէք թէ անոր ջուրէն և օդէն օգտուելու համար, ինչպէս որ իրենք կը ստէին, ո՛չ, այլ իրենց հայրերուն հողին տակ մտնելու համար, իբր թէ հայրենիքի հողը աւելի թեթեւ գար իրենց ոսկորներուն, կամ իբր թէ իրենց ծննդեան տեղւոյն մեռելաստանը աւելի մօտ ըլլար երկիրնեքին...:

Եւ Արտաշէս մտածեց, ողորմե՛լի մտածում, որ մինչև իրիկուն հոն մնար, գիշերն ալ, հետեւեալ օրն ալ, վաղաշա՛րդ օրն ալ, միշտ, սպասելով որ գար ա՛յլ, տիեզերական սփոփիչը, բարեգութ հաւասարեցուցիչը: Մտածեց որ կեանքը չէր արժեր իրեն յոգնութիւնը, թէ մարդկային հետքերուն առթած տուայտանքը արժանի չէր գոյութիւնը տեւել տալու համար եղած ջանքերուն:

Ու Արտաշէս տեսակ մը արգահատանքով խորհեցաւ որ բոլոր այդ աներեւութացածները, այո, գրեթէ բոլորն ալ ո՛րչափ մեղքերով, ինչ անխոստովանելի յանցանքներով, ինչ սեւ բաղձանքներով աղտեղած հոգիներ եղած էին:

Սա փառաւոր մահարձանին տակ քնացողը իրմէ չորս հինգ քայլ անդին քնացող քանի մը հոգիի տունը փլցուցած էր, միմիայն փլցունելու հաճոյքին համար: Սա վարդենիին տակ պառկած մէկը փափաքած էր, բայց ի զուր, որ տա միւսը իր սիրելի զաւակը կորսնցնէ և ցաւէն մեռնի:

Սա տօսախին տակ թաղուածը գլխէ հանած էր, տա արմաւենիին արմատը համբուրող փոսին մէջ պառկողին կիւնը, և այս վերջինը վիշտէն հիւանդացած ու մեռած էր: Զիրար մահու չափ ատողներ, իրարու հացին աչք տնկողներ, շնական կերպով զիրար զրպարտող, իրարու պատւոյն դէմ դանակ քաշող, իրարու անկումը և սնանկացումը իրենց ծաղրին նշաւակ դարձնող էակներ, հիմա, հոգ, քով քովի, եղբօր պէս կը պառկէին, հողին տակ որ, մայր ամենուն, կը պարտկէ ամէն տգեղութիւն, ամէն անտառակութիւն:

Եւ հիմա, յոգնած ինկած էին, ջախջախուած, ջղակոտոր, խոնջութիւնէ բերանին բաց, մոռցած ամէն ոխ, ամէն ատեցողութիւն, ամէն մտխանք, տղաքներու նման որ փողոցին մէջ կը կուռնին, կը գզուրտին, իրար կը ճանկուտեն, իրար կ'ուտեն ժամերով, և իրիկուան կ'իյնան խոնջած, կըռիւէն պարտասած, յոգնութիւնէն ակռանին դուրս ինկած: Եւ եթէ այդ ինկածներուն առաջարկէիր որ դառնան նորէն ապրին, նորէն գզուրտին, նորէն նախանձին, նորէն տտեն, բամբասեն, չարախօսեն, զրպարտեն, պժգանքով անդին պիտի դարձնէին նայուածքին ու պիտի ըսէին. «Մեզի հանգիստ թողուցէ՛ք»:

Իրիկուան, ուշ ատեն, զարմացած փոսահատը տեսաւ

անապատնայացիներն, և իմացուց թէ մի զուգը պիտի գոցէր. ու երթար:

Արտաշէս դանդաղ քայլերով հեռացաւ մեռելներու բնակարանէն:

Փոխուած էր:

* * *

Փոխուած էր: Բուժուելու մօտ եղող իմացականութիւնը նորէն ինկած էր, այս անգամ անվերականգնելի: Շատ անգամ, կարգ մը հիւանդութիւններ, երբ կրկնուին, աղետալի հետեւանքներ կ'ունենան:

Այն հանգարտիկ, լուռ ու մունջ, անմեղ ու անվնաս կերպով քաղաքին փողոցներուն մէջ իր անհասկանալիութիւնը պատշնող երիտասարդը սկսաւ ավեղցփեղ կեանք մը վարել:

Գիշերուան ուշ ժամերը տեսան զանի որ գուհէ գուհի, հանրատունէ հանրատուն, կապելայէ կապելայ, ցոփ ու հեշտասէր, կ'երթար, մուլթեանց ցիւսին մէջ թաւալելով, ամէն լուրջ բանի վրայ խնդալով, խրատ տուող բարեկամներուն երեսին պօռալով կանչելով, անոնց ըսելով թէ կեանքը այսպէս պէտք է ըլլայ, թէ ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը անհատի զուարճանալու մէջ կը կայանայ՝ որ մարդ ինքզինքը մոռնայ, եղածներն ալ, ըլլալիքներն ալ մոռնայ:

Ի զուր իր գործատէրը, անոր վարմունքին ու կեցուածքին մէջ տեղի ունեցած արմատական փոփոխութեան ակնատես, ջանաց նախ անուշութեամբ, յետոյ սպառնալիքներով զանի ետ կեցունել: Արտաշէս կը յաճախէր խաղատունները, գինետունները, հաշտամոլներու կրպակները: Շատ անգամ ցնծուհիներով, շրջապատուած էր, որոնք, կարգ ըստ կարգէ, կը շահագործէին առանց համբելու մըս: Խող խառնակիտացի իր շնայութիւնները: Մեզոյրը և ծաւրիւրը, շնորհիւ հաշիւի քանի մը ծուխերու, հեշտալի հրեշտակներ կը դարձնէին իրեն այդ անառակ կլնիւրը որոնց տեսիլը նողկանք պիտի պատճառէր առջի տրտում տխուր անմեղուկ Արտաշէսին:

Անոնց քով, անոնց հետ, թեւ թեւի, երես երեսի, այտ այտի, կը պարէր, անոնց օձաճապուկ բազուկներուն գրկապնդումին մէջ սեղմուած, անոնց հոտաւէտ իւղերով օծուած քրտնած մարմինին բարկ հոտէն գինովցած, անոնց սուտա-

կասպասօրէն յայրատ ու յօնական բորբորիտ նայուածքներուն տուած ճմուռքին տակ սարսուռով, թթու նուռի ճեղքոտութիւնը պէս թերաբաց բերաններուն խաղողն ու զայլուկը հոտոտելով:

Պիտի ըսէիր թէ քիչիկ քիչիկ, մեղմով անձնապան ըլլալու որոշում տուած էր:

Քանի մը շաբաթ վերջը, մարմինը նիհարցաւ, այտոսկիւները սկսան ցցուիլ, մոյնքը մագաղաթի գոյն հագաւ, աչքերը փոսացան, հագուստները վրայէն վար կը թափէին. նայուածքին մէջ անսովոր բոց մը վառիլ սկսաւ:

* * *

Գիշեր մը, Պէյն-էլ-Սուրէնի բնակիչներէն բազմաթիւ կիներ ու տղեր պատուհանները կ'իլլիին: Փողոցը աղմուկ մը կար: Մէկը կը պօռար, կը հայհոյէր:

Կէս գիշերը երկու ժամէն աւելի անցած էր:

Արտաշէսն էր, ճանչցան, որ կաֆիրին կը խօսէր թըշնամանքներով, նախատինքներով, արհամարհանքներով: Այդ ձայնը մարդկային ձայն մը չէր այլեւս: Հաշտամոլի, ինքզինքին, Աստուծոյ դէմ սրգողածի, ամէն բան այն իրիկունը լնցնելու որոշում տուած մարդու աղաղակ մը, մարած, հագագաշունչ, կիսատ, չնչատ, խուլ հռնդիւն մը որ երակներուն մէջ արիւնը ոտնկառել կուտար:

Կ'երեւայ թէ գիշերապահը թող կուտար որ ընէ, սպասելով որ մօտակայ կաֆիր մը կամ ոստիկան մը իրեն օգնութեան հասնէր, կամ թերեւս զուարճանալով գինովի մը խենդուխելար պոռչտութիւնէն որ խելագարի մը պէս կը պոռար: Չէր հաշուեր որ, եթէ իրեն պէս տատը կաֆիրներ ալ գային, չպիտի կրնային զսպել այդ գիշերայած ըմբոստը, որ առիւծ դարձած էր, որուն մինչեւ ոտուրներուն մատներուն եղունգները և մինչեւ գլխուն մազերուն ձայրը պողպատ էր, զոր սեւեռուն գաղափար մը, թուրքիոյ գահընկեց Սուլթանին նախատինքներ ու հայհուներ տեղացնելու խորհուրդը համակ գրաւած էր, որ ամէն օրէնքի, ամէն ոստիկանութեան, ամէն իշխանութեան մարտահրաւէր կը կարգար, մահերուն ամենէն սոսկալին սպառնալով ամէն անոնց որ, իրեն պէս, չընդունէին թէ յիշեալ սուլթանը աշախարհիս ամենէն անարգ արարածն էր:

Հայկական արհաւիրքներուն հեղինակին անունը այդ անաւոր կերպով խռատ ձայնին մէջ կը վերադառնար կըց-
ուած ուրիշ բառի մը հետ զոր կարելի չէ հոս դնել և որ
գուժարը կը ներկայացնէր բովանդակ ատելութեան և սոս-
կումին ու պժգանքին որ համբարուած էին երկար ատենէ ի
վեր ամենի հայրենասէրի և անզուսպ ապստամբածի այդ հո-
գիին մէջ:

Յայդերբուքէ խելակորոյս այդ Հայուն բարկութիւնը կը
կարծէր իր բոլոր վրէժը լուծել հայահալած նախկին վեհա-
պետէն՝ ողորմելի կաթիրի մը ասպարէզ կարգալով ու զանի
թշնամանելով:

Դառնացած հոգին իր մթերած բոլոր թոյնը կը թափէր:
Ո՛վ գիտէ որչափ անգամներ անդրադարձած, գիշեր ցերեկ,
առտու իրիկուն, արթնութեան և քունի մէջ, անդրադար-
ձած ու դա՛րձեալ անդրադարձած էր մարդ անունին անար-
ժան արարածի մը կերտած սոսկումներուն վրայ, մինչեւ որ
այդ գիշեր պայթած էր նողկանքի, ոխի, զայրոյթի հովերով
ուռած մահզէն այդ տիկը որ Արտաշէսն էր:

Անի այդ գիշերն իր վերջին գիշերը ընել ուզած էր, իր
կատարութենէ յիմարացած մտքին համար աշխարհի, իսկ ի-
րականութեան մէջ խեղճուկրակ գիշերապահի մը և քանի
մը խաղաղակեաց հանդարտաբարոյ Պէյն-էլ-Սուրէնարնակնե-
րու առջեւ ցոյց տալով բռնաւորի մը խաղքութիւնը և խայ-
տառակելով զայն: Միտքը դրած էր պօռալ ստիկա, տա-
նիքներու վրայէն հրապարակել, հակառակ ամէն իշխանու-
թեան, ինչպէս ըսինք, հակառակ ամէն ոտտիկանութեան, հա-
կառակ ամէն զինուած արգելքի: Իրեն թշնամի բանակի մը
առջեւ պիտի պօռար այդ բառերը, պիտի թուքնէր իր ոխին
ու ցասումին այդ թուքը:

* * *

Այդ գիշերէն վերջը ա՛լ չտեսան Արտաշէսը:

Կարծողներ կան թէ բանտարկուած էր, բանտին մէջ
հիւանդացած և հոն մեռած:

Յ. ՍԵԹԵԱՆ

ՅՐԱՆՍՈՒԱ ՔՕՔԷ

Հ Ս Կ Ո Ւ Մ Ը

Ա.

Խօսնայրին պատերազմի գացած օրէն ըսկսեալ,
Առանց գոեիկ լացի, առանց խորին քախճութեան,
Իռէն քը Կռանիէժ, տոմիկ եւ զգաս այդ աղջիկն,
Հագաւ այն ըզգեսներն, զորս կը հագներ վանքին մէջ.
Սեւ լոգիկն ու քիկնոցակ մը հասարակ՝ նեղ եւ կարն,
Եւ լանջիկն վրայ կախեց արծաթե խաչը փոքիկ,
Դոհարները հանեց, փեղկը փակեց դաւնակին,
Ու մասին վրայ պահելով միմիայն ա՛յն մասանին,
Յիշատակը գարնան իրիկունն մ՛յորում հիացմամբ
Դեռիմն Ռոմէին իր կեանքն ամբողջ խոստացաւ,
Կո՛յր իր շուրջը գործուածին ու խուլ իր շուրջ խօսուածին,
Տրժգոյն եւ ըսոյիկ՝ ջերմոցին քով ըսպասեց:

Առաջին պարտութեան գոյժն առնելուն պէս՝ Ռոմէ,
Հանդեսին մէջ խրոոված երջանիկի մը նրման,
Հառաչեւ բայց գործեր եր իբեւ քաջ եւ ժիր մարդ,
Իռէնի հրաժեշտ տալով, անոր նակսին վերեւէն
Կրտած եր գանգուր մը նուրբ վարսի ու դրած զայն
Ոսկի միսային մէջ զոր կը կրէր շապկին սակ.
Եւ յետոյ, անարգել, առանց երբեք յամելու,
Դացեր եր բանակին խառնուիլ իբեւ պարզ զինուոր:

Այս մեծ պատերազմին ծանօթ է ելին:

Անայլալ,

Բացակայ սիրելոյն քիչ անգամ խօսքն ընելով,
Իռէն, ամեն օր, այն ժամուն երբ քղաբերն
Վար կ'իջներ, պարկն ի կրոնակ, գաւառակին լայն նամբէն
Կը դիտէր զալն անոր, պատուհանին մօտ նրսած,
Եւ երբ կը հեռանար առանց նամակ ձրգելու,
Կը խեղդէր նա երկայն հառաչք մ'. եւ այսչափ միայն:

Կը գրէր միշտ Ռոմէ. Օգոստոսի մինչեւ կեսն,
Իռէն չունեցաւ հոգին խռովող սագնապներ:
Ի վերջոյ բանակին հետ պաշարուեցաւ Մեցի մէջ.
Ու անկեց փախսական զինուորներէ լսելով
Թէ մեռած չէր դերկոման այն առաջին կրօնին մէջ,
Ամենուն առջեւ Իռէն բռնն արցունքներն զրսպելով,
Քաջութիւն ունեցաւ առանց լուրի ապրելու:

Աւելի քան առաջ նա բարեպաշտ էր հիմա.
Իր կեանքն եկեղեցւոյ մէջ կ'անցըներ, եւ յանախ
Կ'երթար իր գիւղին աղբասներուն այցելել,
Խօսելով երկար անոնց հետ, եւ սալով շաւ անա'նց՝
Որոնց զաւակներն պատերազմի մէջ էին:

Բարիգի պաշարման էն տակալի տեսնն էր.
Քաղցկեղի մը պէս ամբողջ վարակելով Ֆրանսան,
Արշաւանքն Իռէնի դղեակին մօտ էր հասած,
Իւրաններն մօտակայն աւեր ու քանդ կ'ընէին:
Տեղացի հովիւ երեցն ու ծեր բրժիշկը ի զուր,
Ամեն իրիկուն, ընտանեկան յարկին տակ,
Աղջկան կը խօսէին մեռելներու վրայ միայն:
Ո՛չ մէկ սեւ նախազգացում չէր վարդովեր սիրտն անոր:
— Մեցի մէջ էր Ռոմէ, իր գունդին հետ պաշարուած.
Վերջին նամակով կ'ըսէր քե «վերջ չէր առած».
Կ'ապրէր, պէտք էր ապրէր, կասկած չունէր այդ մասին:
— Ու աննեկն սարփանքի քաղցրիկ յուսովն ուժովցած,
Վարդարանը մասններուն մէջ՝ կ'ըստապէր միշտ անոր:

Բ.

Առաւօտ մը քունէն օրհորդն ընդոստ արթնցաւ.
Ընդարձակ պարտէզին ծառն՝ հեռուն՝ բուսի մը տակէն,
Հրագնի պայթիւններ կը գուժէին քրեւամին:
Դողալուն համար ազնիւ աղջիկը նախ շիկնեցաւ,
Կուզէր որ Ռոմէի պէս անվեհներ ըլլար միշտ:
Եւ որպէս քե պատահածը ծանր բան մը չըլլար,
Անխռով հագուեցաւ, ու երբ յետոյ աւարտեց
Առջւազն աղօթքն, առանց զանց ընելու Ողջ միակ,
Վար իջաւ, դէպի դահլիճը, շրթունքին վրայ ժպիտ:
Պատահածն յառաջապահ զօրէնքն կռիւ մէր քեքել,

Լրտեսել եկող հուժկու Պաւերացի զինուորներ,
Յանկարծ հանդիպելով արձակագէն դէտրու,
Փախուտ կուտային: Ամեն ինչ լուռ էր հեռուն:
«Անհրաժեշտ էր դարմանոց մը հաստատել», ըսաւ նա:
Արդարեւ հիշտ ա՛յն տեսն կրօնի վայրէն վեր առած
Ըսպայ մը վիրաւոր կը բերէին կիսամեռ.
Վիզէն գնդակահար Պաւերացի զինուոր մը:
Երբ բերին այդ մեծղի երիտասարդը սրժոյցն,
Աչքերն փակ, արիւնահոս՝ հին խրտեսակի մը վրայ,
Առանց սարսուռի, առանց «աւա՛ղ» մ'ըսելու,
Անհուն հոգածութեամբ տանել տուաւ զայն Իռէն,
Այն տեսնակն, ուր Ռոմէ սովորաբար կը նրսէր,
Երբ դարպաս ընելու համար դրդեակը կուգար:
Դուրս հանեց յետոյ բանկոնն ու վերադարձն արիւնս.
Կրտսմբեց ծեր ծառան, որ դրժկամակ կ'երեւէր,
Չուզելով բաւական փութկոտութիւն մը ցոյց տալ:
Երբ բրժիշկն առաջին անգամ վերէնը կապեց,
Չեմբերով օգնեց անոր, իբրեւ Քոյր մը գործազգես.
Վերջապէս իր նայուածքը զարմանով առըցուած
Եւ սիրով երախտապարս՝ ինքզինք գրաստ վիրաւորն
Կակուղ ու փափուկ այն բարձերուն մէջ քաղուած,
Այդ քրմրած գրվաւն առջեւ Իռէն նրսաւ անշարժ,
Ու հինցած կրտսներ բերել տալով, ծուստ շինեց:
— Այսպէ՛ս կ'ըմբռնէր նա կատարումն իր պարտին:

Նոյն իրկուն երբ հիւանդին բրժիշկն իր այցը կրկնեց,
Անտովոր դիմաճուրբեամբ, անյուսութեան նրշանակ,
«Արի՛ւնք գլուխն է», մրբմրբաց նա ցած ձայնով,
«Ուժգին է բազկերակն, այս գիշեր գէ՛շ պիտի ըլլայ...
Տե՛նդ ու զտանցանք, ու ինչ որ կուգայ ետեւէն»:
«Կը մեռնի՞», հարցուց Իռէն, մեղմիկ ձայնով, շուրթն ի
դող:

— Ո՞վ գիտէ, պիտի շանամ միայն այս տեղը կրտել.
Յանախ այս դեղգիրը օգտակար է եղած.
Սակայն պէտք է, որ մէկն իր մօտ հրակէ մինչեւ լոյս,
Հետեւի նոպաներուն, ու խրնամե անձանձոյթ.
— Ե՛ս պատրաստ եմ, տէր բրժիշկ.

— Ա՛, ո՛չ, ազնիւ օրհորդ,

Թերեւս եւ մարդերեդ մին կարենայ:

— Ոչ, սէր բրժիւկ:

Դուցէ այժմ Ռոժէ հիւանդ կամ բանտարկուած ըլլայ հոն:

Եթէ ի՛նքն ալ ունենար պէտք այսպիսի խնամքներու,

Կուգէի որ ընդունէր գերմանուհւոյ մը ձեռքէն:

— Լա՛ւ, ըսաւ ծեր բժիւկն, ու ձեռքն անոր երկրնցուց:

Այս գիշեր մինչեւ վաղն ուրեմբն դուն կը հրսկես:

Տենդի մը կըրկնու՛մը կըրնայ մահ պատճառել:

Մէն մի քառորդ ժամու այս դեղաշուրք խրմցուր:

Լուսնալուն՝ ես կուգամ դեղին արդիւնք տեսնել:

Յետոյ դո՛ւրս ելաւ, Իռէնը սընարին մօտ բողբոլ:

•.

Բրժիւկին մեկնումէն հագիւ վայրկեան մը յետոյ,

Յանկարձ Պաւտերացին՝ Իռէնի դին դառնալով,

Եւ անոր վրայ նայելով իր կիսաբաց աչքերովն,

«Այս բրժիւկն, ըսաւ անոր, զիս քնացած կը կարծէր,

Բայց ամէն բան լըսեցի: Շնորհակա՛լ եմ, օրհորդ,

Ի արեւ շնորհակալ եմ, յանուն անո՛ր մանաւանդ,

Ռոուն կը դարձնէ՛ք զիս, եւ որ ինձ կ'ըստասէ»:

Իռէն պատասխանեց անոր:

«Մի՛, մի՛ շարժիր բնա՛ւ,

Քընացի՛ր. հանգիստէն կախում ունի կեանքդ ամբողջ:

— Ո՛չ, հարկ է, աւելցուց նա, որ նախ յայտնեմ ես ձեզի

Դաղճիկ մը զոր ունիմ. կըրնայ ըլլար որ մեռնիմ,

Խոստում մ'ըրած եմ ես, պէտք է որ զայն կատարեմ:

Խօսէ՛, ըսաւ Իռէն, Էհ, քո՛ղ հոգիդ ըստփութի:

— Պատերազմն... ո՛չ, պատերազմն գարշելի գործ մ'է

ստուգիւ:

Մեցի մօտ, վերջին ամսուն, դրժբախտութիւնն ունեցայ

Ֆրանսացի մ'ըստաններու...»

Տրժգնութիւնը դեմքին

Ծածկելու համար՝ Իռէն լամբարին լոյսն իջեցուց:

«Կ'երբայինք յանկարծօրէն յարձակիլ այն հիւղին վրայ,

Որ ամբողջ եւ եղած ձերիններուն. նիւթ այնպէս

Ինչպէս դարանամուտ որսորդի սովոր են ընել,

Մութ գիշեր մը՝ դեպի Ֆրանսացուց այդ պահակոցն

Անբընդ՝ զէն ի ձեռին՝ կ'ստղութիւնք բազմութեամբ,

Խիտ սընկուած կաղամախի սրահակներու երկայնքէն:

Առաջին անգամ Է՛ս մըխեցի սուրբս կրօնակն

Հոն դրան առջեւ իբրեւ պահնորդ հրսկող զինուորին:

Ինկաւ նա, ու «օգնութիւն»՝ անգամ պողալ չը կըրցաւ:

Դրաւեցինք հիւղն ամբողջ, ու ջարդեցինք ամենքն ալ»:

Իռէն ծածկեց աչքերն:

«Երբ նախնիրի այդ վայրէն

Շըլմորած՝ վըրդովայից ըստպով դուրս կ'ելլէի,

Լուսընկան յանկարձ ամպի մը վարագոյրն նեղէլով՝

Յոյց տուաւ ինձ իր դալուկ հանանչումովը ցոլքին,

Գեճնին վրայ գալարուող զինուոր մը որ կը հորնչէր:

Նո՛յն ինքն էր, այն զինուորն՝ զոր խոցեցի իմ սուրովս:

Անհուն կարեկցութեամբ մը սիրսս համակ ըզգածուած՝

Ծընրադիր ինկած առջեւն, իրեն օգնել ուզեցի:

«Ո՛ւշ է, ո՛ւշ» ըսաւ ինձի, ահաւասիկ կը մեռնիմ:

Կը տեսնեմ, ըստպ մ'ես դուն... ազնւական մը քերեւս...»

— Այո՛, ի՛նչ կըրնամ ընել քեզի համար. — Խօսք տուր ինձ

Ղըրկելու ասիկա», այս ըսելով՝ դուրս հանեց

Միտալ մը զոր պահած էր արիւնոտ կուրծին վրայ —

«Առ...», սակայն, վերջին շունչն իր խօսքին քելը կըսեց:

Եղկելի Ֆրանսացին կարող չեղաւ աւարտել

Անունն իր անձկալոյն, խօսեցեալինը քերեւս...

Զինանիւթ մը տեսնելով այդ պակին վրայ քանդակուած,

Պահեցի զայն, յուսալով քէ օր մ'անշուտ կըրնայի

Ֆրանսայի ազնւական տոնի մը մէջ հանգիստիլ

Այն կնոջ՝ որ ժառանգորդն էր այդ մեռած զինուորին:

Աւասիկ, պահեցէ՛ք զայն, բայց երգուրնցէ՛ք նախ ինձի

Որ քէ մահը չը հանի իմ կեանքս ինձի շնորհել հոս,

Պիտի դուք կատարէք իմ տեղս այս պարսքը խրդնիս:

Հիւանդէն ընծայուած այդ միտալին վրայ Իռէն

Ռոժէի զինանշանը երբ տեսաւ ու նանչցաւ,

Մահացու կըսկիծի մը սրտատուչ գեղումովն,

Ըսաւ:

«Կ'երգնում, պարոն, կ'երգնում, հանգիստ քնացի՛ր դու...»

•.

Վիրաւորն այս անկեղծ յայտնութենէն ըստփութուած,

Թըմբեցաւ: Սրտատուչ՝ ու հըրաւառ աչքերով՝

Ոսքի վրայ, առանց լալու, կեցաւ անոր մօտ Իռէն.
Ա՜հ, մեռած է տարփաւորն, ասոնք զենքերն են անոր.
Հինաւուրց՝ հրոշակաւոր իր զինանիւնն է աշի,
Եւ արիւնք որ այդ պակն էր անցուցած անորն է.
Դիւցազնի՝ քաջ կրօնողի մը մահով չէր որ Ռոժէ
Մեռած էր, այլ՝ աւա՜ղ՝ իր կրօնակէն էր զարնուած,
Առանց կարենալու իրեններուն ձայն մը տալ:
Ու հիւանդն որ կը քնանայ հոն՝ ըսպաննողն է անոր,
Այո՛, սպաննողն անոր. որ պարծանքով կը պատմէր
Թէ Ռոժէն կրօնակէն իբրեւ մասնիչ մ'էր զարկած.
Ու հիմա կը քնանայ իր փունք քանձ ու խորունկ,
Եւ անոր էր որ Իռէն ըսաւ «Հանգիստ քնացի՛ր դուն».
Ու իբրեւ ծայրագոյն եւ անողորմ հեղուքիւն՝
Պէտք է որ անոր նակսէն օրհասի տեղը վանէ,
Ըսպատէ անոր սնարին մօտ մինչեւ լոյսը ծագի,
Խնամածու մօր մը նման որ իր զակիին կը հրսկէ,
Քառորդ ժամն անգամ մը անոր համար լեցրնէ:
Պատուիրուած դեղաշուրն, որպէս զի նա չը մեռնի.
Մարդուկն այդ մասին վստահ՝ հանգիստ կը քնանայ,
Հիւրասէր յարկի մը տակ ապաստանած անխրոճով:
Սեղանին վրայ է սրբուակն՝ ուր անոր կեանքն է պահուած.
Կ'ըսպատէ... Զարհուրելի չէ՞ միթէ այս արդարեւ:
Բաբէ՛, երբ «ասել» բառին բոլոր սոսկունովն
Իր սրտին խորին յամրաբար գրաւուած կ'ըզգայ օրիորդն,
Երբ լանջին տակ կը գոռայ սրտմտքութիւնն այն անեղ,
Որ մղեց Յայելի ձեռնն, ըստ պատմութեան սուրբ գրքին,
Գետնին վրայ վարսելու Սիսերայի նակասը,
Պէտք է որ այդ անիծեալ գերմանն իրմով փրկուի.
Ո՛հ անդր, այդքան վեհանձն ըլլալ հրնար չէ՛ երբեք.
Երբ տեղի կուտայ գրեթէ եղեռնաւոր մրտաձման,
Վայրագ տենչանքին՝ պատեանէն դուրս փաշտելու
Այն տա՛ւրն՝ որով դահիճն այդ ըսպաննած է իր գոնն,
Եւ որուն երախակալն հոն անկիւն մը կը շողար,
Անաւալու համար սին ու կանխակալ կարծիքի
Կամ չգիտեմ ի՛նչ պարսփի ու մարդկօրէն նրկասման,
Պէտք է որ դնէ անձամբ այդ գարեելի ձեռքին մէջ՝
Որ խըլեց բովանդակ իր ցրնծութիւնն ու բերկրանքն՝
Հանգիստ փուն անուշակ. առողջութիւն, նոյնիսկ կեանք:

Ո՛չ երբեք: Այդ սրբուակը... պէտք է զայն ջախջախել.
Բայց ոչ, հարկ չըկար. բա՛ւ է բողոք որ ինքնին
Կասարուի նակասագիրն. ի նպաստ իր այդ վրեժին՝
Կը բըւէր քէ կամակից պիտի ըլլար՝ այն իրեն:
Այդ հիւանդը՝ լքուելով պիտի մեռնէր անկասկած...
Այո՛, հո՛ն է դեղն, որ բըծըլէր պիտի զայն:
Բայց ինք չէ՛ր կրնար ժամ մը փունք մէջ ընկըզմիլ:
Յետոյ սիրտը փրկուցաւ, ու «վասուքի՛ւն է» գոչեց.
Զեր դադրած հոգւոյն կրօնը տակաւին, երբ գերմանն
Իր խորունկ փունքն յանկարծ հեծկըլտանքով մ'արթնցած,
Երազով մը ցրնցըւած, տենչագին «ջուր մը» պոռաց:
Այն ասէն հին փրկութեան խաչելութեան դառնալով՝
Որ կախուած էր պատեն, սնարին վերեւ անկողինն,
Վկայուհւոյ վրսեմ նայուածք մ'ուղեց անոր, դեղնեցաւ.
Յետոյ աչքն յառած միտ զոգոցոյցի խաչելիւն,
Ի՛նչ որ սրբուակին մէջ կար գաւաթին մէջ լեցուց,
Ու հանգուտն հոգածութեամբ մը հիւանդին խրմուց զայն:
Դուն միայն տեսար, Տէր, ի՛նչ որ անցաւ այդ գիշերն
Այս մահնին սնարին վերեւ, այդ սրբագին ժամերուն:
Երբ չարին ոգին այդ կուռ խաւարին մէջ կը խօսէր,
Դո՛ւն որ դեպի անապատ տարուցար ժամն փորձիչէն,
Ու է՛ն վերջն՝ անոր կըրցար ըսել միայն «Ե՛րբ յետս իմ»,
Դուն, ո՛վ Տէր, կը ներքիւր այդ փորձուած հոգիին:
Վերջապէս երբ հե՛ք աղջիկն այդ փորձութիւնը կըրեց,
Դո՛ւն միայն վրկայ էիր, ու դո՛ւն միայն հանեցար:
Յիշելով այն ասէ՛ն Զիքենեաց Լեոն սրիտուր,
Ուր՝ դրժնեայ տանջանքին մերձեցումէն դողահար՝
Կ'ըսէիր. «Աբբա՛, հայր, անցո՛ գրաժակս այս յինէն»,
Ո՛հ, անուշտ զրբացիր այս պատժակիր սրտին վրայ,
Ու չունիմ տարակոյս քէ օրհնեցիր զայն ի սպառ:
Երբ բըծիկը, սակայն, որ առաքւան դէմ եկաւ,
Տեսաւ զինքն հիւանդին փով, դեղ խրմոցնելու ըզբաղած,
Եւ գաւաթը վեր բըռնած՝ իր դողդոջուն մասներով,
Նրբաւեց որ ներմըկցեր էին մագերն Իռէնի:

ԱՐՄԱՇ

ԹՈՐԳՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ՄԻՒՍ ԱՂԷՏԸ

ԳԱԻԱՌԻ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ

ԽՈՍՈՒՆ ՍԻՆԷՄԱԹՕԿՐԱՅԸ

ԳԵՐ. ԹՈՐԳՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

(ԻՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒՅԵԱՆԸ ԼՈՒՅԱՆԿԱՐՈՒԱԾ)

Հայր մը.— Մնա՛ք բարի, մնա՛ք բարի, էւէլ պակաս հալալ ըրէք, աղօթք ըրէք, կնի՛կ, Գուհա՛ր, քեզի է խօսքըս, ամէն կիրակի առտու Պէտիկիս ձեռքէն բռնած ժամ վաղեցէք, մօմ լուսեցէք, յիշէք ողորմութիւն տուէք, պազի յատուկ պատարագ տուէք, հիշ մի՛ խնայէք, Աստուած ողորմած է, էս անգամ հոն հասնիմ թէ չէ, տորպակով չի խրկիմ նը, հայ հայ օր ավուճով պիտի խրկիմ, դուք ձեր ուզածին չափ խարճելնիդ հայեցէք, վերջին ումէտս ըլ գունես, Տէր Սարգիս, վերն Աստուած վարն ալ գուն մինակ, հէջ չէ ամիսն անգամ մը մերը գնա, այցելելու եղիր, օրհնելու եղիր, նստիր թոնիրը կուռ կուշտ խմելու եղիր, քեզի հալալ ու խօշ ըլլի, բոլոր խմողաց ալ անուշ ըլլի, կեանք ու արեւ ըլլի:

Մենք կ'երթանք ահա, ո՛վ գիտէ, կարելի է շիտակ շիտակ գերեզմաննիս է որ կ'երթանք: Ա՛խ, անուշ հայրենիք, անուշ գեղ ու գեղական գրաքիններ, էս խարխալութիւնը իճատ ընողին տունն ու դուռը գոցուի:

(ԵՏԷԼԷՆ ՈՒՐԻՇ ՄԻ ԻՐ ԿՆՈՉ ԲԵՏ ՎԱՐԿԵՆԱՅԻՆ ԱՆԱՆՃՆԱ-ԽՈՍՈՒՔԵԱՆ ՄԻ ՄԷՉ) Ձէ՛, չեմ ուզեր որ, չեմ ուզեր որ... Հեղ մըլ հայիր երեսիս որ հոգիս կարգաս, անուշ, կ'ուզե՞ս որ տինճ քալիմ, կ'ուզե՞ս որ թա օր հոն գառնամ, միշտ գառնամ ու էտիս հայիմ, հայիմ ու քեզի հետ ըլլիմ, քեզի հետ՝ ու պինտ էօջի սիրովս ապրիմ, կ'ուզե՞ս, կ'ուզե՞ս էս պէս. քեզի ահա վերջին մըլ կ'ըսիմ, նը շանը երես մի՛ տար, թող տունս չի մանայ, տանս էշիկը չի կօխէ թող էն Գարիկին բիճը: Է՛ս չափ, է՛ս չափ... (ԿՆՈՉՔ ԲԵՏ ՊԻՐԻ ԵՎՋԱԳՈՒՐՈՒՄԻՆԵՐ ՈՒ յԵՏՈՅ) Ո՛ւր կ'երթանք, ո՛ւր ելեր ենք կ'երթանք, Ամերիկան ո՛ւր տ'ըլլի, իճատ ընողին անակն աւերի:

Ուրիշ մը.— Էկօ, հեղ մըլ երեսդ պագնիմ, Պօղոս. ի-

չալլահ վաղը քեզ ըլ հոն տի վերցնիմ, հոս չիմ թողուր, ամենեւին չիմ թողուր. էս վիճակիդ մէջ հա թողերիմ, հա թաղերիմ ողջ ողջ, չիմ թողուր, տղա՛ս, ալ էտ գրող կնկան՝ մօրդ փէշերուն տակ օձուն ձագն ալ օղմիջ չըլլիր:

Մինչև էն ատենը, խելօք եղիր, գործերդ գիտցիր, կո-վերուն նայիր, մնացածն ալ, տղաս, զաթի գիտէիր, Աստուած ըլ մարդն ըլ աղէկ գիտէին որ ես պէտք չունէի էտ անիծած երկրին, ի՛նչ օգուտ որ կնիկս կամքէս աւելի զօրաւոր աւելի ան էր մէճպուր ընողը: Շլլին տակը մնայ սէ-պապին:

Ուրիշ մը՝ skrskr մը. — Ճշմարիտ օր, օրհնած սերելիք-ներ, ես ձեզմէ զատուող չէի, չէի՛ ամմա, ինտոր ըսէի պատ-ճառը: Ես օր մը Ապէշ աղային մարապնութիւնը ձգեցի էս սեւը դրի գլխուս, տէրտէր ձեռնագրուայ օր քիչ մը կերած հացերնիս էզիյէթսիդ ուտուուի, պու իսէ գեղին տէրտէրու-թիւնը մեզ եանի մեր տուչմին դուռը պիլէ մուրալու ըս-տիպեց: Իշտէ ես ալ անա Նասրէտտին հօճային պէս կ'ընեմ հիմա: Ամբողջ գեղը հոն երթալ քեօջ ընելէն վերջը ես ին-չո՞ւ հոս պիտի մնայի որ: Տէրտէրը չպիտի՞ ապրի, տէրտէրը բերան ակուայ չունի՞ մի, սիրելիներ, ակուայ ունեցողը փոր չո՞ւնենար մի, փոր ունեցողը էռջի իրիկուընէ իր թէտարի-քը չի՞ տեսնար մի:

Հիմա գեղը ո՛չ պսակ, ոչ մկրտութիւն, ո՛չ ալ իմ բաղ-դէս սանկ շէնք շնորհք մեռել մը կը պատահի. մարդէ, շէնլիքէ հատած գեղ մը ինչի՞ ետրամիջ կ'ըլլի:

Կ'երթամ, կ'երթամ, խարիպութիւն էհտաս ընողը հիմա ու յաւիտեան օրհնեալ ըլլի:

Ուրիշ մը. — Կ'երթամ որ տղաս բերիմ:

Բ. — Կ'երթամ որ պարտականներէս ազատիմ:

Գ. — Կ'երթամ որ նոր արտ մըլ առնիմ:

Դ. — Տղիս աղջիկ մը կը տանիմ:

Ե. — Փեսաս ապսպրեր է որ դուն առ բեր աղջիկդ, քու ծախքդ ալ վրաս:

Զ. — Աղբարս մեռեր է հոն, կ'երթամ որ...

Է. — Մեր մեծ տղան եօթը տարի կայ որ կորսուած է է, կ'ըսեն, երթամ որ...

Ը. — Մամօին տղան երկու տարի է էտիս առեր անցեր, երթամ հոգիս խալըսցնիմ:

Թ. — Հեմի ես ըլ երթամ տեսնմ տը երկիրը, պիր կէօրէն փիւշման, պիր տէ կէօրմիլէն կ'ըսեն:

Ժ. — Կ'ըսեն հոն հէնց որ մատդ լիւրցնես, գլխուդ և-րեսիդ վրայ տերեւի պէս կը թափուին, աղջիկ ամա, ի՛նչ աղ-ջիկ, ի՛նչ հրեշտակներ, հէմ որո՞ւ ինչ պէտք որ թէրս նայ-ուածք մը ընէ երեսիդ:

ԺԱ. — Կէսերնիս հոն, կէսերնիս հոս, եթանք մէյ մը իրար գտնանք:

ԺԲ. — Աղբարս կանչեր է:

ԺԳ. — Փեսաս գրեր է որ թէզ ճամբայ ելիր:

ԺԴ. — Աներս մարդու չի հաւտար զոնքանչս, ես ձեռ-քովս պիտի տանիմ:

ԺԵ. — Մի՛ մեղագրէք, էտ հարսը ունեցողը, ա՛լ հոս չի կրնար հանգիստ ապրիլ, տանիմ տէ տիրուն թէսլիմ ընիմ ուր զիպիլը:

ԺԶ. — Երկիրը չի կեցուիր, հոս մնալ ուզողն է էլը:

ԺԷ. — Աղբորօրդիս վերէմ առեր, երթամ օր երկիր բե-րիմ:

ԺԸ. — Գալուս հազար անգամ փիւշման եղայ, երթամ որ քիչ մը նորէն մարդ ըլլիլս գիտնամ:

ԺԹ. — 18 տարի հոն էլէքթրիք-լէմբերուն մէջ ապրիր, վերջն ալ հոս եկո՞ւ մութ ծակ մը մտիր որ օճաղէդ մուխ հանես — օճաղին ալ անա պուճաղին ալ կ'ըսիմ հիմա:

Ի. — Բերածս ինչ որ էր, կերայ, կերցուցի, հատցուցի, չերթամ ի՛նչ էնիմ:

ԻԱ. — Էլը հէլպէթ բան մը գիտէ որ սէլ եղեր տիար կը վաղէ, ես ի՛նչու պիտի...

ԻԲ. — Ախրը որ տղաս կրակին դէմ պիտի մեռնի, թող մեռնի գործարանին կրակին քան թէ թօփին. թիւֆէնկին կրակին դէմ: Եւ հազարներուն խորհածը իմինիս պէս:

ԻԳ. — Տ'երթամ հոն համալսարան մը պիտ մտնամ — ը-սէ, ի՛նչ պիտի սորվիս — Տօնիկ Բրօֆ. Լիւլէճեան խորհուրդ կուտայ որ ճանճերէն մեղը կթելու արհեստը մշակիմ:

Ինք գացեր ու դարձեր է մէկ բան միայն սորվեր է — բոլոր այն օտար հաստատութիւնները որ Եփրատի անմիջա-պէս քովը կամ քիչ մը անդին կը գտնուին, զուտ հայ ու տոհմային կը սեպուին եղեր ու այս խիկոր Տօնիկը հիմա այնպէս կը յայտարարարէ որ թուրք մզկիթն ու մէտրէսէն

ալ Հայ և տոհմային են քանի որ եփրատի եզերքը կամ հայ հողի վրայ չինուած են :

Իսկ բուն հայ դպրոցը, հայ եկեղեցին՝ ոչնչութիւններ առնուազն, որոնց համար «աւելորդ զարդ մըն է եղեր ազգային կամ տոհմային յորջորջումը» : Սպասել հիմա որ այս նորանշան էոյթը, որ իրօք բոլորովին նոր յայտնութիւն մըն է իր 120 կանգուն պոյին հետ, և՛ աւելորդ զարդ իր Բրօք. տիտղոսին հետ, ուրիշ առիթով մը ներկայացնեմ : Հիմա ձանքաս երթամ, Ամերիկա, այդ բոլորովին տարաշխարհիկ կամ տարօրինակութեանց երկիրը պիտի երթամ հիմա :

ԹՎԱՍԻՆՅԻՆ

ՄԵՐ ԲԺԻՇԿՆԵՐԸ

ՏՕՔԹ. ՇԱՅԿ ՏԱՊԱՆԵԱՆ

Եգիպտահայ Գաղութին վերջին մէկ քանի տարիներու մտաւորական լաւագոյն յաւելումներէն է Տօքթ. Տապանեանը, որ հազիւ 32 տարեկան աշխոյժ ու համակրելի երիտասարդ մըն է :

Բնիկ կեսարացի, իր նախնական կրթութիւնն ստացած է Տարսնի Սէնթ-Բօլս Գօլէճին մէջ, ուր յետոյ երկու տարի պաշտօնավարած է իբրեւ մաթեմատիկի ուսուցիչ :

1903էն 1907, Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի բժշկական ճիւղին հետեւած և չրջանաւարտ եղած է, վիրաբուժութեան, անատոմիայի և մանկական հիւանդութեանց իբրեւ մասնագէտ, սերիֆիէյք ավ մերիքի արժա. նանալով :

Տարսնի ու Պէյրութի մէջ անցուցած իր ուսանողական կեանքը չարքաշ աշխատանքի ու դաժան ինքնօգնութեան տարիներու շարք մը եղած է : Կեսարացի պանդուխտ պատանին իր ստացած ձրի դաստիարակութեան փոխարէն յանձնառու եղած է ֆիզիքապէս ծառայել դպրոցական յարկերուն տակ : Ամերիկեան անժառանգ ուսանողութեան հա-

մար սովորական այս պարագան յանձին Տօքթ. Տապանեանի իր երկտասարդ հասակէն կը յատկանշէ ինքնաշէն, սեփ-մէյս մարդը :

Պէյրութէն իր բժշկական վկայականն ստանալէ ետքը, կ'անցնի Պաղեստին, և Թիպէրիատի Անգլիական Հիւանդանոցին մէջ երեք տարի մնայուն բժիշկ կ'ըլլայ՝ մեծ գնահատումը վայելելով այդ հաստատութեան բժշկապետ Տօքթ. Տէյվիս Թօրանսի, որ մինչն նշանաւոր վիրարութեան յուած է ամբողջ Սուրիոյ մէջ :

Յեղին հանդէպ տաքսիրտ ու կարեկից, Տօքթ.

Տապանեան, Անգլիական Կարմիր Խաչին Կողմէն, Ատանայի ջարդին վաղաջորդ օրն իսկ, Պէյրութ կը զըրկուի, ուրկէ Ֆրանսական Ժիւլ Միշլէ զրահաւորով կը շտապէ

դէպի աղէտավայրը, դարմանելու համար վիրաւորները : Տօքթ. Ծօրճ Բօսթ ջերմապէս կը վկայէ՝ այդ ահաւոր օրերուն՝ Տօքթ. Տապանեանի մատուցած անձնուէր ծառայութեանց մասին :

Ատանայէն կը վերադառնայ Պաղեստին, ու Թիպէրիատի Անգլիական Հիւանդանոցին մէջ տարի մը եւս մնալէ յետոյ կ'անցնի Փարիզ ու Լօնտօն, և գիտական այս հոյակապ ուստաններուն մէջ տարի մը չափ իր մասնագիտութիւնը կը կատարելագործէ :

1910ին առաջին անգամ Եգիպտոս գալով՝ կը մտնէ բանակին բժշկական ծառայութեան մէջ, բայց չորս ամիս յետոյ կը քաշուի՝ վիճուորական շրջանակն անբաւական գտնելով իր արուեստին համար:

Տօքթ. Տապանեան, Չորշ Միւրնրի Սօսպիքի իբր բժիշկ, տարի մը Գահիրէ կը մնայ, և կրկին Եւրոպա կ'երթայ, այս անգամ Լէյդէնի սակարօթիւններուն մէջ վեց ամիս ծառայելու համար իբրև օգնական բժիշկ, և այդ հաստատութեանց տկանաւոր պետերէն կը գնահատուի խիստ զըգուական վկայագրերով:

Տօքթ. Տապանեան, Զուլեյիերիայէն վերադառնալով, իր հաշւոյն վերջնապէս կը հաստատուի Պառաթի մէջ, ուր մէկ քանի տարուան ընթացքին անսովոր ժողովրդականութեան մը տիրացած է շնորհիւ իր արուեստին մէջ ցոյց տուած գործնական կարողութեան:

Եգիպտահայ բժշկական դասուն այս պատուաբեր անդամը, որ Միլքոնեան Գործարանի պաշտօնական բժիշկն է, Գահիրէի մէջ ալ հանրածանօթ է ու փնտռուած: Եւ յաճախ կը հանդիպինք իրեն երբ իր սեփական օրօին վրայ կը սուրայ, հասնելու համար իր բազմաթիւ այցելութիւններուն:

ԽԱՎԱԿԱ ԵԱՂՈՒՊ ԵՒ ... ՔՕՈՆԵՅԼ

(ԱՊՐՈՒԱԾ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ)

Իրարմէ անբաժան էին՝ տան կառքի մը լծուած զոյգ մը հունգարական խոշոր ձիերու պէս՝ խավակա Եաղուպը և իր լծակիցը սիք՝ Աննիձան:

Երկուքն ալ բնիկ Արարիկիցի, յիսուն տարիներէ ի վեր եկած հաստատուած էին Եգիպտոս, և այն թուականին որ պատմութիւնս կ'սկսի, ամուսինը՝ այդ հաստամարմին արուն, վաթսուն և հինգ տարու մը կար, իսկ լայնատարած էգը՝ սիք՝ Աննիձան, գէմքով վաթսուն տարու կ'երեւար, մինչ իր պերեւեթովը՝ հազիւ երեսուն և հինգ, այնքան անճաշակ,

այնքան m'as-tu-vu եղանակով կը հագուէր ան:

Ովքե՞ր էին ասոնք, և ի՞նչ կ'ընէին բուրգերու, պանանաի, և ալաքիլի այդ խամսինաբոյր երկրին մէջ:

Հիմա պիտի սկսիմ պատմելու. քիչ մը համբերութիւն ունեցէ՛ք, կ'աղաչեմ և կը պաղատիմ: Կը պաղատիմ ըսի, որովհետեւ ձեր համբերութիւնը՝ ասկէ աւելի անօգուտ բանի մը համար ոպառած չպիտի ըլլաք երբէք:

Մեր գրածները կարգացողներուն սեւ ճակատագիրն է ասիկա:

Խավակա Եաղուպ՝ տասն երեք տարեկան եղած ատենը — այդ թուականին պարզապէս Ակօբ էր անունը — իր ծննդավայրէն Եգիպտոս զրկուած էր՝ Միննէի մէջ հաստատուած իր ամուրի և հարուստ մէկ հօրեղբօրը քով՝ մարդ ըլլալու համար...

Յիսուն տարիներու ընթացքին մէջ Արարիկիցի մեր Ակօբ ախբարը կրցած էր հարուստ ըլլալ, շատ հարուստ, անպատկառ կերպով հարուստ: Առաջին երկու հազար կիլոններուն տիրացածին պէս, ա'լ մարդ ըլլալու հալկիւր կորոյս, որովհետեւ աչքովը տեսաւ և խորապէս համոզուեցաւ որ՝ այս անցաւոր աշխարհիս մէջ՝ հարուստ ըլլալը՝ մարդ ըլլալէն հազար անգամ աւելի խելք էր:

Եւ փիլիսոփայական այդ վարկածին վրայ դարձնեց իր կեանքը որմէ գանգատելու բնաւ պատճառ մը չունեցաւ մինչև ոտքերը տնկած օրը...

Հարստանալ, շատ փարա ունենալ, յիսուն տարի շարունակ հոգւով մարմնով այդ իտէալին երկրպագեց, և օրին մէկն ալ տեսաւ որ Աստուած պապան ընդունեւ էր իր խորոց սրտէ ըրած այդ ուխտը, քանի որ վերջապէս կրցեր էր տէրն ըլլալ հարիւր յիսուն հազար եգիպտական ոսկի հաշուուած magotի մը որ միայն մայմուց չի նշանակեր:

Այդ Անատօլի համուհուխ զաւակն ընտո՞ր կրցեր էր այդ սոսկավիթխար գումարը հաւաքել և մէկն ըլլալ Վերին Եգիպտոսի հողատէր ջոջերէն...

Հարուստներ կան որոնց երբէք հարցնելու չէ թէ ինչպէս հարստացած են, ինչպէս հանրատուններու մէջ աշխատող աղջիկներու մասին հետաքրքիր ըլլալու չենք գիտնալու համար թէ ինչու ինկած են:

Թէ՛ առաջիններուն և թէ՛ միւսներուն տալիք պատաս-

խանները շատ չեն տարբերիր իրարմէ։ Իրենց յանցանքը պարտկելու համար անանկ մեղմացուցիչ պարագաներ կը դարձնեն անոնք, որ կամ ժպտեցնել կուտան քեզի և կամ արցունք մը կը խլեն աչքերէդ։

Սուտը կը լղլղայ անոնց բերնին մէջ, հաւատացած ըլլալու դրայ ներքնապէս կը խնդան, և կարծելով որ իրենք զիրենք կրցած են չքմեղացնել, մէկը կը դառնայ իր դրամարկին, և միւսը՝ անկողնին։

Այդ երկու դասակարգին միջև եթէ տարբերութիւն մը կայ, այն ալ սա է թէ՛ առաջինն այդ գիրքին հասած է առնելով, իսկ երկրորդը վերածուած է այդ վիճակին... քալով։

Մէկ գրչով և կամ երկու բառով կարելի չէ — գոնէ ինծի համար — թափանցել խորը՝ Ակօբ աղբօր պէս հարստացողներուն գաղտնիքին։

Իմ անձնական փորձառութեանս կռնակ տալով, իրաւացի բան մը ըսած ըլլալ կը կարծեմ, երբ յայտարարեմ թէ իմական Եղուպները և իրենց նմանները, մէկ դաւաճանքի, մէկ սկզբունքի, մէկ նշանաբանի ծառայելով է որ կրցած են զիգել, հարստանալ և վայելել։

Այդ devise՞, — ահաւասիկ։

Մի՛ ուսեր ֆու սակդ, բայց կրցածիդ չափ կե՛ր ուրիշինը։

Այս պատուէրը կրնան տուած չըլլալ Սողոմոն, Յիսուս և կամ... Ֆ. Լա Ռօշֆուքօ, բայց ընդհանրապէս բոլոր հին և նոր հարուստներուն ամենէն շատ և ամենէն երկիւղածօրէն բռնած պատուէրն է։

Մինչև որ քանի մը հաղարներ դիզեն, այս է անոնց կիրարկած սկզբունքը, ջոջ և կամ եգիպտական խավակա դառնալու համար։

Անգամ մը որ կը հասնին իրենց նպատակին, ա՛լ կը փոխեն իրենց deviseը և կ'որդեգրեն հետեւեալը։

Կե՛ր, ա՛րբ եւ ուրախ լի՛ր։

Երկնից արքայութիւնը մէյ մը ասոնցն է, մէյ մըն ալ imbecile ներուճը։

Վա՛յ է եկեր այս երկու դասակարգէն դուրս մնացողներուն գլխուն։

* * *

Խավակա Եղուպ՝ ոտք դրած էր Եգիպտոսի կակուղ, բարբեր և առատաձեռն հողին վրայ, ճիշտ այն տարիներուն ուր Ֆելլահը՝ խոշոր, լեցուն, պարարտ ստիքներով կաթնտու կով մըն էր որուն ծիծերուն բաւական էր որ կարենային ձեռք դպցնել, քիչ ատենուան մէջ ապու սահապ կոչուած երկոտանիներուն դասակարգին պատկանելու համար։

Դժուարը՝ առաջին քայլերն են, կ'ըսեն Ֆրանսացիք։ Եգիպտոսի մէջն ալ կարեւորը առաջին Ֆէքսանն է։ Խավակա Եղուպին մարիֆէթը՝ առաջին ֆէտտանին տիրանալուն մէջ կը կայանար։

Եգիպտոսի մէջ հարստանալու համար, առաջին մէկ Ֆէքսան հողը կը բաւէ, ինչպէս որ Նորմանտիոյ մէջ մէկ զոյգ ճագարով հարստացողներ շատ կան։

Ֆրանսական արու և էգ զոյգ մը ճագարները, և Նեղոսի ափանց վրայ Ֆէքսան մը հողը ինքնիրենին կը շատնան, կ'աճին և կը բազմանան։

Խավակա Եղուպ եթէ տարբեր ճամբայով հարստացած էր, մեղքը ճիտը թող ըլլայ։

Աղուոր, փայլուն, պատուաւոր ներկաներ կան որոնք սեւ, պղտոր, նիսած անցեալի մը հետեւանքներն են, Եգիպտոսի մէջ, ինչպէս նաեւ այլուր։

Արդիւնքներ կան որ կ'աղւորցնեն պատճառները, ինչպէս փոքրան կը ճերմկնէ խանկրած, սեւերիս կիները։

* * *

Հիմայ որ հասած էր իր կէտ նպատակին, այսինքն ունենալ տարին հինգէն վեց հազար ոսկիի եկամուտ մը՝ որ իր իտէալին խտացումն էր, լրումը բոլոր փափաքներուն, տեսնենք թէ ինչպէս կը հասկնար կեանքը, ինչպէս կը վայելէր զայն և ինչպէս իր պարարտ գոյութիւնը կը պտտցնէր երկնից կապոյտ գտակին տակ։ Խավակա Եղուպ և սիբ՝ Աննիճա զաւակ չէին ունեցած, հետեւաբար ապագան չէր զբաղեցնէր մտքերին և օրերնին օր ընելու տուած էին իրենք զիրենք, ամբարտաւան, հասաէր, ինքնահաճ եղանակներուն ամենէն գրաստականովը, և անանկ վերէն նայող ապուշութեամբ մը՝ որուն գաղտնիքը գիտնալ, Աստուած միայն ապատես մարդոց տուած է։

Խալակա Եաղուպը և իր կէսը — որմէ՝ վարպետ մըկ-
րատ մը քսան ամբողջութիւն կրնար հանել — երկու հոգի-
ներ չէին, այլ երկու մարմիններ որոնց մէջ խիղճը, խելքը,
միտքը, սիրտը, երեւակայութիւնը տեղ չունէին, այլ ստա-
մոքսը, թոքը, երկկամուկը, լիարդը, փայծաղը, ստուգը,
բանքընասը, փորամաշկը, փորոտիքը և ստորին պէտքերու
գործարաններ:

Ուտել, խմել, պառկել, ահա՛ իրենց կեանքին պլաս-
թիկը:

Թախիծը, մտմտութիւնը, հոգը, վիշտը երբէք մուտք չէին
գործած այդ բանաւոր մասկոյտներուն մէջ յորմէ հետէ գործէ
քաշուելով, միայն և միմիայն ապրելու տուած էին իրենք
զիրենք:

Ապրիլ, շատ ապրիլ, երկար ապրիլ, ահա իրենց իտէա-
լին մանկ, քեկեղ, բարեւը: Տեղ բռնելու, թիւ կազմելու,
encombrant պարապութիւններ ըլլալու համար կ'արծես աշ-
խարհ եկած ըլլար բնիկ Արարկիրցի, առ այժմ Եգիպտացի և
ստամոքսի խանգարումէ մը սատկելու դատապարտուած այդ
270 քիւս կշռող ամուլը:

Հէլուանի մէջ, պարտէզներով շրջապատուած, արապես
ոճով, գեղեցիկ, փառաւոր, շքեղ վիլլա մը ունէին որուն
մէջ, այն ատենուան Գահիրէի հանած-վարածներս, որ ոչ
Համբարաշխութեամբ կը զբաղէինք և ոչ ալ կուսակցական
հոգեմաշ խնդիրներով, հարուստներէն, բաղդաւոր արարած-
ներէն մեր նախանձին վրէժն առնելու համար, վիլլա sk
գ'Աւանակ անունը կուտայինք երբ այդ մեծափարթամ ման-
սաներուն խօսքը կ'ըլլար մէջերնիս:

Ձմրան ամբողջ սեզօնին, ամէն օր, անխափան, կէս օր-
ներէն ետքը Գահիրէ կ'իջնէին, իրենց սեփական վիքորիաով
և երկու ժամ, մոմեայի անշարժութեամբ և սփինքսի լռա-
կացութեամբ, Քոնթինանթալի քերասին վրայ կը շոշոկէին
իրենց անպէտ ոչնչութիւնը, ոսկի հաստ շղթաները թան-
կարժէք քարերով մատանիները և իրենց խոշոր փորերը ո-
րոնց միայն մէկ հատին մէջ, սալօնի մը ամբողջ կարասին
կրնայիր գետեղել, և ուր Եգիպտոսի Գաւառական Պատկա-
ռելի Ընդհ. Ժողովը նիստ կրնար գումարել հանգստօրէն:

Ժամերով քովէ քով նստած, բառ մը չէին փոխանակեր
իրարու հետ: Տիկինը իր թէյը կը շիթիթէր և խալակա

Եաղուպ իր փրկմիտի գոյն և խրացքի հաստութեամբ չըր-
թունքներով կ'ըմբռնէր իր սիրական ումը:

Մայիսը գալուն պէս ա'լ երեսներն չէինք տեսներ, որով-
հետեւ տէր և տիկին Եաղուպ Խօպօշեան, իրենց pénateները
կը փոխադրէին աւելի զովաշունչ երկինքներու տակ:

* * *

Ամառուան վեց ամիսները Եւրոպայի մէջ կ'անցնէին ան-
պայման: Բոլոր ville d'eauները, plageները իրենց այցելու-
թիւնը կ'ընդունէին կարգաւ:

Քսան և հինգ օր cure մը կ'ընէին Վիլի. ամիս մը Բա-
րիզ կ'անցնէին, ամիս մը Օսթանտ և կամ Թրուվիլ. Օգոս-
տոսին Մօնթէ Քաթինի կ'ըլլային և վերադառնալէ առաջ կը
հանգիպէին Էքս-լէ-Պէն, Զուիցերիա, Միլան, Նաբօլի, Ա-
դեքսանդրիա և անկէ՝ դէպի Նոյեմբերի վերջերը՝ չիփ չի-
տակ... Վիլլա տէ գ'Աւանակի, ի Հէլուան:

Լաւագոյն օթէշները կ'իջնէին անոնք: Խալակա Եաղուպ
քանի մը ձեռք հագուստ չինել կուտար Սթրօմին ի Բարիզ
և սիթ՝ Աննիձան Լաֆառիէնէն կը գնէր իր տարուան մը
պէտքերը:

Լաֆառիէր տունը անոր պարբերական այցելութիւննե-
րուն կ'ոպասէր անձկանօք, ձեռքէ հանելու համար տարուան
մը բալիօն ապրանքներուն սթօքը: Հայերէնէ, Թրքերէնէ և
Արաբերէնէ զատ ուրիշ լեզու մը չէին գիտեր: Բայց ինչ-
պէս, կը հարցնէք անշուշտ, այդքան ճամբորդութիւններ
կրնային ընել Եւրոպական երկիրներու մէջ: Ատոր պատաս-
խանը շատ դիւրին է: Անգլիական ոսկին այն մոգական ոյժն
է որ ամէն լեզու կը խօսի, ամէն դուներ կը բանայ, բոլոր
պարկեշտութիւններուն կը յաղթէ և որուն առջև տեղի կու-
տայ ամենէն դիմացկուն կարծուած առաքինութիւնը. և
Խալակա Եաղուպ այդ բաղմալեզուեան մետաղէն շատ կը
բռնէր, աւանակը:

Քսան և հինգ տարի շարունակ Եւրոպայի ամէն ան-
կիւնները պտտելէ ետքը հաղիւ քսան կամ երեսուն բառ
սորված էր, որոնք Լարուսի մը և կամ Պէտէքէրի մը ծա-
ռայութիւնը կը մատուցանէին իրեն:

Ես մարդեր գիտեմ որ ջուրի պէս վեց եօթ լեզու կը
խօսին և օր մը չեն կրցած նախաճաշ մը ընել Voisinին, մինչ-

դեռ Տէր և Տիկին Եաղուպ ամէն անգամուն Hotel Meurice կ'իջնէին:

Ասոնց բառացուցակը կը փորձուիմ հոս արտագրելու, անորմէ օգտուին թերեւս, գրպաններն լեցուն և գլուխներն դատարկ և խաղաղ Եաղուպին patronին վրայ ձեռնած հեմուհուրները:

Պարօ, փօքա, վուարօւր, կաուսօն, Ֆրանսի, նաբօլօն, օ, մանթե, ոսմ, շամպրը, քեաքրօ, միւսիւ, մասամ, հօքէլ, պիլէք, բապլը, բիւ, նուսքրօ, վիւ, սիգ, քառանդ, սանկիւմ, Բալի-րօ, էնիփք, բաքա, լիսօնաքա, բուէ, մասմազէլ, աքօքէ, բօրնէ, սօնէ, լիւա, փօքիւմ, մօն պաքօն, բաքսօն, փօմ-պիէն, պօփու, օփուսուի, սլմէն, սիմանօ, քէ պիէն, պաքա, պրափօ, վուգ ալէ պիէն, մէքսի, բառօն, պօնփու և քանի մը ուրիշ բառեր զորս հիմայ մոռցած եմ:

Օրը երեսուն փարսյով ապրելու եղանակը գտնող մարդիկ չա՛տ: Ինչո՞ւ խաղաղ Եաղուպի նմանները երեսուն բառով չապրին և մենէ հազար անգամ աւելի աղէկ:

* * *

Իրիկուն մը, 1906ին, դժբաղդութիւնը ունեցայ այդ հունգարական ձիերուն հանդիպելու, Բարիզ, Շան զ'էլիզէ, Fouquet սրճարանին առջեւի terrasseին վրայ: Գահիրէի մէջ քանի մը անգամներ տեսնուած էի իրենց հետ:

— *Swissai*, եա ախուլի, պոռաց հեռուէն խաղաղ Եաղուպ և զիս քովը կանչեց:

— *Ջեմաֆ*, հարցուց Սիթ'Աննիձա, հոս ի՞նչ պան ունիս...

Ինչ մը տափակ խօսքերու փոխանակութենէ մը ետք, ձեր հասկնալիքը սա է որ իմ զոյգ մը շիւսման եզրպտահաներս, զիս այդ գիշեր ճաշի հրաւիրեցին, խնդրելով որ ճաշէն ետքը աղուոր քեաքրօ մը տանէի զիրենք:

Ֆրանսագիտութենէս կ'ուզէին օգտուիլ այն իւրաքանչեւութեամբ, որով օգտուիլ կ'ուզէինք, կէս գիշերուան ատենները փողոցին մէջ մինակ քալող աղուոր կնկան մը հրապոյրներէն:

Ճիշտ այն գիշերն ալ *Comédie Française*ի մէջ Ալպէս Լամպէն որդի և տիկին Սիլվէն Քօնէյլի *Horace* ը պիտի տալին, ներկայացում մը որուն անշուշտ պիտի ուզէի ներկայ

գտնուիլ եթէ չի մտածէի թէ լաւագոյն բանի մը կրնայի գործածել այդ եօթ և կամ ութ ֆրանքները: *A l'œil d'aiz* մը, *Gafé de la Paix*ի մէջ, à l'œil թիկնաթոռ մը *Comédie Française*ին *parterre*-ը, այսքանով բաւականանալու էր *supporter* ընելու համար այդ *insupportable* զոյգին քանի մը ժամուան ընկերակցութիւնը:

— Ձեզի Բարիզի էն մեծ թատրոնը պիտի տանիմ այս գիշեր, կարելի է դեռ բնաւ տեսած չէք:

— Մենք բիւրիւն թէաթրօնները գացած ենք, երէկ գիշեր Ռուժ Մուլէն գացինք, մենք ամէն գիշեր Մարինեա կ'երթանք (իմա՛ *Marigny*). այս գիշերուանը աղուոր օյիւն է:

— Խըհախ...:

— Մեզի քերհեմէ պիտի ընես, անանկ չէ՞:

— Ալաբասի, կ'ըլլայ պատասխանս:

Քօնէյլ թարգմանել այդ կովերուն և միւս կողմէ բառ մը չի փախցնել բեմին վրայ ըսուածներէն, տիտանի գործ մըն էր որուն տակէն չի կրցայ ելլել, ինչո՞ւ սուտ զրուցեմ:

Ամէն վայրկեան կամ ամուսինը և կամ կինը ծունկը ծունկիւ զարնելով կը հարցնէր,

— Ի՞նչ ըսաւ...

— Կայնեցէք, կ'ըսէի, գուրս ելլանք նէ ամենքը մէկանց կը պատմեմ:

Ասոնք այսպէս թատրոն կ'երթային առանց հասկնալու, ինչպէս մագիկ կան որ ժամ կ'երթան առանց խաչ հանելու: Երկար չընեմ, չորրորդ արարուածին ենք:

Քամիլ (*Տիկին Սիլվէն*) կ'սկսի իր *imprécation*ներուն: *Horace*ի աւինէն *pathétique* մասն է այդ մեղախօսութիւնը ուր *Տիկին Սիլվէն* ինքզինքը կը գերազանցէ:

Rome! l'unique objet de mon ressentiment!

Rome, à qui vient ton bras d'immoler mon amant!

Սիթ'Աննիձա, ձախ ուսիս կրթնցնելով իր kolossal կուրծքերը, երկանը ուղղելով խօսքը.

— Կ'իմանա՞ս կոր, սա փիս ոսմին համար ի՞նչեր կ'ընէ կոր, մի՛ խմիր կ'ըսեմ նէ, հէլպէթ պան մը կ'իտեմ:

Քամիլ կը շարունակէ:

Rome, qui t'a vu naître, et que ton cœur adore!
Rome, enfin, que je hais, parce qu'elle t'honore!

Սիթ' Աննիձային ձեռքը եթէ գաւազան մը գտնուէր,
էրկանը գլխուն պիտի իջեցնէր, քաջալերուած այն պէժան-
քէն զոր Քամիլը կը ժայթքեցնէր... Ռոմի դէմ: Վարագոյրը
իջնելուն Սիթ' Աննիձան սոխակ կտրեցաւ, էրկանը հասկցը-
նելու համար թէ մինակ ինքը չէր որ դէմ կը զրուցէր այդ
վիճուածը վերնալիք ուսմին:

— Իմացա՞ր ինչե՞ր ըսաւ ուսմին դէմ, տուն կիմն այդ
զիֆտը խմէ՛, հագէն օր մը փաթկամի՞ս պիտի ըլլաս:

Այս եղաւ ուսմին դէմ Սիթ' Աննիձայի débiter ըրած ré-
quisitoire-ին conclusion:

Երբ ներկայացուէն ետքը Café Cardinal գացինք սառ-
նոյշ մը տոնելու, Պափակա Եաղուպ երգում հանեց որ մէյ
մըն ալ ուսմ բերանը չպիտի դնէր...

Քօռնէլլի ոտանաւորները հաստատ հողի վրայ առաջին
անգամն էր որ բանի մը կը ծառայէին կոր:

Ե. Ա. ՓԻՍԵ

Ե Բ Է Կ

Թաւիտենութեան ծոցէն փըրթած շունչ մը խուլ,
Որ հազիւ ապրած պահ մը կեանքին մէջ՝ լըռին,
Թաւիտենութեան գընաց օրերն յաւելուլ:
Երէկ՝ ակնթարթն էր, Տիեզերքի անդունդին,
Որ գնաց սուզուեցաւ պարապին խորն անյատակ,
Ուր կ'արծազանգէ Արարչութեան զրոյցը հին:
Ո՛վ յուսախաբկանք, աստուածներու ժանտ կատակ,
Որ պատրանքներու մըլուշին մէջ սողալով,
Վաղուան կըտակեց երէկէն լոկ յիշատակ:
Երէկ՝ ճախրումներ արծիւներու թեւերով...
Յետոյ անկումներ նոյնքան անկող, բուռն, որքան
Ըսպառնալիքներն հին դարերուն մըլտախռով:
Եւ կռիւ որ կարծես ուզէր տեւել յաւիտեան.
Եւ խղիւղումներ, պատերազմներ վերջացած

Առանց յաղթանակի նաեւ առանց պարտութեան:
Օ՛ սե խորհուրդի յղացումներն, անաստուած
Գանկերու ժանգոտ խորքերուն մէջ, օ՛ կիրքեր
Որ բաբախեցին կուրծքերու տակ խռոված:
Եւ ո՛վ թրթուռներ սիրտերու մէջ. ի՛նչ աւեր
Պաշտուած սէրերու. վարդեր որ պիտ' թառամին
Վաղուան յոյսին մէջ ուր կը դարբնեն նոր դաւեր:
Երէկ՝ նախերգանք կեանքի տենդոտ, լուռ տառախ:

Ա Ե Ս Օ Բ

Զեղխ գինարբուքով հարբած, ինկած ամբոխին
Խօլական տենչով, յօշոտումին հաճոյքով,
Եւ հեգնանքներով աստուածացած, ո՛վ դու, կի՛ն,
Որ լերկ յըղութեանդ երկունքներէն մահաթով,
Եւ վէս՝ ճակատիդ՝ խորշումներէն քրտնաթոր,
Պիտի ծընանիս վաղուան հագեր՝ սոսկումով:
Օ՛ պաշտամունքներն աստուածներուն հին ու նոր
Որ հիմքը գըրին մեհեաններու սիրաւէտ:
Այսօր՝ բազիններ պարարտ, ուրկէ ահաւոր
Բարձրացող խունկերն, կեղծիքներու ցոլքին հետ,
Եւ շընչահեղձող բուրումներով կըլմատեն
Պարկանքի ոգին կայէններու ժանտաժէտ:
Այսօր՝ պատկերն է կախուած կեանքի խորանէն,
Ուր բըռնի՞նոյժին վրձինն է որ կը ներկէ,
Աւերներուն հետ՝ իրեն մահն ալ ողբալէն:
Ահա կը լըսուին կամարին տակ կրանիթէ,
Պատգամներ, երգեր, որոնց խապոտ կամ թրթուռն
Գանգիւնը մի միայն մենութիւններ կը դիւթէ:
Եւ կը խեղդուին ողբ ու կոծերն ալ հեռուն...
Օ՛ տապալումները ծառերուն հաստաբխտ...
Այսօր՝ մարդկութիւնն անյագ տենչէ մոլորուն
Գազանի նըման կ'ոռնայ. «Alea jacta est.»

Կը տեսնեմ հեռուն , անապատին աւազէն ,
 Եւ անարձագանգ դեղնած օդէն տոչորուն
 Մեծ ուխտաւորներն , որոնք ի զուր կ'երազեն
 Հանգըստաքարեր՝ իրենց յոգնած , մոլորուն
 Ճամբային համար , յետոյ կուգան կը կառչին
 Գերեզմաններու մամուռ կապած քարերուն :
 Օ՛ առաքեալներ , քարոզիչներն Ոչինչին ,
 Որ իրենց մաշած ցուպին յենած կը կարդան
 Անցեալին մեջ ապագաներ՝ լուռ , մընջին :
 Վաղը՝ աշխատանքն է որ ժըպուն , յաղթակոյն ,
 Պիտի պըսակէ յոգնութիւններն քրտնաթոր ,
 Եւ տենդոտ յոյսերը այսօրի մարդկութեան :
 Հորիզոնին վրայ կարաւաններն ուխտաւոր ,
 Կանգ կ'առնեն , իրենց աշխատանքէն պարտասուն ,
 Գերեզմաններու քաղաքին մօտ , ուր շըլմոր
 Ս'հռելաթաղին բրիչին ներքե , բուերուն
 Իւ ագռաւներուն դիակալէզ հեւքերով ,
 Է՛հ , ունայնութեան երգը կ'հնչէ կերկերուն :
 Եւ զուք որ տարտամ , ոյժերնուդ մէջ անկորով ,
 Անցնող դագաղին դեռ կը նայիք տըխրամած ,
 Պաշտեցէք կեանքը հեշտանքներու մոլուցքով :
 «Անցնող դագաղին մէջ վաղուան կեանքն է կնքուած :»

ՀՐԱՆՏ ԱԼԱՏԻՆ

ՖՐԱՆՍԻՍ Ն. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ԲԼԱՍ ԱԹԱՊԱ - ԷԼ-ԽԱՏՐԱ

Մեծ վանառասուն ԿՐԱՄԱՖՕՆԻ, ՏԻՍՔԻ, ժամացոյց-
 ներու (պաշի եւ գրպանի), ոսկի, արծաթ եւ մեքալ, ինչպէս
 նաեւ ժամագործութեան վերաբերեալ ամեն տեսակ գործի-
 ներու եւ պիտոյններու:

Նորոգութեանց աշխատանք:

ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ԱՂԲԻՒՐ ՄԸ

ԵԳԵՊՏՈՍԻ ՀԱՄԱՐ

ԲԱՆԱԾՍՈՒԹԻՒՆ ՏԻԱՐ ԲՈՒԶԱՆԴ ՄԱՍՐԱՖԻ

ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԱԾ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ
 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ, ՎԻՃԱԿԱՅՈՅՑԻ ԵՒ ՕՐԷՆՍԴՐՈՒԹԵԱՆ
 ԽՏԻՎԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ
 ԳԱՀԻԲԷ, 12 ՅՈՒՆԻՍ 1914

Բարձրապատիւ Տէր (*),

Վսեմաշնորհ Տեաւրհ,

Տիկնայք եւ Պարոններ

Յորմէ հետէ առատութեան ու մեծազոյն բարգաւաճու-
 մի տարիներն անհետացան երազներու հորիզոնէն և անտե-

Միաբուծութեան
 Վսանգները

սական աննախընթաց տաղնապ
 մը տիրեց Եգիպտոսի մէջ , ամէն
 մարդ զբաղեցաւ միարուծութեան
 (monoculture) վտանգներովը , և

իւրաքանչիւրն առաջարկեց այն դարմանը զոր լուազոյն կը
 կարծէր : Շաքարեղեգը լրացուցիչ հասոյթ մը կը կազմէ :
 Բամպակի տարածեց մշակութիւնը մոռցուցած է ցորենը և
 միւս հետեղէնները , և Եգիպտոս , որ երբեմն Միջերկրականի
 շտեմարանն էր , այսօր ստիպուած է իր սնունդն օտար եր-
 կիրներու մէջ փնտռել , ինչպէս զայս կը հաստատեն ալիւր-
 ներու ներմուծման մասին մաքսային վիճակացոյցները : Պէտք

(*) Ն. Բ. Իսխան Հիւսէին փաշա Քամիլ :

էր ուրիշ բան գտնել, և ծխախոտն ինքնին նշանակուած թուեցաւ: Առիթը շատ ձեռնտու էր. անցեալ տարիէն ի վեր, Յունաստանի հետ վաճառականական դաշնագրին ամբաստանման հետեւանքով, կառավարութիւնը՝ ծխախոտի մշակութեան արգելքը վերցնելու համար՝ խնդրանքներու տարափի մը ենթարկուեցաւ, ըլլա՛յ կալուածատէրերու, ըլլա՛յ այս առթիւ կազմուած ֆոմիքներու, ինչպէս նաև Օրէնսդիր Ժողովին կողմէ: Մանրամասն տեղեկագիրներ կազմուեցան, բանախօսութիւն մը տեղի ունեցաւ վերջերս, այս նիւթին վրայ, հոս, նոյն այս սրահին մէջ: Ինչ որ կ'ըսէին՝ թուանշաններով և վիճակագրական փաստաթղթերով՝ ի նըպաստ ծխախոտի մշակութեան վերագարծին՝ սքանչելի էր, բայց միմիայն տեսականօրէն: Ուստի, կառավարութիւնը, որ մենէ լաւ կը ճանչնայ՝ ելեւմտական ու հողագործական տեսակէտով՝ երկրին իսկական չահը, անտարակոյս խնդրոյն թերն ու դէմը աղէկ մը կշռելէ յետոյ, մինչև հիմա ոչ-կարեւոր մը պատասխանած է բոլոր այդ խնդրարկութիւններուն:

Ծնած ըլլալով Սամոն, որ ծխախոտի լաւագոյն տեսակներու արտադրութեան կեդրոնն է, և աւելի քան քսան տարիէ ի վեր բնակելով Եգիպտոս, ուր նուիրուած եմ ծխախոտի ու սիկարէթի վաճառականութեան ու ճարտարագործութեան, իբրև վարիչ Ընկերութեան մը որ տարին եօթը հարիւր հազար ոսկիէն աւելի կը վճարէ պետական Գանձուն, այսինքն գրեթէ կէսն այն ամբողջական հասոյթներուն որոնք կը գոյանան տերև վիճակի մէջ ներմուծուած ծխախոտի մուտքի տուրքերէն, կը կարծեմ թէ հանգամանք ունիմ այս ծանր հարցին վրայ կարծիք մը յայտնելու: Խորապէս կը ցաւիմ համաձայն չըլլալուս անոնց հետ որ կուսակից են Եգիպտոսի մէջ ծխախոտի մշակութեան վերսկսումին: Նպատակ չունիմ գիտնական վիճակագրութիւններու դիմելու, ապացուցանելու համար ծխախոտի ճարտարագործութեան կարեւորութիւնը զոր ամէն մարդ գիտէ արդէն. ես այս վիճաբանութեան մէջ պիտի բերեմ միայն գործնական տարրեր, երկար փորձառութեան մը վրայ հիմնուած: Սոսկ իրողութիւններ պիտի պարզեմ և ո՛չ բնաւ՝ տեսական ճշմարտութիւններ:

Պարտիմ նախ և առաջ Ձեզ յիշեցնել, Պարոններ, թէ

1875ին լաւ տեսակի ծխախոտներու մշակութեան փորձեր

կատարուեցան յԵգիպտոս, բաւական ընդարձակ սահմանի մէջ, Եգիպտոսի մէջ աշակցութեամբ բազմաթիւ մասնագէտ մշակներու, ծխախոտի

արտադրութեան զանազան կեդրոններէ եկած, մասնաւորապէս Սամոնէն, Պաֆրայէն, Զմիւռնիայէն եւլն: Ո՛չ մէկ քաջալերական արդիւնք ձեռք բերուեցաւ: Հասարակ ծխախոտին մշակութիւնը քանի մը տարի եւս շարունակեցին, մինչև որ այդ մշակութիւնը բոլորովին արգիւտեցաւ: Ֆէտտան գլուխ 30 ոսկիի հողային տուրքն իրաւունք տալով սեփականատէրին տարուան ընթացքին քաղել բոյսին բոլոր տերեւները, այս վերջինը փոքրիկ ծառի կը վերածուէր՝ կաղամբի թերթերը յիշեցնող մեծ տերեւներով, և այս՝ շնորհիւ յորդառատ ոռոգումի մը: Այսպէս, տասը տարուան արգելքէ մը վերջը, տակաւին կարեւոր մթերք մը կը մնար սեւցած, փտած ծխախոտի, որուն որդերը աւերներ կը պատճառէին, Աղեքսանդրիոյ մթերանոցներուն մէջ, թրքական ծխախոտներուն: Վաճառականներու տրտուեցնելուն վրայ՝ 1890ին՝ կառավարութիւնը գնեց, գաշը 12 դահեկանէն, ամբողջ այդ մթերքը, ոչնչացնելու համար զայն: Այս որոշումը ոչ միայն արդար էր այլ գերազանցապէս խմաստուն՝ երկրին լաւ հասկըցուած ելեւմտական շահերուն տեսակէտով, ինչպէս որ լայնօրէն ապացուցուեցաւ այնուհետեւ հասոյթներու յարաձուն յաւելումով: Այդ ծխախոտներն այնքան հասարակ տեսակէ էին որ գործարանատէրերը՝ նոյնիսկ հարիւրին 5 համեմատութեամբ՝ չէին կրնար զայնս խառնել թրքական ծխախոտի տերեւներուն: Արդէն անկարելի էր զանոնք առանձին ձեւի՝ սիկարէթն ամէն վայրկեան մարելով:

Ծխախոտի մշակութիւնը երկարաշունչ մշակութիւն մըն է, ֆելլահին դժուար հասկնալի բազում խնամք պահանջող: Յանքին օրէն իսկ, պէտք է զգուշութիւններ ձեռք առնել. չորս հինգ շաբաթ ետքը, հարկ է ցօղունները տեղափոխել և մէկիկ մէկիկ ու թեթեւակի ոռոգել: Քանի մը օր ետքը հողը կակղել և կրկին ջրել պէտք է. յետոյ արմատները հողով պատելու է մինչեւ բարձրութիւն մը. վերջապէս երկու երեք բարերար անձրեւներու պէտք է սպասել, յարմար հակամիջոցներով, որովհետեւ առատ ջուրը մեծապէս

կը փնտսէ ծխախոտին որակին, և քանակին յաւելումը՝ բերքին վատթարացումէն յառաջ գալիք փնտսել կրնար փոխարինել: Երբ տերեւաքաղութիւնը կ'սկսի, պէտք է շուքի մէջ չորցնել զայն և գէշ օգերէն պահպանել: Յետոյ կ'սկսի տերեւազատումը. իւրաքանչիւր Մխախոսի մշակութիւնն տասը տերեւէն խուրձ մը կազմու պահպանութիւնը մեկու և, զգուշութեամբ իրամեկու է: Եփումը շատ ամիսներ կը շարունակուի մթերանոցներու մէջ, ուր հակերը շարուած և զետեղուած են ծխախոտներուն տեսակաց համեմատ: Մխախոտներ կան, որոնց համար հինգ վեց հակերու իրարու վրայ կուտակումը նպաստաւոր է, պայմանաւ որ շաքարը կամ տասներկինգ օրն անգամ մը շաքարը վերիվայր փոխուին, ծխախոտներ ալ կան, որոնք՝ այս միջոցով՝ իրենց արժէքը կէս առ կէս կը կորսնցնեն, և երբեմն բոլորովին կ'անպիտանան: Պէտք է գիտնալ նաև որ ծխախոտը հայրենաբաղձ է և կ'աւրուի օտար կլիմայի տակ. այս պատճառաւ սպառումին պահանջին համեմատ կը ներածուի Եգիպտոս, և մեծ խնամքի առարկայ է համբարանոցներուն մէջ:

Տեարք, այս պայմաններու տակ մշակութիւն մը անկարելի է Եգիպտոսի մէջ, որուն կլիման, ջուրը և հողը աննպաստ են: Ֆէլլահը իր նահապետական երանելիութեամբ իր արտը լճի վերածելու կամ կորինքով առողջելու վարժ, ան-

կարող է կատարել այն ոռոգումը զոր նկարագրեցի: Նոյն իսկ կարող ալ ըլլար, տունկը՝ արեւուն չողով՝ մէկ օրէն միւսը պիտի չորնար: Այդ պարագային, պէտք է դիմել ոռոգումի սովորական եղանակին, որուն արդիւնքը պիտի ըլլար փոշիի և աւազի հպումէն կծկուած կաղամբատերեւներու առատ հունձք մը: Իւղոտ են ծխախոտի տերեւները և Եգիպտոսի սաստկաչունչ ու ջերմագին հովերը անխուսափելիօրէն կ'ապականեն զանոնք:

Ընդհանրապէս, այս մշակութիւն իբր յարմար ցանքագետին պէտք են այնպիսի հողեր, որոնց ֆէտտանը տասնհակ մը ոսկիէն աւելի չարժէ: Մխախոտի յատկացեալ տարածութիւնը ցանքափոխութիւն չընդունիր տարուան միջոցին,

մինչդեռ Եգիպտոսի մէջ սովորութիւն եղած է իրերայաջորդ երկու երեք ցանքեր ունենալ: Այս պայմաններու տակ, և առանց ամենափոքր երկրայանքի, այս մշակութիւնը չահաւէտ հանգամանք չկրնար ունենալ այս երկրին մէջ: Աւելին կայ. ենթաթրինք որ միմիայն 50 հազար ֆէտտան ցանքի թոյլատրութիւն ըլլայ: Այս տարածութեամբ հողը, հարկ եղած ոռոգումին շնորհիւ, ֆէտտան գլուխ հազար քիլօկրամ պիտի արտադրէր, այսինքն՝ յիսուն միլիօն քիլօկրամ ամենը: Բւերանուէր բարի կամեցողութեամբ, այդ քանակին հազիւ 10% պիտի կարելի ըլլար գործածել այլևայլ խառնուրդներու մէջ, և այս ալ՝ տեղական ութը միլիօն քիլօկրամ սպառումի համար՝ տարեկան 800,000 քիլօկրամ տեղական ծխախոտ կը ներկայացնէ, ինչ որ տարուան մը հունձքէն 60 տարի տեւելիք ահագին մթերքի մը առջև կը դնէ մեզ... Այս կերպով, պարզապէս՝ և աւելի ծանրակշիռ պայմաններով՝ վերագարծած կ'ըլլանք 1890ի կացութեան, զոր պատիւ ունեցայ ձեզի բացատրել քիչ առաջ:

Տեղային ծխախոտէն սիկարէթային չահագործութիւն սպասել աւելորդ պիտի ըլլար. բայց այս արուեստին անտեղեակներ ինծի պիտի առարկեն թէ՝ ֆէլլահը այս ծխախոտը պիտի ծխէ առանց օտար ծխախոտի հետ խառնուած ըլլալու: Անճշմարտանման բայց իրական ճշմարտութեամբ մը պիտի պատասխանեմ հետեւեալը. ծխախոտներու խառնուրդներու բարելաւումը, մաքսային տուրքերու յաջորդական յաւելումին համընթաց գտնուելու հարկադրուեցաւ. այնպէս որ այդ տուրքերուն, վերջին անգամ ըլլալով 20է 25դր. ի բարձրանալուն առթիւ, ծխախոտի երկրորդական քանի մը տեսակներու ծախուի-

Ֆելլահ եւ Սիկարէթ լը դադրեցնելու ստիպուեցանք, վասն զի վաճառումի յարմար չէին այլեւս, սպառիչները լաւագոյն ծխախոտի վարժուած ըլլալով: Եւ այսօր, ֆէլլահը այնքան փափկաճաշակ և այնքան լաւը ծխող եղած է որ՝ առաջ օխան 35 դր. ծախուածը արհամարհելով՝ շուրջ 50 դր. նոց տեսակներէն կ'ուզէ: Օրական 20 սիկարէթի տեղ, տասներկինգ սիկարէթ կը ծխէ, բայց լաւագոյնը կը փնտռէ: Այս բանը մեզ կը հարկադրէ բուն տեղւոյն վրայ գնուած ծխախոտներու մէջ կրկին ընտրութեան մը ձեռնարկել, մերժելիները

հեռացնել (որոնք թէպէտ տեղական մշակուելիք ծխախոտէն գերադաս են) և լաւագոյն տեսակները միայն եգիպտոս ներածել: Այդ հասարակ ծխախոտները տեղւոյն վրայ կը ծախուին՝ հոն սպառուելու համար, և կամ Համպուրկի, Պրէսի, Ամսթէրտամի, Րոթթէրտամի ևն. հրապարակները կը ղրկուին, որոնք փոքր քանակներ միայն կը գնեն:

Ինծի ըսուեցաւ որ ֆէլլանին հայրենասիրութիւնը զինք պիտի տանի իրեն իսկ ծխախոտը ծխելու. չեմ գիտեր թէ պիտի գտնուի՞ ելմտական նախարար մը որ այս տեսակ հաւանականութեան մը վրայ հիմնէ իր պիւտձէն:

Տեարք, վերջին բառ մ'ալ ծխախոտի հարցին վրայ: Թերեւս շատեր խորհեցան որ եգիպտոսի գործարանատէրերը հակակիր են այդ մշակոյթին, զայն իրենց շահին հակառակ տեսնելով. բայց այդպիսի ենթադրութիւն մը անարժէք կը մնայ ձեռնահաս անձի մը կողմէն անկեղծօրէն ցուցադրուած կացութեան քով: Տրամախոհութիւնն ալ կը բաւէ զայն հերքելու համար, երբ նկատի առնուի որ օտար երկրի վրայ ծխախոտներու գնումը, հունձքին համեմատ մէկ կամ աւելի տարիներ անոնց յանձանձումը, գործակատութեանց ծախքերը ևն. անշարժացումը կը պահանջեն մեծագումար դրամագլուխներու, յարակից վտանգներով. մինչդեռ եթէ եգիպտոսի մէջ մշակութիւնը կարելի ըլլար, գործարանատէրը սիրով պիտի ընդունէր այդ գիւրութիւնը:

Բանախօսութեանս ամենակարեւոր կէտին չհասած՝ թոյլ տուէ՛ք, Տեարք, պահ մը խօսիլ քիչ մը բարձի թողի եղած

օժանդակ քանի մը մշակոյթներու

Օժանդակ մշակոյթներ մասին, որոնք պատուականօրէն պիտի յաջողէին եգիպտական հողին վրայ: Ասոնք են՝ բանջարամշակութիւն, ընդհանուր պարտիզագործութիւն, ծառատածութիւն և այգեգործութիւն: Հոս եղած փորձերով հաստատուեցաւ որ՝ տաք կլիմաներու յատուկ տեսակներէն զատ՝ պտղատու ծառեր սքանչելիօրէն կը յաջողեն շնորհիւ արեգակին և նեղոսի արգասաբեր ջուրին: Ես, Կիզէի իմ պարտէզներուս մէջ, ունիմ սերկեւելիներ, ձաթօնի երկպրուկներ (ծորի), գեղձենիներ, տանձենիներ, խնձորենիներ ևն. որ շատ լաւ օգնութիւն եղան: Որթատունկը սքանչելի արդիւնքներ կուտայ. փայլումական ըսուած գեղեցիկ տեսակէն զատ, Թուրքիայէն, Իտալիայէն և

մանաւանդ Ֆրանսայէն բնորթներ բերել տուի: Այս վերջին երկրէն այգեգործ մը հարիւրի մօտ տեսակներ հայթայթեց ինծի, որոնց տասը տեսակը գինիի և իննսունը՝ սեղանի համար: (Յիշեալ տան որթատունկերուն հաւաքածոն հազար տեսակէն աւելի է, իրենց անուններով, ծագումներով, ևն.:) Այս պտուղներուն տեղւոյն վրայ սպառումը, ինչպէս նաեւ արտածումը կարեւոր վաճառականութիւն մը պիտի ըլլար. և աւելի ետքը՝ այս մշակոյթները, տարածուելով, հիմունքը պիտի կազմէին ճարտարագործութեանց, որոնցմէ եգիպտոսը բոլորովին զուրկ է այսօր: Եւրոպայի մէջ միմիայն այս արտագրոյթներով ապրող երկրամասեր կան. մեծ վաճառատուներ կան որոնց միակ գործն է պտղաբեր ծառերու կամ զարգատունկերու հունտերու շահագործումը: Լիւքսեմպուրկի և Օրլէանի վարդենիները, Հաարլէմի կոճղէղները, Րիտինկի տնկատանները ևն. անուն հանած են ամբողջ աշխարհի մէջ:

Առիթէն օգտուելով, անհրաժեշտ պէտք մը կը մատնանչեմ եգիպտոսին. այն է՝ տեղացի լաւ պարտիզպաններ ունենալն: Այս պէտքին իբր դարման, դաշտավայրային գործնական դպրոցներու բացումը թելադրեցի, ուր ֆէլլանները փորձերով պիտի ուսնէին. կը յուսամ որ այս միտքով առաջին փորձարկութիւն մը Կիզէյի Բուսատածական ծիւղին մէջ պիտի կատարուի:

Անցնինք հիմա շերամաբուծութեան:

Այս ճարտարագործութեան գիւտը մեր Թուականէն 2700 տարի առաջ կատարուած է Չինաստանի Հօանկ-Թի կայսեր

կնոջ՝ Սի-Լինկ-Շիի կողմէ: Շերա-

Շերամաբուծութեան մաքուծութիւնը նուիրական ար-

ծագումն ու ծաւալումը ունի մը եղաւ և շատ դարեր

կայսրուհիներու և բարձր ազ-

նըւականութեան մենաշնորհը մնաց: Չինացիներն երկրէ հազար տարի կրցան պահել իրենց գաղտնիքը, շնորհիւ օրինական ամենախիստ միջոցներու, նոյնիսկ մահապատիժի ենթարկելով այն մարդը որ օտարականներու պիտի հաղորդէր իրենց մեթոտները: Շերամաբուծութիւնը վերջապէս ձաթոն մուտք գտաւ, յետոյ՝ Հնդկաստան, և աւելի վերջը՝ Պարսկաստանի ու Թուրքիստանի մէջ: Ամենուրեք, այս նոր ճարտարագործութիւնը նախանձոտօրէն պահուած էր սպառնալիքին

տակ անողորմ օրէնքներու՝ որոնք կը հռչակուէին նորածին հարստութեան պաշտպանութիւն համար։ Բայց անգամ մը որ տեղական սպառումը յագեցաւ, այդ ժողովուրդները ջանացին իրենց արգիւնագործութեան հրապարակ փնտռել հեռուները և ասոր հետեւանքով է որ Թաթար, Պարսիկ ու Հնդկ կա-
րաւաններն իրենց սքանչելի կերպասներն ոսկիի կշիռով կը ծախէին Հայաստանի մէջ, ուրկէ վաճառականներ զանոնք կը տանէին՝ մէկ կողմէն՝ մինչև Բիւզանդիոն, ապա Յունաս-
տան և Հռոմ, և միւս կողմէն՝ Պարսից Ծոցէն և Կարմիր Ծովէն՝ կը թափանցէին Ափրիկէ, մանաւանդ Եթովպիա և Եգիպտոս։

Հռոմայեցիներն ու Յոյները կը կարծէին, այն ատենները, թէ մետաքսը բոյսէ մը յառաջ կուգար։ Յոյն և Հռոմայեցի փիլիսոփաները, պատմաբաններն ու բանաստեղծները, Արիս-
տոտէլ, Հէրոդոտ, Պլին, Սթրապոն, Տակիտոս, Սէնէկա, Որատիոս ու Վիրգիլիոս, կը խօսին մետաքսին և մետաք-
սով շինուած զգեստներու վրայ։ զոր վեհապետները միայն կը կրէին։

Մեր եգիպտախօս հնագէտները թերեւս օր մը՝ հիէրօ-
կլիֆ նշաններու խուզարկութեանը մէջէն պիտի գտնան մի
քանի խօսք այս նիւթին վրայ՝ փարաւոններու վերջին ժա-
մանակաց յարակից։

Աւանդութեան մը համաձայն, Յուստինիանոս կայսրը որ
շատ կը հետաքրքրուէր մետաքսի ճարտարագործութեամբ,
զայն ուսումնասիրելու համար՝ Այնտրոզի Լեռնէն երկու մի-
սիօնար զրկեց Հեռաւոր Արեւելք, 550 թուականին։ Երկու
ճգնաւորները Պոլիս վերադարձան՝ Պոլսաբայէն, հետեւին
բերելով շերամի հուստեր, ճարպիկօրէն ծածկուած ուխտա-
ւորի իրենց եղեգէ ցուպերուն մէջ։ Երամարուծութիւնը
սկսաւ տարածուիլ։ Գործարաններ հիմնուեցան Պոլսոյ և Ա-
թէնքի մէջ։ Կ'ըսեն թէ Պելօպոնէսն իր անունը կորսնցուց
այդ թուականին և կոչուեցաւ Մօրէա, թթենիներու երկիր։
Հարստութեան նոր աղբիւրն արագօրէն փոքր-Ասիա և Սու-
րիա անցաւ։ Անկէ Արաբները տարածեցին մետաքսի ար-
ուեստը Կովկաս, յետոյ Հիւսիսային Ափրիկէ, Սիկիլիա,
Իտալիա և Սպանիա։

Ոմնեան և Աբբասեան Խալիֆաները բոլորովին նոր փայ-
լով մը մետաքսի ճարտարարուեստը ծաղկեցուցին։ Արաբ

հեղինակներու գրածներուն նայելով, Դամասկոսի «Ալ-Խատ-
րա» պալատը, Թիրազի մէջ, Մուսուլի և Պաղատի համ-
բաւաւոր ոսկեճամուկ դիպակներուն նման՝ կը հիւսէին
այն անուանի գունաւոր հիւսուածքները, որոնք իշխանական
գանձին մէկ մասը կը կազմէին և զորս, ի հարկին, իշխան-
ները դիւանագիտական ընծաներու կը յատկացնէին։ Նոյն
բանը տեղի ունեցաւ նաև Անտալուզիոյ մէջ, ուր՝ Ոմնեան
Խալիֆաներու և անոնց յաջորդներուն մղումին տակ՝ այս
ճարտարարուեստը մեծ թռիչք մ'առաւ։ Աւելի վերջէն, Կի-
լիկիա, Կիպրոս, Դամասկոս, Հալէպ, Անտիօք և Տիւրոս մե-
տաքսի տուրեւառի շատ ծաղկեալ կեդրոններ եղան, և Սու-
րիացի և Հայ վաճառականներ անոնց արտադրութիւնները
մտցուցին Ֆրանսա և Իտալիա, մանաւանդ այս վերջին երկ-
րին մէջ, ուր կային կարեւոր գաղութներ, որոնցմէ նշմար-
ներ և յիշատակներ տակաւին մինչև այսօր կը տեսնուին
մէկ քանի քաղաքներու մէջ, մասնաւորապէս Նաբօլիի, Հը-
ռոմի, Ռիմինիի, Ֆլորանսի, Լիվուռնօյի, Ճենովայի և Վենե-
տիկի մէջ, նշմարներ զոր երթալ այցելելու հաճոյքն ունեցած
եմ քանի քանի անգամ։

1200 թուականին ատենները, Իտալիա վերջնականա-
պէս ձեռք անցուց մետաքսի ճարտարարուեստը։ Ամալֆի-
տացւոց մեծ վաճառականութիւնը կ'անցնի Վենետիկցւոց,
յետոյ Ճենովացւոց և Փլորենտացւոց ձեռքը, որոնք ամենքն
ալ գործարաններ կը հիմնեն, և իրենց հիւսուածքները շատ
յարգի կ'ըլլան Եւրոպայի, մանաւանդ Ֆրանսայի մէջ, ուր
չերամարուծութիւնը կ'սկսի 1300ին մօտերը։ Ս. Լուդովի-
կոս և վերջէն Ավինիօնի մէջ եղող Պապերը քաջալերեցին
վընէսէնի կոմսութեան մէջ թթենիի մշակութիւնը։ Յետոյ
իրական յառաջդիմութիւններ կատարուեցան Հենրիկոս Դ-ի
և Օլիվիէ տը Մէսի կողմէ տրուած մղման շնորհիւ։ Քօլպէռ
պողոտաներուն վրայ թթենիներ տնկել տուաւ և չերամա-
րուծութիւնը խրախուսելու համար մրցանակներ հաստա-
տեց։

ԺԷ. և ԺԸ. դարերու մէջտեղերը, բազմաթիւ չերամարոյծ
գործաւորներ իրենց հայրենիքէն դուրս ելլելով, մետաք-
սագործութեան մէջ դադար մը կը տեսնուի Ֆրանսա։ Ահա
այս թուականին է որ մետաքսի ճարտարարուեստը կ'սկսի
հաստատուիլ Զուլիցերիոյ, Գերմանիոյ և Անգլիոյ մէջ։

1800ին, ահաւասիկ Ֆրանսայի հարաւակողմն ընդհանուր վերազարթնում մը տեղի կ'ունենայ շատ մեծ զարգացումով, չնորհիւ ժաքառի յօրինած հիւսելու կարկանդակին: 1853ին արտադրութիւն գազաթնակէտը կը հասնին, այսինքն 26 միլիոն քիլոկրամ բոժոժ կ'արտադրուի: Այս թուանշանը մօտ է ինչպէս հիւանդութեանց, մանաւանդ չերամախտին պատճառաւ, որոնք կը վարակին չերամները և այն սոստի-ճան կը վհատեցնեն չերամաբոյժները՝ որ մինչև իսկ կ'սխիւթեանին արմատախիլ ընել: 1865ին, այս ճգնաժամին առաջին առնուեցաւ Բասթէօնի առաջարկած գարմանն-րով. մեծանուն գիտունը բլջային հատապտման (grainage cellulaire) գրութիւնը հաստատեց, և ունկ գլուխ 10 քիլոկը-րամի միջին արտադրութիւն բարձրացաւ և անցաւ ալ 45 քի-լոկրամը:

Ահաւասիկ զանազան երկիրներու մէջ բոժոժի տարեկան արտադրութիւն մէկ ցուցակը.

- 1) Իտալիա, 52 միլիոն քիլոկրամ,
- 2) Թուրքիա (Սուրիաով և Լիբանանով), 18 միլիոն ք.
- 3) Պարսկաստան, 12 միլիոն ք.
- 4) Ֆրանսա, 10 միլիոն ք.
- 5) Կովկաս և Անդրկովկաս, 7ուկէս միլիոն ք.
- 6) Աւստրիա-Հունգարիա, 3,600,000 ք.
- 7) Պուլկարիա, 1,700,000 ք.
- 8) Սպանիա, 1 միլիոն ք.
- 9) Ռումանիա, 500,000 ք.
- 10) Սերպիա, 360,000 ք.
- 11) Յունաստան, 150,000 ք.
- 12) Հռոդոս կղզի, 20,000 ք.

Շերամաբուծութիւնը բաւական մեծ ծաւալում մը ըս-տացած է նաև Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգաց, Քանա-տայի, Մեքսիկայի, Պրէզիլի, Արժանթինի, Ուրուկուայի մէջ. ամենուրեք կառավարութեանց հոգածութեան առարկայ եղած է:

Մետաքսի ամենամեծ արտադրիչը միշտ Մայրագոյն-Ա-րեւելքն է, որ ամբողջ աշխարհիս վրայ հիւսուած քանա-կութեան երկու երրորդը կը հայթայթէ.

Չինաստան կարտածէ գրեթէ		7 միլիոն քիլո.	խակ մետաքս
Ճաբոն	»	9 »	»
Հնդկաստան	»	300,000 »	»
Իտալիա	»	4 ու կէս »	»
Ֆրանսա	»	600,000 »	»

Թուրքիայի (Պուխարա և Պարսկաստան) կ'արտածէ գրեթէ 600,000 քիլոկրամ խակ մետաքս.

Ասիա. Թուրքիա կ'արտածէ գրեթէ		600,000 քիլո.	խակ մետաքս
Եւրոպ. Թուրքիա	»	450,000 »	»
Սուրիա և Կիպրոս	»	500,000 »	»
Կովկաս	»	500,000 »	»
Աւստրիա-Հունգարիա	»	350,000 »	»
Պալքանեան երկիրներ	»	200,000 »	»
Սպանիա	»	80,000 »	»
Յունաստան	»	60,000 »	»

Այսինքն ընդամենը մօտաւորապէս 25,000,000 քիլո-կրամ:

Թթենիներ տնկելու և մշակելու այս խանդավառու-թեան միակ նպատակը, աշխարհիս բոլոր երկիրներուն մէջ, թրթուրին ուտեստը և հե-

Թթենին բարեկամ տեւաբուր մետաքսի ճարտարա-եգիպտական բամպակին ուտեստն է: Նոյնը պիտի ըլլա՞ր նաև եգիպտոսի համար: Պա-րոններ, այդ ոսկի ծառը կրկնապատիկ ոսկի ծառ մը պիտի ըլլայ այս երկրին համար, չնորհիւ բամպակի մը-շակութեան վրայ իր ունենալիք ազդեցութեան, բամբակը որ իր լաւագոյն բարեկամը պիտի գտնայ բոժոժին մէջ: Ար-դարեւ հողատէրերը բաւական է որ իրենց հողերուն սահ-մանագիծերուն վրայ տնկեն կարճ թթենիներ, որ իբրեւ ցանկ կը ծառային. իսկ մեծ ծառեր, մանաւանդ ճերմակ տեսակ-ները, հինգ հարիւր կամ հազար մեզր իրարմէ բաց կարգ կարգ շարուելով, վարագոյր մը պիտի յօրինեն՝ արգիլելով ամպակոյտ թիթենիներուն մէկ արտէն միւսը անցնիլը: Վնասակար թրթուրներուն յաճախումին և անոնց աւերնե-րուն գլխաւոր պատճառն ուրիշ բան չէ՝ բայց թռչուններու չգոյութիւնը, և այն՝ առ ի չգոյէ ծառերու ուր անոնք կա-րենան ապաստանիլ և բոյն դնել: Թթենին դիւրաւ կը հա-նի եգիպտոսի մէջ. հաստաբուն ծառեր ունենալու համար

հինգ տարին կը բաւէ: Ես համոզուած եմ, պարոններ, որ խելացի տնկարկութիւն մը՝ այնպէս ինչպէս ես կ'առաջարկեմ՝ քիչ ատենէն բնաջինջ պիտի ընէ բամպակի բոլոր որդերը: Որովհետեւ դարմանը շատ պարզ է, այս բանը առջի բերան անճշմարտանման պիտի երեւայ. բայց բաւական է որ անգամ մը փորձուի. արդէն որդերու ջնջումին համար բազմաթիւ սխառեցումներ ջատագովեցին և գործածեցին: Թըթենիներ տնկելը բնաւ վնասակարութիւն չունի, եթէ նոյն իսկ աչքի առջև չունենայինք շերամաբուծութիւնը. որթատունկը կրնայ արդիւնաբեր ըլլալ հողին շուքի մէջ մնացած մէկ մասին համար, և թթենիի փայտը ճարտարարուեստական գործածութեանց և ջեռուցման պիտի ծառայէ, ու տեւրենները կը տրուին ոչխարազգիներուն. այծերուն և ոչխարներուն յարմար սնունդի չգոյութիւնը հօտերուն դարգացումն անկարելի կ'ընէ արդէն այսօր: Այսպէս ուրեմն, ահաւասիկ մշակութիւն մը որ ո՛չ միայն երկրին որ և է վնաս չի պատճառեր, այլ նաեւ դանի պիտի ազատէ պատուհասէ մը և, ասկէ վատ, յոյսը կուտայ բամպակի որդերը շերամի կերպարանափոխելու: Դարձեալ անոր հետեւանքը պիտի ըլլայ արդի կանոնին (régime) յեղաշրջումը. այսինքն այլեւս հարկ չպիտի ըլլայ ամէն տարի Մայիս 1էն սկսեալ արգիլել պէրսիմի (առուոյտ) ոռոգումը՝ ի մեծ վնաս եղնազգիներուն, զորս կը պարտաւորուինք իրենց լաւագոյն խոտի սնունդէն զրկելու ամառը:

Ինձ կը մնայ բաւ մ'եւս ձեզի ըսելիք, պարոններ, ինչպատ թթենիներուն. եթէ բժիշկը ոմանք՝ առողջապահական տեսակետէն՝ ձեզի քննադատելու ելլան այս տնկարկութիւնը, ես իրենց պիտի պատասխանեմ միակ պարզ ապացուցումով մը. շերամաբուծութիւնը յառաջգիմութեան վիճակի մէջ եղող երկիրները զերծ են հիւանդութիւններէ, և ես անձնապէս կը ճանչնամ քանի մը երկիրներ ուր հանրային առողջութիւնը կատարեալ է և քաջառողջ մանուկներու երեսին վարդն ընտանիքներու երջանկութիւնը կը յօրինէ:

Այս պատուական միջատն անցեալ դարու վերջին քառորդին մէջ մտցուեցաւ Եգիպտոս. կային արդէն՝ 1840ին Մէհմէտ Ալի փաշայի օրով՝ քանի մը լաւ բուծարաններ, որոնք նոյն իսկ մասի կոչուած հաւկիթներ կը մատա-

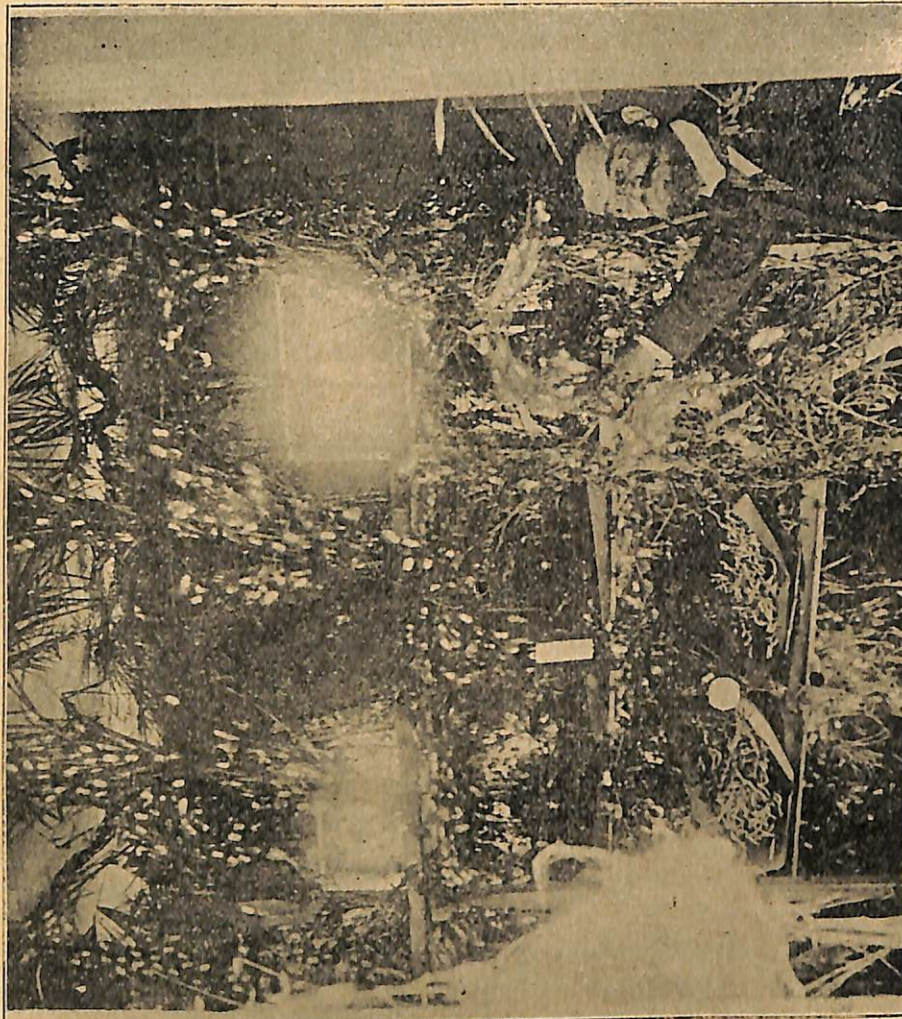
կարարէին Սուրիոյ որ շատ տարիներ գեղեցիկ արդիւնքներ տուած էին, բայց որ վերջէն աւրուեցան և վերջապէս 1865ին ձախողութեան մատնուեցան:

Այս բուծումներուն, ինչպէս նաեւ աւելի նորերուն համար, մէկ քանի հարիւր ֆէտտան հողի վրայ թթենի տընկուած էր Ֆայում, Գահիրէի շրջակայքը, Շարքիէ, Պէհերա եւայլն գաւառները, գլխաւորաբար Ն. Վ. Բրէնս Հիւսէին փաշա Բամէլի, Պօղոս փաշա Նուպարի, Րիազ փաշայի, Տալիրա Տրանէթ փաշայի և այլոց կալուածներուն մէջ: Հին թէ նոր եգիպտացի գանազան շերամաբուծներու ձախողութեան մասին իմացածէս հաւաստի կերպով սա եզրակացութեան հասած եմ՝ որ այդ բուծումներուն չյաջողելուն պատճառն եղած էր ձուերուն յոռի ընտրութիւնը (քանի որ Բասթէօռի գիտութեան կիրարկումը ասկաւին ծանօթ չէր), կամ ամենէն տարրական խնամքներուն և յարատեւութեան չգոյութիւնը:

Չաջողութեան մէկ ուրիշ պատճառն ալ առանց հաշիւի մեծ քանակութեամբ բուծումի ձեռնարկելն է. վասն զի ձեռքերն իս ունեցած տերեւներու քանակութեամբ սնուցանելը հնարաւոր եղած չէր ամենեւին աւելի շերամ պէտք չէ բնաւ տածենք:

Ասոր համար է որ փոքրաքանակ բուծումներն ամէն տեսակէտով նախամեծար են, և ձախողանքն նուազ դառն կ'ըլլայ շերամի հիւանդութեան պարագային, հիւանդութիւն որ դժբաղդաբար շատ ուշ երեւան կուգայ, ճիշտ այն ժամանակ երբ ամէն ոք կը պատրաստուի քաղել վերջապէս գուրգուրոտ աշխատութեան մը պտուղները: Եւ իրօք, նիւթական շահէն վատ, շերամաբուծն իր հոգածութեան և բաղձանքներուն առարկային համար իր հանապազօրեայ խնամքներուն իրեն պատճառած գգուանքովն ու հրաշքովը կը վարակուի:

Ինչ որ ալ ըլլայ, իմ փորձարկութիւններս, որոնց ամենէն վերջինը ընդարձակագոյն եղած է, լաւ արդիւնք տուին ինծի. և այն կարծիքն ունիմ որ եգիպտոս շերամաբուծութեան համար խոհալ երկիրն է, քանի որ կրնայ մինչեւ իսկ տարին երկու քաղ տալ, Ապրիլին և Սեպտեմբերին: Մինչդեռ ուրիշ տեղ շերամի ձուելքները ընդհանրապէս Ապրիլի վերջերը կ'սկսին, եգիպտոսի մէջ պիտի

ՏԻՄՈՒՄԱՆՈՎԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՄԱՐԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՄԱՐԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՄԱՐԿԱՆ

կարելի ըլլայ արդէն Մայիս ամսուն մահած մեռաքս, և նոյն իսկ կերպասներ ունենալ։ Մինչդեռ ուրիշ երկիրներու մէջ պարտաւորուած են բուխերիկներ և հնոցներ շինել շերտ-մարտնչանքը օգտւելու և բարեխառնելու համար, հոս բնաւ պէտք չկայ այդօրինակ բարդութիւններու. ոչ մի մը-տահոգութիւն, նաեւ, ջերմութեան համար անուիս կամ փայտ վառելու, կամ ջերմաբաշխներ և ջերմասեղաններ ունեցող մասնաւոր սրահներ ունենալու՝ ձուերուն թխտովին կամ ձուելքին համար։ Իբրեւ տիպար շերտմարտնչան ծառայող այն շէնքը զոր կիզէի մէջ շինել

Փորձարկութիւններ

կերելոյթ ունի՝ Յուկէս մէգը բարձրութեամբ, ունի դուռ մը

և մէկէ աւելի պատուհաններ ամեն կողմ նայող, ինչպէս նաեւ օգտմութեան, և օգտւելու հոն կատարեալ է, ինչ որ նպաստեց վերջնական յաջողութեան, շնորհիւ նաեւ բուծումի իմ նոր մեթոտիս և շերտմարտնչան տարուած մասնաւոր խը-նամքներուն և սնունդին։ Հարկը հաղարի չափ որդերու բուծման մէջ, տասուերկու հիւանդ իսկ չունեցայ։ Գիշերը դուռ ու պատուհան գոց, իմ շերտմարտնչանս պահեց՝ Ապրիլ ամսոյ ընթացքին մէջ՝ 18էն մինչև 24 աստիճանի գրեթէ միակերպ բարեխառնութիւն. — ձուելքները սկսած ըլլալով Մարտ 7՝ թթնիի առաջին տերեւներուն հետ միեւնոյն ժամանակ։ Մարտի զով գիշերները, ինչպէս նաեւ Մայիսի խամսինի բաւական սաստիկ տաքերը (ներ-սը 27 աստիճան) այն որդերուն համար որոնց ձուերը շատ ուշ ստացած էի, որ և է փաստաւոր աղդեցութիւն չու-նեցան։ Խոնաւաչափը բարձրագոյն աստիճան 75էն ելեւէջ ունեցաւ խոնարհագոյն աստիճան 15, մինչև գերօյի հա-ւասար չորութեան հասնելով։

Փորձերս տեղի ունեցան երեք տեսակ բերքերու վրայ.

1 ունկ ձու (33 կրամ) նուրբ ցեղէ, փոքրիկ գեղին բը-ժոժներով, Քոկոլէնէն (Վառ).

1 ունկ ձու (24 կրամ) Պաղտատի ցեղէ, խոշոր ճերմակ բժոժներով.

3/4 ունկ ձու (15 կրամ) Պաղտատի ցեղէ, խոշոր ու մա-նըր ճերմակ բժոժներ խառն.

Եւ բժոժներուն խեղդումէն առաջ, հետեւեալ արդիւնք-ներն ունեցայ.

Վառ-համագումար 46 քիլոկրամ, այսինքն 1 քիլոկրամ կշռող 800 թարմ բժոժ .

Պրուսա-համագումար 48 քիլոկրամ, այսինքն 1 քիլոկրամ կշռող 650 թարմ բժոժ .

Ամստերդամ-համագումար 24 քիլոկրամ, այսինքն 1 քիլոկրամ կշռող 700 թարմ բժոժ :

Եթէ ցեղերուն զանազանութեան համեմատ տերեւի բաժնուր բաշխում մը կատարուի, մինչեւ 60 քիլոկրամի հասնող աւելի առատ քաղ մը կարելի է ձեռք բերել :

Առաջին երկու տեսակներէն նմոշներ զրկեցի արգէն լիոն, մետաքսի արտադրոյթը պրետնարդի (bassine) միջոցաւ քննութեան ենթարկուելու համար : Այդ մասին տեղեկագիրը վերջէն պիտի հաղորդուի ինծի . բայց այժմէն բարեբաղդ եմ որ կրնամ ձեզի տեղեկացնել թէ երէկ թղթակիցէս ստացայ շատ քաջալերական նամակ մը . ահաւասիկ բառ առ բառ թէ ինչ կ'ըսէ . « Ես կը գուշակեմ որ Զեր բժոժները շատ բարակ և հարուստ թել կուտան, պայծառ գոյնով՝ մանաւանդ գեղինը և կը զարմանամ եթէ $3\frac{1}{4}$ էն պակաս եւք տան, — այսինքն $3\frac{1}{4}$ քիլոկրամ բոլորովին չոր բժոժէն 1 քիլոկրամ թել . մինչդեռ Յրանսայի և Իտալիոյ գեղինները և Պրուսայի կամ Փոքր Ասիոյ առաջին սպիտակները շատ քիչ կը պատահի որ 3 քիլոկրամ 500—600 կրամէն մէկ քիլո թել տան . և իմ կարծիքով ձեր գեղին բժոժը եւրոպայի և Սուրիոյ գեղիններէն աւելի գեղեցիկ գոյնով թել պիտի տայ : Ինչպէս կ'իմանամ Զեր գրածէն, մի ունկ սերմը հանած է Զեզ մօտ 40էն 50 քիլո . քանի որ գրեթէ աւրուած չկայ և համարեա թէ $\frac{0}{10}$ 95ը առաջին կարգի ապրանք է, այդ ելքը գէշ չէ . բայց յաջող տարիները՝ կարելի է յուսալ՝ լաւ սերմերէ մինչեւ 60 քիլո : Զեր զրկած օրինակներու տեսակները այսօր կ'արժենան մօտաւորապէս, բոլորովին չոր դրութեան մէջ — սպիտակը Ֆր. 11,50 քիլոն և գեղինը Ֆր. 12ի չափ՝ (բանտրմանի) եւքի վրայ, ուրոնց վրայ աւելցնելու է $\frac{0}{10}$ 15ի չափ եթէ բանտրմանները հաշուենք $3\frac{1}{2}$ էն մէկ քիլո թել հանող, ինչեալ գները լինելով 4 էն 1 տալու պայմանաւ : »

Բոլոր այս յաջող փորձերէն վերջը, խնդիրը ֆէլլահներուն մէջ շերամարուծութիւնը ընդհանրացնելու վրայ է . և ասի ընել կարենալու համար, բաւական է՝ գոնէ քանի

մը տարի՝ զինուիլ համբերութեամբ և յարատեւութեամբ :

Պարտէզներուս մէջ մօտաւորապէս հազար թթենի ունիմ, 1910էն և 1911էն ի վեր տնկուած, և այս տարի պիտի շարունակեմ տնկարկութիւնները : Նաեւ երկրորդ շերամարածարան մը շինել տալու վրայ եմ, որովհետեւ այժմեան շէնքը չի բաւեր այն ընդարձակութեան զոր մտադիր եմ տալ սոյն գործին : Chi va piano, va sano (ով որ ծանր կ'երթայ, ապահով կ'երթայ) : Պէտք է, պարոններ, որ ծանր ծանր աճապարենք այս գործին մէջ և միայն մէկ գաւառի մէջ սկսինք կատարել առաջին փորձը : Յաւաջիկայ տարուան համար ընտրած եմ կիզէի Միւսիւրիէթը, ուր մտա-

գիր եմ իմ հսկողութեանս ներքեւ կրթել հազարի չափ բնիկ ընտանիքներ . շերամներն իրենց պիտի յանձնուին շերամարուծարանին մէջ 15 օրի չափ մնալէն վերջը, որովհետեւ

գլխաւորներուն աշխատութիւնը երեք շաբաթ միայն կը պահանջէ, օրը ժամ մը, առանց իրենց սովորական գործերուն փնաս բերելու : Այրերը պիտի երթան բերեն թթենիի տերեւները, զոր կիները և մանուկները օրը քանի մը տնգամ պիտի տան շերամներուն : Որովհետեւ տնակներուն ներքնակովը չի յարմարիր այդ փոքրիկ տաճուաններուն, մասնաւոր վրաններ գործածելու միջոցը պիտի ուսցւնան իրեմ : Զրանցքներուն քով ի վեր, երկրագործական պողոտաներուն վրայ, և Ֆէլլահներուն խոնարհ բնակարաններուն առջեւ թթենիներ տնկելու գործը ծաւալելու համար՝ պետութեան աջակցութիւնը հարկաւոր է : Հողագործ փոքրիկ գաղութներ ստեղծելու գեղեցիկ գաղափարը պէտք է որ լրումն գտնէ կառավարական նորոգ առատաձեռնութեամբ մը՝ մէկ քանի հազար ոսկի ծառերու ձրի տնկարկուծի ձեւին տակ : Պէտք է քանի մը տարի շարունակ ընտանիքները քաջալերել այդ մշակութեան՝ յաջողած տաճուաններու տրուելիք մրցանակներ հաստատելով : Այդ մրցանակները կրնան տանտիկնոջ անուանը՝ մասնաւոր դրամագլուխ մը կազմել նամակատնական խնայողութեան անտուկին մէջ : Նաեւ պէտք է՝ առտինի դպրոցներու մէջ՝ պատշաճ կրթութիւն մը տալ պղտիկ Ֆէլլահ աղջիկներուն : Շերամներու տաճումը, խնամքի հետ միասին, մաքրութիւն

կը պահանջէ: Ահա հո՛ր է վտանգը, պիտի ըսեն ինծի ոմանք: Եթէ մինչև հիմա յանուն առողջապահութեան, յանուն կրօնաքի ֆէլլահներուն եղած կոչը ազդեցութիւն չունեցաւ անոնց վրայ, շահու փափաքը պիտի նուաճէ այդ պարզ միտքերը, և պիտի համակերպին մաքրութեան պահանջումներուն: Եւ ահա այսպէս շերամարուծութիւնն ուրիշ գնահատելի առաւելութիւն մըն ալ պիտի բերէ ընկերութեան ծոցը, ի մեծ գոհունակութիւն բարձր ազնուապետական տիկիներուն, որ անոր մէջ օժանդակ մը պիտի գտնեն ֆէլլահ կիներու բարքերուն բարեկաման համար իրենց ստանձնած գթալից բայց տպերախտ պաշտօնին մէջ:

Սկզբան պարզ մշակութիւն մը, շերամի բուծումը՝ վաղը հիմը պիտի կազմէ կարեւոր տուրեւտի. մետաքսի ճարտարարուեստը, իր ամէն ձեւերուն տակ, պիտի արմատ բռնէ՝ ապագային՝ երկրին մէջ, երբ որ բաւական նախնական նիւթ գոյանայ: Ուրեմն աւելորդ է այսօրուրնէ խօսիլ գործակալութեանց կամ ընկերութեանց վրայ՝ շահագործումի դրամագլուխներ փնտռելու համար. դրամին ցերը ինքնիրեն կուգայ օգտակար ժամանակին: Եգիպտոս տարին երկու միլիոն ֆրանքէն աւելի խակ մետաքս կը ներածէ, քանի մը տարիէն հետամուտ ըլլալու ենք հրապարակին վրայ խակ սկսիլ հայթայթելու այդ ապրանքը:

Պարոններ, ի՞նչ եզրակացնելու է այս բոլոր ըսածներէս. իմ մասիս, այս տեղեկատուութենէն հանուելիք բանաւոր եգրակացութիւնը սա՛ է. մէկդի թողուլ ցնորախոհանքները, և այս ջատագովուած մշակութեանց ձեռնամուխ ըլլալ արդէն կատարուած փորձերէն ներշնչուելով: Կը մաղթեմ որ գիւղատնտեսութեան մէջ կատարուած այս բարեշրջումը յաջող բարգաւաճման դարագլուխ մը բանայ Եգիպտոսի մէջ: Երկրագործական նախարարութեան մը վերջերս կազմըւելուն հետ այս նոր ջանքերուն զուգադիպումը բարեգուշակ կը թուի ինծի:

Վերջացնելով, պարոններ, թոյլ տուէք ինծի արտայայտել ձեզ բովանդակ շնորհապարտութիւնս այն բարեացակամ ուշադրութեան և ջերմ համակրութեան համար զոր բարեհաճեցաք ցոյց տալ սոյն բանախօսութեան ներկայ գրտնըւելով:

Շնորհակալ եմ նմանապէս Մամուլի յարգելի ներկայացուցիչներուն, որոնք նախաձեռնարկս հանրութեան ծանուցին:

[Թարգմանուած գաղղիերէն բնագրէն]

Այս ներհուն ու փաստակուն բանախօսութիւնը ծափահարութիւններով ընդունուեցաւ ընթերցելի պարզութեամբ՝ ուր ի միջի այլոց՝ կը գտնուէին Ն. Վ. Սքսքը փաշա, Երկրագործական նախարար, Mr. Dudgeon, խորհրդական, Եւ բազմաթիւ բարձրասիւնան անձնաւորութիւններ:

Բանախօսութեան աւարտումէն յետոյ, ոմանք հարցեր դրին որոնց Տիար Մարաֆ անմիջապէս պատասխանեց, ջրելով մէկ քանի անգամ ու անհիմն առարկութիւններ:

Տեղական մամուլը մեծ գովեստով խօսեցաւ Տիար Մարաֆի այս բանախօսութեան վրայ Եւ ջերմապէս գնահատեց անոր շերամարուծական նախաձեռնութիւնը:

Դեպքերը, ուրիշ տեսակետով մըն ալ, պիտի չուշանային գալ՝ իրենց կարգին՝ ուժգնօրէն զգացնելու միաբուծութեան վնասները Եգիպտոսի մէջ:

Յամենայն դէպս, ծխախոտի եգիպտական մշակոյթին դեմ Տիար Մարաֆի հուժկու Եւ անհերքելի ապացուցումը՝ պատահաւոր ունիմ կարծելու քե՛ բարձրագոյն շրջաններու մէջ իր ազդեցութիւնն ունեցաւ, Եւ կարելի է ըսել քե՛ այլեւս բաղուած է Եգիպտոսի մէջ ծխախոտի մշակութեան հարցը:

KODAK (EGYPTE)

SOCIÉTÉ ANONYME

ՅԱՉՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Օ. ՏԻՐԱՏՈՒՐ ՏԱՆ

ԳԱՀԻՐԷ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

Ռեբրայի Հրապարակը

30, Շերիֆ Փաշա փողոց

Աւսարհի ամենահռչակաւոր Եւ ամենակարեւոր Տուր
Լուսանկարչական մեքենաներու Եւ պիտոյից համար

Ձրի ուսուցում լուսանկարչութեան. — Քօսաֆի մեքոսով ամեն
ո՛ր՝ տղայ քե՛ մեծ՝ լուսանկարչութիւնը կը սորվի կես ժամէն:

ԵԳԻՊՏԱԶԱՅ ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

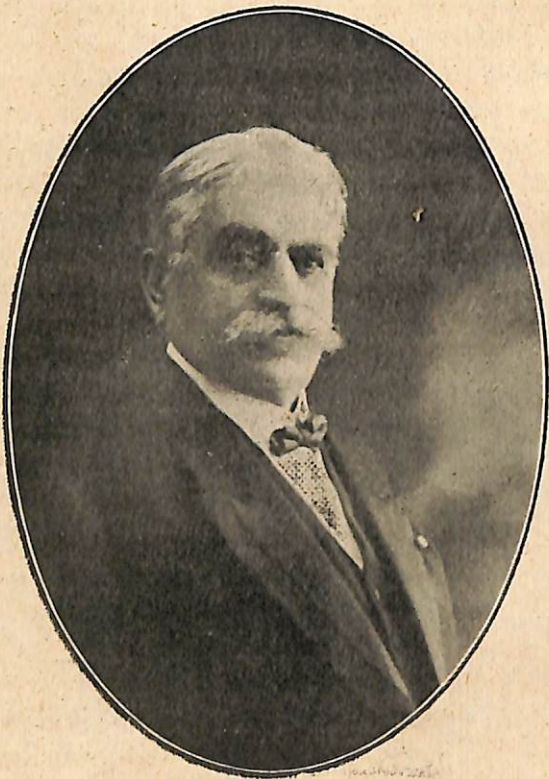
ԳԵՈՐԳ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Աղեքսանդրիոյ Հայ Գաղութին ծերունազարդ ու յարգու-
լած դէմքերէն է Տիար Գեորգ Սարգիսեան, զոր հոգեքան ի-
րաւամբ պիտի կրնային իրենցը նկատել ի պրահ/միլէ-ճարքիէի
և Ասիոթի
մեր փոքրիկ
գաղութները,
քանի որ ա-
ռաջինին մէջ
ապրած է, իսկ
երկրորդին
մէջ ցայսօր ու-
նի իր անունը
կրող սիկարէ-
թի կարեւոր
գործատունը,
մասնաճիւղ
Մթոսեան Ա-
նանուն Բնկե-
րութեան:

Բնիկ Ակնցի,
Տիար Գեորգ
Սարգիսեան
պատանի հա-
սակէն գաղ-
թած է Փարա-
ւոններու հիւ-

րընկալ երկիրը, ուր իր աշխատասիրութեամբն ու ձեռնե-
րէցութեամբը հասած է ընկերային գիրքի մը որ զինք եգիպ-
տահայ ուշադրաւ դէմքերէն մին կը կացուցանէ այսօր:

Տիար Գեորգ Սարգիսեան Աղեքսանդրիոյ Թեմական Ժո-
ղովին և Ազգային Վարչութեան անդամակցած է, հանգուց-

եալ Արթին պէյ Բէիգեանի կողքին, և բուն շահագրգ-
ռութեամբ մը մասնակցած է տեղական կարեւոր հարցերու
լուծման: Ժողովրդական ու պարզասէր մարդ, միշտ բար-
եացակամ հոգածութիւն մը ունեցած է հանրային պահանջ-
ներուն հանդէպ, և աններող աչքով մը դիտած է գիրքի ու
ազգեցութեան հաշիւներն ու միտումները:

Իր ազգասիրութիւնը չէ սահմանուած կամ սահմանա-
փակուած յիշատակ իր ծննդավայրին, սիրուն Ակնին, շուրջը,
այլ ընդունակ հանդիսացած է ընդհանրական լայն կարեկ-
ցութիւններու: Ինքն էր որ, տասնեակ մը տարիներ առաջ,
կովկասահայ մեծ տաճնապին պահուն, կարեւոր գումարի մը
գոհաբերութեամբը, գլուխ կեցաւ եգիպտահայ հանգանա-
կութեան մը ի նպաստ կովկասահայ ինքնապաշտպանութեան
մարտիկներուն և ասոնց կարօտ ընտանեաց:

Դարձեալ Տիար Գեորգ Սարգիսեանն էր որ՝ կիլիկեան
փախստական աղէտեալներուն խեղճութիւնն ամօքելու ե-
գիպտահայ ջանքերուն մէջ՝ զոհողութեան կարեւոր բաժին
մը բերաւ:

Գործի մարդ, Տիար Գեորգ Սարգիսեան մտաւորակա-
նութեան յարգանքն ունեցած և ուսման արժէքը գնահատող
մը եղած է: Եւ ասոր դրական ապացոյցը տուած է ընտիր
դաստիարակութեամբ մը օժտելով իր զաւակները, որոնցմէ
Մէթր Գրիգոր Սարգիսեան, իբրեւ փաստաբան և «Թան»ի
եգիպտոսի թղթակից, պատուաբեր գիրք մը կը գրաւէ այ-
սօր, հակառակ իր երիտասարդ տարիքին, եգիպտական
միջազգային հրապարակին վրայ: Մէթր Սարգիսեանի Սու-
տանի վրայ հրատարակած թէզ-ուսումնասիրութիւնը մեծա-
պէս գնահատուեցաւ Փարիզի և եգիպտոսի իրազեկ շրջան-
ներէն:

Տիար Գեորգ Սարգիսեան, իր համեստափայլ Տիկնոջ
հետ — տիպար Հայուհի մը — իր բարեգործութեանց շարքը
պսակեց անցեալ տարի, 2000 ոսկիի միանուագ նուիրատու-
ութեամբ մը Հ. Բ. Լ. Միութեան, որուն Բարեբաւ Անդամ
հռչակուեցաւ այդ տութիւն:

ԳԵՈՐԳ ԻՓԵԿԵԱՆ

KEVORK IPEKIAN Egyptian Cigarettes

Trade-Mark

Իփեկեան սիկարեթները գնահատելու համար չի բաւեր անոնց լաւագոյն քրտական ծխախոտներէ պատրաստուած ըլլալը հաստատել, պէտք է նաեւ գիտնալ որ ծխախոտի առաջնակարգ մասնագէտ՝ նոյն ինքն Տիար Գեորգ Իփեկեանի հսկողութեան տակ կը կատարուի անոնց բաղադրութիւնը (խարման)։ Իփեկեան Գործատան մէջ ծխախոտը կը կտրուի հաւանով (եւ ոչ քէ մեքենայով) եւ բոլոր սիկարեթները Ձեռ-ՔՈՎ ԿԸ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԻՆ։

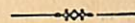
Աղեփաւորիա մեծ մասամբ կ'ըմբոստեն Իփեկեան ՍԻԿԱՐԵԹՆԵՐԸ, որոնք նաեւ եգիպտական մեծ կեդրոններու մէջ կը գնահատուին։

Դանիքի կարեւոր քաղերու ծխալանաւորներուն մօտ կը գտնուին Իփեկեան սիկարեթները, բոլոր տեսակներէն կը յանձնարարուին՝ Պոնա եւ Սքեսիալ։ — Եփոս տեսակներէն (սերք) կը յանձնարարուին՝ Սամսոն Մասէն եւ Սամսոն Սքեսիալ։

ԵԳԻՊՏԱՆԱՅ ԴԻՍԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

ՀՐԱՆՏ ԱԶԱՏԵԱՆ

Եգիպտահայ ամենէն ուշագրաւ ու յարաշարժ գէմքերէն մին, ամենէն անխուսափելի, թերեւս, այն՝ որուն ամէն տեղ կը հանդիպիս՝ հանրային տիրոջին մէջ, և որուն խանդավառութիւնը միշտ պատրաստ է բորբոքելու ամէն ազգային տեղական կամ ընդհանրական հարցի կամ շարժումի առթիւ։

Տիար Հրանտ Ազատեան ի ծնէ ազգայինն է, բառին լայն իմաստով։ Իրմէ դուրս ապրելու պէտքը — ինչ որ ազնււագոյն ետէ մը ներս ապրելու լաւագոյն կերպն է յաճախ — միշտ տանջած է զինքը։ Հասարակական որդը մատաղ հասակէն բոյն դրած է իր ներսիդին։

Ուրիշներ, իրենց նիւթական գիրքը շինելէ յետոյ, և այդ գիրքին բերումովն իսկ երբեմն, կը շահագորգուին իրենց պատկանած համայնքին գործերովը, բարոյական դուհացում մը, պերճանք մը կամ տիտղոս մը կը փնտռեն ազգային պաշտօնական ծառայութեան մէջ։

«Բալթօլը»ներն են ասոնք։

Տիար Հրանտ Ազատեանն ալ, փա՛ռք Ամենակալին, եգիպտահայ «բալթօլը» մըն է, տարիներէ ի վեր։

Բայց, իր մէջ, այսօրուան «բալթօլը» ազգայինն երէկուան անվարտի յեղափոխականութենէն կուգայ։ Եւ այս իսկ է իր գերազանց յատկանիշն ու առաւելութիւնը։

Իր կենսագրութիւնը, զոր իր բերնէն քաղելով հոս կ'ամփոփեմ, քաղքենի ազգային իշխանի պանալ ու միօրինակ կեանք մը չի ներկայացներ, այլ կատարեալ փոթորկալոյց ոգիական մը, ինչպէս պիտի տեսնէք։

«Ծնած եմ 1862 ին Բաբերգու Ս. Քրիստափոր վանքը, որուն նուիրուած եմ։ Բայց ծնողքս, որուն պօռուն եօթմիս կ'ըլլայ եղեր, կշիռը դնելով զիս գներն են վանքէն։ Եօթը տարեկան հասակիս մէջ, մօրկանս հետ բերուած եմ Պոլիս, ուր հայրս կը գտնուէր՝ իր պահանջները գանձելու համար՝

իբրեւ պետական աշխարհող և Դ. Զօրաբանակին մատակարար:

«Պէշիկթաշի Մաքրուհեան վարժարանը ուսում առած,

18 տարեկանիս ամուսնացած եմ Պոլսեցի Հայուհիի մը հետ, որմէ երկու մանչ զաւակ միայն ունեցած եմ:

«1882 ին Հայաստան գացած եմ ընկերով մը հետ՝ ուսումնասիրելու համար, թէ ի՞նչ միջոցով կրնանք օգտակար ըլլալ Հայրենիքի փրկութեան Ս. Գործին: Մշոյ կողմերը քիւրտ տրեպիկներու հետ բաւական չփութներ ունեցած և վերադարձած եմ Կարին, 1882 ի դէպքերուն առթիւ, որոնց

մէջ սակայն չեմ վտանգուած, ունեցած յարաբերութեանցս չնորհիւ:

«1886 ին կրկին ճամբորդած եմ Հայաստան նոյն նպատակով, և 1890 ին Հնչակեան Կուսակցութեան անդամակցած եմ: Գում-Գափուի դէպքէն վերջը վտանգուելով՝ Պուլկարիս ապաստանած եմ, և Հնչակեան Կեդրոնին հրահանգովը՝ իբրեւ փրոփականտիսդ՝ շրջած եմ Պուլկարիոյ և Ռուս մանկոյ բոլոր քաղաքները: Ռուսներ ի մէջ շինուած ուսմբերուն թիւթիւնճեանի մատնութեամբ երեւան ելլելուն հետեւանքով՝ Ռուսմանիոյ մէջ երեք ամիս բանտարկուած, ապա երկրէն արտաքսուած եմ: Եւրոպա անցած, հոնկէ Եգիպտոս եկած եմ: Ամէն տեղ ճակտիս քրտինքովն ապրած եմ, և ամենէն տաժանելի աշխատանքէն ալ չեմ փախած: Ռուսմանիոյ մէջ իբրեւ փրոփականտիսդ շրջած ասեմա չորս օր անօթի մնալով՝ Ժան Վալթանին պէս հաց մը գողնալու ստիպուած և 8—10 օր ալ ածուխի բեռնակրութիւն ըրած եմ, ինչ որ իմ փառքս կը սեպեմ, զի ատկէ կը հետեւի թէ պարկեշտ գործիչ մը եղած եմ:

«Սեւեռուն գաղափարս զաւակներուս բարձր կրթութիւն տալն ըլլալուն, երբ պարապ մնացած եմ, լուածքի գործի սկսած եմ:

«Ո՛ր և է գովելի բան չեմ տեսներ կեանքիս մէջ, բացի ջերմեանդ որդեսիրութենէս և յամուռ աշխատասիրութենէս»:

Տիար Հրանտ Ազատեան իրուունք ունի իր չարքաշ ու անձնուէր հայրութեանը մէջ հպարտ զգալու: Իր անդրանիկ որդին՝ Տիար Արմենակ Ազատեան ծանօթ է իբրեւ քաջ քիմիագէտ, իսկ իր կրտսեր զաւակը՝ Մէթր Հայկ Ազատեան պատուաբեր դիրք մը կը գրաւէ այսօր Գահիրէի փաստաբանական կաճառին մէջ:

Տիար Հրանտ Ազատեան կեանքի հնոցին առջեւ եփած մարդ մըն է, որուն հպումը հաւասարապէս հաճելի է յաջողածներուն ալ խոնարհներուն ալ: Առաջիններուն հետ վարուել, քալել գիտէ, իսկ երկրորդներուն ընկերանալ, համակրել, ինչ որ հազուագիւտ ճկունութիւն մը և սրտցառութիւն մը կ'ինթագրէ ինքնին:

Միթ-Ղամարի մէջ Մանթաշեան քարիւղի սպառման իբրեւ մենաշնորհատէր, Տիար Ազատեան նիւթական նախանձելի

կացութիւն մը ապահոված է այսօր ինքզինքին:

Բայց դիւրակեցութիւնը չէ կրցած սպաննել այս վաղեմի իտէալիստին մէջ հասարակական որդը, չէ թմրեցուցած երբէք այլասիրական զգացումները:

Անգամ Գահիրէի մեր Երեսփոխանականին և Քաղաքականին՝ ամենէն ճշդապահը կը գտնուի Պէնի-Սուրէնի կամ Պուլաքի նիստերուն, և՛ ի հարկին՝ տասնեակ մը վակօն քարիւղ ծախելու առիթը սիրայօժար պիտի փախցնէր թեմական ո՛ր և է հանդիսաւոր ժողովէ մը կամ ազգային կարեւոր համախմբումէ մը բացակայ չըլլալու համար:

Հ Ր Ա Ն Տ Գ Ա Լ Ճ Ի

ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ — ՅԱՆՁՆԱՌՈՒ

Ամեն տեսակ շինութեանց projetներու պատրաստութիւն: Յանձնառու կ'ըլլայ կառուցանել ո՛ր եւ է շէնք արուեստին բոլոր պահանջներուն համաձայն: Իր աշխատութիւնները կ'երաւարտէ: Կը բաւէ իր կառուցած շէնքերը այցելել համոզուելու համար իր կատարեալ ձեռնհասութեան եւ նուրբ հաշակին:

Դիմել իր գրասենեակը՝
Immeuble Ghazarossian
HÉLIOPOLE, Le Caire

“A LA BRODEUSE”

ՄԻՇԵԼ ԱՐՆՕ

ՍԱՆ ՄԻԼ ԱՅԹԻՔԻՎ ՎԱՃԱՌԱՏԱՆ ՔՈՎ

Վարպէս գծագրիչ ամեն տեսակ պրօսթրիներու եւ ձեռագործներու համար: Թանկարժեք հագուստներու ասեղնագործութեանց, ծածկոցներու, բարձերու եւն. համար սփանչի տեսակներ կը ասեղծէ: Կը վաճառէ Պրօսթրիի վերաբերեալ ամեն տեսակ մեքախեղէններ, պիտիֆներ եւ ինչ որ պէտք է կանացի հանդերձանները զարդարելու համար:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ

Ա Ք Տ Ա Ր Ե Ա Ն

ՅԱՆՁՆԱԿԱՏԱՐ-ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ

Ա Ղ Ե Ք Ս Ա Ն Դ Ր Ի Ա

B. P. 515, ALEXANDRIE

Աքսարեան Տունը կը զբաղի գլխաւորաբար երկաթի, շիւքն-թօի, քիմիական նիւթերու, (դաշտերու պարարտացման համար) եւ ալիւրի ներածութեամբ:
Իր նշանաբանն է՝ Խղմնութիւն եւ ձեղապահութիւն

ՀԱՍՑԷ՝

OHANNÈS AKDARIAN

NÉGOCIANT-COMMISSIONNAIRE

ALEXANDRIE

Հեռագրի հասցէ՝ ԱՔՏԱՐԵԱՆ-ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

Թիէթօն 27-19

(Զրոյց)

Երեք եղբայրներ էին: Երեքն էլ նոյն ճանապարհը պիտի կտրէին: Եւ եթէ չէին կամենում մեռնիլ անօթի, — մութը չը կոխած պիտի տեղ հասնէին:

Դիւրին չէ՛ր ճամբան, բայց երեքն էլ առոյգ, քառոյգ և կենսալից պատանիներ էին: Դեռ չէ՛ին մաշուել զանազան ճանապարհների վրայ, ոտքերին ոչ մի կոշտ չունէին — ո՛չ մի կնճիռ: Նո՛ր էին ոտքի ելնում ընթանալու համար կեանքի մէջ:

Ճամբայ էին ելել զարթութեամբ:

Ամէն մէկը առել էր՝ ինչ կարողացել էր ձեռք բերել մինչև այդ:

Ամէն մէկը քայլում էր, որքան ոյժ ունէր գլխի և կարողութիւն՝ ոտքերի մէջ:

Եւ ահա երեքն էլ միաժամանակ հասան մի գետակի:

Լայն, պղտոր ջրերով արագավազ և խորունկ մի գետակ, որ լի էր լպրծուն ժայռերով և ահաւոր էր իր յորձանքներով:

Ո՛չ կամուրջ կար, ո՛չ էլ հուն:

Անդրանիկը ասաց.

— Անկարելի է առանց կամուրջի: Փնտռենք կամուրջը:

Նայեցին, — ո՛չ մի կամուրջ:

Միջնակը ասաց.

— Լողալով պէտք է անցնել: Մերկանանք և ջուրը նետենք:

Երկու միւսները մերժեցին: Ժայռ ու խութերից բացի, ջրերը բերում էին քար, կոճղ և տիղմ. զգուշի՛ք մի տիղմ: Կրտսերը ասաց.

— Ուտնե՛նք: Միակ միջոցը դա է:

Երկու միւսները ծիծաղեցին: Ուտնե՛լ այդքան լայն գետի վրայից!...

Իսկ մութը կոխում էր՝ թանձր և սպառնալից: Անտառի խորքերից լսում էին բուերի և գաղանների ձայներ:

Ո՛չ մի ապաստան: Ուտելու ո՛չ մի բան, ուտելու ամեն հաւանականութիւն:

ՎԻԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ
Տաղանդաւոր վիպասան

Անդրանիկը պնդեց, որ պէտք էր գնալ և կամուրջը բռնել:

Նրա կարծիքով ամեն գետ պէտք է կամուրջ ունենար: Այդպէս էր մտածում նա:

Ամրացուց ունեցածը կռնակի վրայ, ձեռքն առաւ գաւազանը և գնաց: Շուտով նրա ստեղծած անհամ անհետացու իջնող խաւարի և թանձր անտառի մէջ:

Միջնակը պնդեց, որ պէտք էր լողալով անցնել:

Նրա կարծիքով ամեն ջուր կարելի էր անցնել լողալով: Այդպէս էր մտածում նա:

Ամրացուց ունեցածը գլխի վրայ և նետեց գետը:

Կրտսերը լուռ՝ պրկեց շրթունքները, մտածեց պահ մի, յետոյ կտրեց մի երկայն գաւազան և վճռեց, որ պէտք էր

ստանել:

Նրա կարծիքով ամեն տարածութիւն կարելի էր անց-
նել՝ ոստանելով: Այդպէս էր մտածում այդ երրորդը:

Ամրացուց ունեցածը կուրծքի վրայ, գաւազանը նեցուկ
արաւ, լարեց սկանուռնքները՝ ամբողջ ոյժը և նետեց ա-
ռաջ...

Այստեղ այլեւս ընդհատուում է պատմութիւնը: Ի՞նչ կղան
եղբայրները, ո՞րը անցաւ, ի՞նչպէս անցաւ... Ոչինչ չը գի-
տեմ:

Ով կարող է — թող լրացնէ այս գրոյցը:

Վ.ՐԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ԵԳԻՊՏԱՅԱՅ ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

ԹՈՐԳՈՍ ՅԻՇԷՆԿՃԵԱՆ

Մին ամենէն ինքնուրոյն ու ինքնաբոյս տիպարներէն
որոնց հանդիպած ըլլանք եգիպտահայ ժխորին մէջ, և ո-
րոնք կարծես գլուխին առեր կ'երթան՝ իրենց կամքին
փաթթուած, առանց աջէն-ձախէն ուշադրութիւն մուրալու,
բայց հարկ եղած տեղը զգացնելով իրենց համեստ երեւոյ-
թին տակ պարտկուող ուժեղ անհատականութիւնը:

Տիար Ֆիլէնկճեան բաղդին այն շփացածներէն չէ ո-
րոնց դոյզն արժանիքը՝ եգիպտական գործի ասպարէզին
մէջ՝ յաջողութեան պատրաստ սանդուղներ կը գտնէ: Բան
մը չի պարտիր վսեմաշուք պաշտպանութիւններու՝ երկրի՝
մը մէջ ուր փաշաներու և պէյերու յանձնարարութիւնը
զլացուած չէ, յաճախ, նպարտվածառի տետրակ մը հազիւ
բռնել գիտցող երէկուան «գրագիր»ներու և այսօրուան ար-
դարութենէ փախստականներու:

Ասիկա չարգիլեր որ Տիար Թորգոմ Ֆիլէնկճեան՝ Գահիրէի
հրապարակին վրայ՝ հաշուակալութեան ամենէն գնահատ-
ուած վարպետներէն մին չըլլայ, և իբր այդ օտար ամենա-

դժուարահաճ շրջանակներու յարգանքն ու վստահութիւնը
չի վայելէ:

Սերաստիա ծնած, 1882ին, իր հայրենիքէն Պոլիս պան-
դըխտած է ինը տարեկան հասակին մէջ, և Գատը-Գիւղի
Մխիթարեան վարժարանը երեք տարի իր նախնական ու-
սումն ստանալէ յետոյ, Թորգոմ Ֆիլէնկճեան, 96 ի գաղթա-
յին հոտանքին հետ, եգիպտոս ապաստանած է, ու նախ Ա-
ղեքսանդրիա և ապա Գահիրէ իբրեւ հաշուակալ ծառայած
է հայ վաճառատուններու մէջ, շարունակելով հանդերձ ինք-
նադարգացումի իր անընդհատ աշխատանքը:

Հաշուակալութիւնը, իբրեւ գիտութիւն, խորապէս ու-
սումնասիրած, Տիար Ֆիլէնկճեան տիրական իւրացումի
մը հասած է այս ճիւղին մէջ, և եգիպտահայ երեւմտի փայ-
տօնեայի յարաբերութիւնները խզելէ յետոյ, մտած է անգ-
լիական հանրածանօթ Russel Harris & Co. հաշուաքննական
ընկերութեան մէջ: Գահիրէի ելմտական ամենախրթին
կնճիռները հոգ իր վերլուծման հնթարկուած են, և իր
խստապահանջ պետերը միշտ գոհ մնացած են իրմէ և ան-
պայման հաւատք գոյացուցած են հաշուական իր բացառիկ
ձեռնհասութեանը վրայ: Եւ երբ՝ չորս տարուան արդիւնա-
ւոր պաշտօնավարութենէ մը վերջը՝ Տիար Ֆիլէնկճեան իր
հրաժարականը մատուցած է, երթալ իր հաշուն հաստատ-
ուելու համար, Russel Harris ընկերութեան վարիչները ցա-
ւով համակերպած են զրկուիլ իր ծառայութիւններէն և ա-
մենէն գգուական գրաւոր վկայութիւնները տուած են իրեն
այդ առթիւ:

1909 էն ի վեր՝ Տիար Ֆիլէնկճեանի Գահիրէի գրա-
սենեակը հաշուաքննական ամենակարեւոր գործեր տեսած
է և ամենապատասխանատու խնդիրներ ու դերեր ստանձնած:

Իբրեւ expert-comptable, Ֆիլէնկճեան հեղինակութիւն
մըն է այսօր առեւտրական հրապարակին վրայ, և օտար ա-
կանաւոր փաստաբաններ իրեն կը վստահին իրենց ստանձ-
նած սնանկութեանց և այլ վաճառականական կարեւոր
դատերու հաշուեքննութիւնը:

Իր մտաւորական կորովը առեւտրական ու գործնական
մարդին մէջ չէ միայն որ յագուրդ կը փնտռէ, այլ տեսա-
կան կամ գիտնական գետնի վրայ ալ կը բեղմնաւորուի:

Տիար Թորգոմ Ֆիլէնկճեան, էքօլ Բրօֆէսիօնէլի տնօրէնութեան հետ համաձայն, պատրաստելու վրայ է վաճառակա-
նութեան և հաշուակալութեան երեք դասագրքեր, տար-
րական, բարձրագոյն ու արհեստական, որոնք կոչուած են
եգիպտական հանրային կրթութիւնն օժտել նոր ու ընտիր
զէնքերով:

Տիար Ֆիլէնկճեան ինքնազարգացումի մարզն է գե-
րազանցապէս, և չի կայ դժուարութիւն մը որուն առջեւ
ընկրկի՝ իր ծանօթութեանց սահմանն ընդարձակելու համար:
Հակառակ կենսապայքարի իր հեւտապառ վազքերուն՝ ա-
նկա ժամանակ գտած է հետեւելու Գահիրէի Ֆրանսական Ի-
րաւագիտական Համալսարանի դասընթացներուն, և այս
տարի ձեռք կը բերէ իր վկայականը, վասն զի պէտք տե-
սած է փաստաբանի մը չափ իրաւագիտութեան հմտանալ:

Գահիրէի մեր Առաջնորդարանին հաշուեքննիչ, իր տա-
րեկան տեղեկագիրները յստակատես վերլուծման և ողջա-
միտ ու գործնական եզրակացութեանց շարքեր են՝ որոնցմէ,
դժբաղդաբար, ցարդ պէտք եղածին պէս օգտուած չէր մեր
ազգային տեղական իշխանութիւնը: Վերջին անգամ, սա-
կայն, իր իրաւացի քննադատութեաններն ու սրացաւ թե-
լագրանքները Գահիրէի մեր Երեսփոխանականին խորին ու-
շագրութեան առարկայ եղած են, և հաճոյք մը եղաւ մեզի
լսել Սրբազան Առաջնորդ Հօրմէն, թէ Ֆիլէնկճեանի անց-
եալ տարուան տեղեկագիրը մեծապէս գնահատուած է Ն.Վ.
Պօղոս փաշա Նուպարի կողմէն որ մասնաւոր նամակով մը
անձնապէս շնորհաւորած է Առաջնորդարանի քաջահմուտ
Սահակօրը:

Տիար Ֆիլէնկճեան, առանց յաւակնութեան ու ինքնա-
ծանուցումի, եգիպտահայ այն մտաւորականներէն է որոնք
հանրային իրին նկատմամբ իրենց անձնուիրութիւնը չեն
սակարկեր երբէք: Ասոր իբրեւ ապացոյց կը բաւէ միայն ըսել
թէ երեք տարիէ ի վեր ձեռիաբար հաշուակալութեան դասեր
կ'աւանդէ Գալստեան Վարժարանի սաներուն:

Ֆիլէնկճեանի խօսակցութիւնը միշտ լեցուն է անակըն-
կալներով, թէեւ յաճախ՝ մարդերու և կեանքի երեւոյթնե-
րու շուրջ իր արտայայտութիւններուն մէջ բառաօսփի շեշ-
տուած ճաշակ մը կը մատնէ: Բայց բառաօսփի ալ մտաւո-
րական մարզանք մըն է որուն մէջ գերազանցել, գէթ շա-
հեկան ըլլալ տրուած չէ առաջին հանգիստով:

ԱՌ Ն. Վ. ՊՕԴՈՍ ՓԱՅԱ ՆՈՒՊԱՐ

ՊԱՏՈՒՈՅ ԹԷՅԻՆ ԱՌԹԻՒ ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԱԾ

ՏԻԱՐ ԲՈՒԶԱՆԴ ՄԱՍՐԱԾԷ

Գահիրէ, 12 Ապրիլ 1914

Վսեմափայլ Փաշա,

Երբ Ձեր Վսեմութեան Եւրոպայէն վերադարձին առթիւ
փափաքեցանք մեր յարգանքը մատուցանել ազգային մեծ
բարերարին և շնորհաւորել զինքն երկարատեւ անխնջ
ջանիցն բարեյաջող ելքին համար, շատ սիրալիր ընդունե-
լութիւն մը վայելցինք և ուղղակի իրմէ տեղեկացանք ազ-
գային խնդրոյ շահագրգիռ անցուդարձերն:

Այսօր ևս բաղդն ունինք այս սրահին մէջ ժողովիլ.
շնորհակալ ենք որ հաճեցաք պատուել մեր հրաւերն ու գալ՝
Ձեր հայրենասէր պայտղատներով միասին՝ այս թէյին: Նորին
Վսեմութեան Եւրոպայէն Արթին Փաշային հոս ներկայութիւնն
ալ ոչ նուազ ուրախարար է, իւր անձնաւորութեան փայլն
բերելով մեզ և զի յարգանք կ'ողջունենք ի նա՝ Պատուի-
րակութեան Նախագահին ժիր աշխատակից-խորհրդատուն՝
որ առանց նկատելու իւր ծերացեալ հասակն, փոխանակ ա-
մառնային հանգստի, չ'զլացաւ երթեւեկել երիտասարդական
եռանդեամբ Բալիզ, Լօնտօն, յետոյ Հռովմ և այլն, իւր համ-
զիչ խօսքն աւելցնելու համար դիւանագէտ շրջանակներու
մօտ:

Վսեմափայլ Փաշա, Ձեր համեստութիւնն արդէն բաւա-
կան վերաւորուած է ամենօրեայ ջերմաջերմ գնահատումներէ
զորս կ'ստանաք համազգային ամեն խաւերէն, մանաւանդ
ի բարձրագունէն. սակայն Եգիպտահայ Գաղութը մասնաւոր
իրաւունք մ'ունենալ կ'զգայ՝ միանգամայն և պարտք, յա-
ւերժացնելու համար ոչ միայն Փարաւոնաց երկրին մէջ այլ
ամբողջ ապագայ հայ սերունդին առջեւ: Ձեր կատարած
ազգաշէն ձեռնարկներուն և այդ նկատմամբ արտայայտուած
երախտագէտ զգացմանց յիշատակը, մագաղաթեայ դոյզն
ծօնով մը՝ զոր այս պահուս ընդունելիօք պիտի խնդրինք:

Դուք, արժանի չառաւիղ մեծ Հայուն՝ որ զրկուած իր Հայրենեաց մատուցանելու այն անգին ծառայութիւնը յաջողեցաւ բերելու ի նպաստ բաղդաւոր Ֆէլլահին օժտելով զայն սա ամենատարրական երկու առանձնաշնորհմամբ «Արդարութիւն եւ Ջուր», Դուք ալ նոյնպէս պահանջեցիք այդ արդարութիւնը Հայաբնակ Գաւառներուն համար և կրցաք ամենուն հասկցնել թէ առանց որոյ ոչինչ և ունայն են բոլոր խոստումներք. բայց այժմեայ չահագէտ սկզբանց հանդէպ անօգուտ տեսնելով կիկերոնեան հրաւերն թէ «Արդարութիւնը գործադրեցիք եւ քո՛ղ աշխարհս կործանի», Դուք, Ահրէնս փիլիսոփային նման՝ կրցաք Եւրոպան համոզել ըսելով. «Արդարութիւնը քեզ որպէսզի աշխարհ չ'կործանի» : Մարդ կ'ապշի զարմացմամբ երբ խորհի թէ ինչո՞ւ այսքան պարզ բան մը նկատի չառնուեցաւ մինչեւ հիմա մեր խեղճ երկրին համար քանի որ դորա գործադրման մէջ միայն պիտի գտնային իրենց շահն բոլոր հակառակորդ կարծուած տարրերն, Եւրոպա, Օսմանեան Պետութիւն և Հայերս :

Այս, վստահ ըլլալու ենք որ պիտի գայ այն օրն յորում սխալ հասկացողութիւնք ու ամէն կասկած փարատելով, կառավարութիւն և ժողովուրդք պիտի ըմբռնեն որ մեր ուզածը բոլորովին հեռու իրենց ո՛ր և է միայն պատճառելէ, ամբողջ Օսմանեան Հայրենիքին ուզածն է, այսինքն արդարութեան հիման վրայ խաղաղ բարգաւաճումն :

Միեւնոյն ժամանակ երբ այդ անկեղծ համոզումը գոյանայ՝ Դուք, Վսեմափայլ Փաշա, պէտք է գրկաբաց ընդունուիք ի Կ. Պոլիս, վասն այն ամեն բարիքներուն որոց պատճառ եղած պիտի ըլլաք ոչ միայն Հայ Ազգին, այլ ընդհանուր Օսմանեան Պետութեան :

Եւ այն ատեն լրացած պիտի տեսնենք Ալիշանեան մարգարէութիւնը :

Կարկառ հանգստեան տոհմի տան Հայկայ
Համարի նոյն մեռեալս և ինքն ի քուն կայ :

.....
Կ'երգնու Նահապետ, կանչէ Ձեզ, Հայեր,
Հանձարն է մեզ կեանք, ըզնա վառեցէք,
Մեծ պղտիկ այդոր սիրով վառուեցէք.
Իմանան ազգեր թէ Հայք չեն անցեր :

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ^[*]

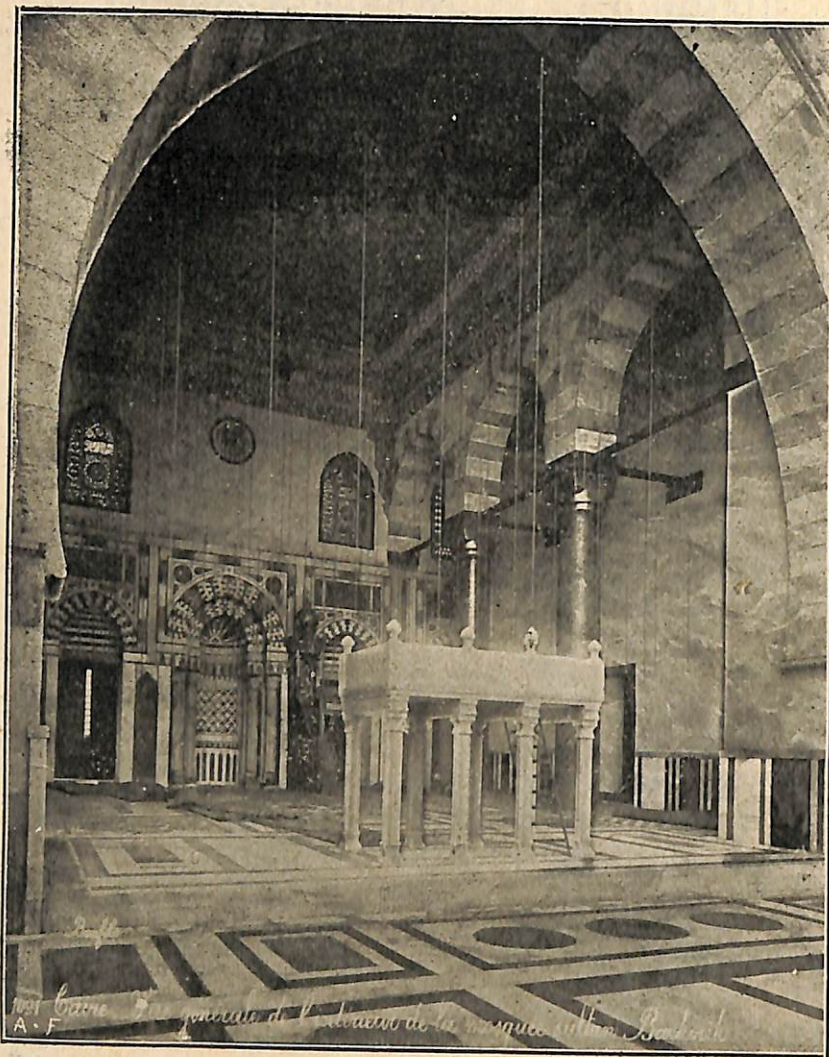
ԿԱՄԱԱ ՊԱՐՔՈՒՔԻՅԷ

Արաբական արուեստին գլուխ-գործոցներէն մին է, անտարակոյս, Կամաա Պարքուքիյէն, որ կը գտնուի Էլ-Նահասսին փողոցին վրայ, սուլթան Էլ Քամէլի և սուլթան Մօհամմէտ-Էլ-Նասէրի դամբարաններուն միջեւ : Այս գեղեցիկ մզկիթը կառուցուած է 1386ին՝ չէրքէզ մամուլք սուլթաններու Հարստութեան հիմնադրին, սուլթան Մալէք-Էլ-Ջահէր-Պարքուքի հրամանով :

Կամաա Պարքուք նշանաւոր է իր վայելուչ համեմատութիւններովը, իր ինքնայատուկ ներքին յարգարումներովն ու իր զարդարանքը կազմող ամէն կարգի փառաւոր շինուածքներովը : Այս թանկագին յիշատակարանը, սակայն, արաբ ցեղին անհոգութեանն ու անտարբերութեանը շնորհիւ, արաբական ճարտարապետութեան միւս գլուխ-գործոցներուն բախտին ենթարկուած էր... Անոր աւերակներն իրարու վրայ կուտակուած էին դարերու ընթացքին մէջ, և՛ բացի դարերէն (sanctuaire) ուր հաւատացեալները կը յաճախէին աղօթելու համար՝ մզկիթին միւս մասերը բացարձակապէս լքուած էին : Մօտաւորապէս քառորդ դարէ ի վեր միայն կրցած են այս հիանալի գործը վերջնական աւերուած փրկել և մասամբ նախկին փայլը տալ անոր :

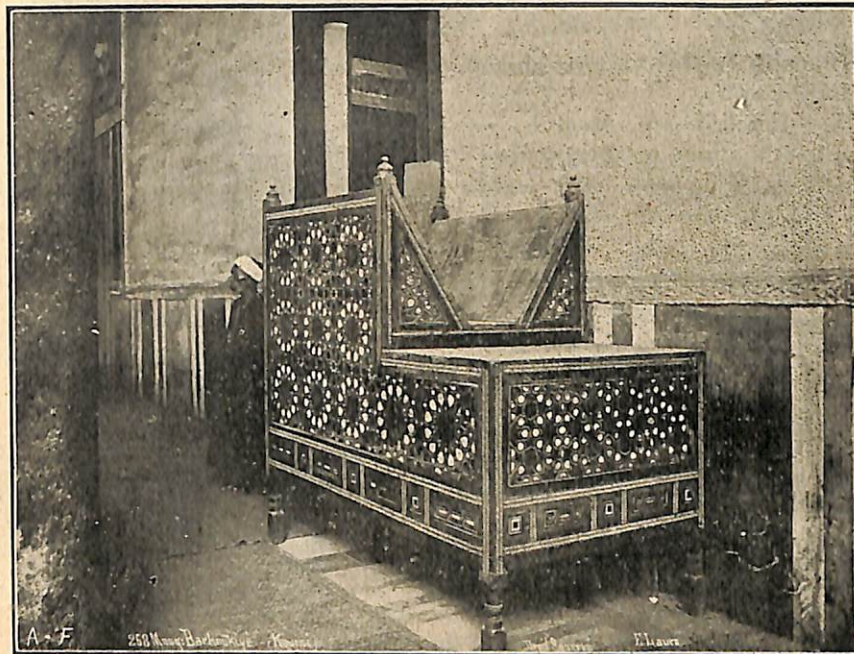
Կամաա Պարքուքի ճակատի կողմէն լայնութիւնն է 49, իսկ արեւելքէն արեւմուտք երկայնութիւնը՝ 52 մէթր : Գլխաւոր մուտքը կը գտնուի մզկիթին ճակատին ձախակողմը : Մուտքի դրան անմիջապէս կը յաջորդէ քառակուսի

(*) Կարօ Պալեան, Պոլսոյ «Շանք» հանդէսին մէջ տուաւ եգիպտական եւ արաբական հարսարապետութեանց մասին պատմական եւ գեղարուեստական ընթիւ ուսումնասիրութիւններ : Հանդիմով կը հրատարակենք ներկայ անխալ յօդուածը որ այդ ուսումնասիրութեանց շարքին կը պատկանի :

Կամաա Պարբուխիյի ներքին տեսարանը

Նախագաւիթը զոր քարաշէն կազմածներով զնտածեւ (sphérique) գմբէթ մը կը ծածկէ: Նախագաւիթին աջակողմեան բացուածքէն կը սկսի մեծ ճեմելիքը, որուն ղէպի արեւմուտք վերջաւորութեան կը կազմուի, անկիւնաւոր գմբէթով մը պաշտպանուած քառակուսի երկրորդ գաւիթը: Այս վերջինն ճախակողմեան դուռը կը բացուի մանուածապատ նըր-

Համբաւաւոր Բուրսին

բանցքի մը վրայ որ կ'առաջնորդէ ղէպի գմբէթազարդ քառակուսի սրահ մը: Նոյն գաւիթին աջակողմեան դուռը մուտք կուտայ մզկիթին բացօդեայ բակին կամ սահմին մէջ: Լոգանքի աղբիւրը, բակին կեդրոնը կ'առուցուած, պատմական և գեղարուեստական արժէքէ զուրկ ութանկիւնաձեւ համեստ շինութիւն մըն է:

Գաբիւրին մուտքը, արեւելակողմը, իր ինքնուրոյն յօրինուածքովը պարզապէս մագիստրական է: Կամարաշարներու զոյգ մը գերանամէջեր (travées), հիւսիսային ու հարաւային պատերէն հաւասար միջոցներու վրայ զետեղուած, դաբիւրը կը բաժնեն երեք խմբարաններու (nefs), որոնք ծածկուած են նրբաքանդակ փայտեայ հրաշալի ձեղունով մը: Գլխաւոր յորմասորչը (niche) երկուստեք կը կրէ մարմարեայ զոյգ սիւնակներ: Արեւելեան այդ պատը, մասնաւորապէս, գեղազարդուած է վեց մէթր բարձրութեամբ մարմարակերտ բազմերանգ միւսիոնով (mosaïque) մը: Գլխաւոր աջակողմը զետեղուած է այլազան արապիստներով ճո-

խացուած փայտակազմ մամայաւր: Պէտք է յիշենք նաեւ թանկագին շինուածանիւթերով դրուագուած փայտեայ ֆուրսին (աթոռ), արաքական կահագործութեան սքանչելիքներէն մին:

Սահմին հիւսիսային, արեւմտեան և հարաւային պատերուն վրայ կը բացուին վեց դուռներ, որոնք արուեստագիտօրէն աշխատուած պղնձապատ փեղկեր կը կրին: Հիւսիսային պատին արեւելեան դուռը կ'առաջնորդէ նեղ նըրբանցքներու մէջ: Ասոնց առաջինը կը պարունակէ վերի յարկաբաժիններուն մուտքին յատկացուած սանդուղ մը, և երկրորդը միւսին զուգահեռական՝ կը տանի բացօդեայ բակի մը մէջ, որուն արեւմտեան կողմը կը գտնուի իբրեւ լիւումն ծառայող կամարածածկ քառանկիւն վայր մը, իսկ արեւելեան մասին վրայ սուլթան Պարքուքի աղջկան դամբարանը: Սուլթանուհւոյն շիրիմը կեդրոնը զետեղուած է քառակուսի խոշոր սրահի մը, որուն ներահիւս քմբէթը թէեւ անցեալին մէջ խորտակուած, բայց՝ շնորհիւ Արաբական Արուեստին Յիշատակարաններուն Պահպանութեան Բօմիթէ» ին (*) վերաշինուած է այսօր: Ժամանակին աւերներէն վերակենդանացած այս դամբարանը արաքական ճարտարապետութեան գոհարներէն մին պէտք է համարիլ, արդարեւ, ա՛յնքան իր անսովոր համեմատութեանց, որքան իր զմայլելի զարդաքանդակներուն գեղեցկութեան ու երանգներուն ներդաշնակութեան համար:

Սահմին հիւսիսային նոյն պատին արեւմտեան դուռը մուտք կուտայ արեւելքէն արեւմուտք երկարող ճեմելիքի մը մէջ, որուն վերջաւորութեան կը գտնուի քառակուսի կամարակապ փոքր սրահ մը, հաւանակաբար մզկիթին պահապանին յատկացուած: Արեւմտեան լիւումնին երկու կողմերը կը բացուին զոյգ մը դուռեր. ասոնց հիւսիսայինը, լայն ճեմելիքի մը վրայ, կը տանի դէպի 700 քառակուսի մէթրի մօտ տարածութիւն ունեցող ընդարձակ բակ մը, ուր՝ ժա-

(*) Այս «Բօմիթէ» ին տաղանդաւոր անդամներուն կարգին կը գտնենք երկու մեծահամբաւ Հայեր. հանգուցեալ Տիգրան փաշա s'Ապրօ՝ Արսափին Գործոց նախկին Նախարար, եւ նազուպ փաշա Արքին՝ Հանրային Կրթութեան նախկին Փոխ-Նախարար:

մանակին բնակարաններ գոյութիւն ունեցած են, թերեւս անոնց հասոյթով մզկիթին ծախքերուն մէկ մասը հոգացուելու համար: Հարաւային դուռը, նոյնպէս ճեմելիքի մը վրայ բացուելով կը տանի դէպի վերնայարկերը բարձրացող սանդուղ մը, ինչպէս նաեւ ծայրագոյն հարաւակողմի քառանկիւնածեւ մեհանը, որ ըստ սովորութեան շրջապատուած է բազմաթիւ ճեմիշներով: Այս մեհանին արեւմտեան կողմը կը գտնուին քառանկիւն երկար սրահ մը և քիչ մը աւելի հեռուն մզկիթին սափիյէն, որ լոգանքի և այլ պէտքերու հարկաւոր շուրջ կը մատակարարէ. սափիյէին մուտքը կը կազմէ Հարէթ-էլ-Պարքուքիյէ անել փողոցը:

Դէպի սահմ վերադառնալով, հարաւային պատին արեւմտեան դռնէն մուտք կը գործուի կարգ մը ներանցքներու մէջ, որոնք կ'առաջնորդեն քառակուսի սրահներ, և որոնք իբրեւ ուսումնարաններ կը ծառայէին, ինչպէս որ ունէին գրեթէ բոլոր այն մեծ մզկիթները՝ ուր գիտութիւններն ու կրօնքը կ'ուսուցուէին ամէն հասակէ բազմաթիւ հաւատացեալներու:

Մալէք-էլ-Չահէր-Պարքուքի այս թանկագին յիշատակարանը կը պատկանի արաքական ճարտարապետութեան լաւագոյն շրջանին կառուցուած գլուխ-գործոցներուն շարքին:

ԿԱՐՕ ՊԱՆԵԱՆ

Ն. ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ

ՄԵԾ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ ՍԵՂԱՆԻ, ԽՈՀԱՆՈՑԻ ԵՒ ԱՄԷՆ ՏԵՍԱԿ

ՏՆԱԿԱՆ ՊԻՏՈՅԻՑ

ՇԱՐԱ ԷՆ ՊԱՎԱԳԻ, ԳԱՀԻՐԷ, ԹԷԼԷՖՈՆ ԹԻԻ 271

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԱՄԵՆԷՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԵՒ ԱՄԵՆԷՆ ՃՈՒԸ

Մեր տարեկան ապագրանքները ներկայ պատերազմը չսկսած մեծ փանակութեամբ ստացած ենք, որով ոչ ապրանքի նւազութիւն, ոչ ալ գիներու յաւելում պիտի ունենանք:

Ամեն խնայասէր սանձիկին մեզ այցելելով մեր ներկայ բացառիկ դիրքին պիտի օգտուի:

Որոշ եւ վերջին գին: Ապրանքները տուն կը դրկուին:

ԵԳԻՊՏԱՆԱՅ ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

ՄԷԹՐ ՄԿՐՏԻՉ ՍՕՍՕԵԱՆ

Գահիրէի մեր փոքրիկ ռամկավարութեան ակամայ ալլանիւրիպելի թեկնածուներէն մին է: Ամէն անգամ որ ժողովուրդին ու աղայութեան միջեւ ո՛ւնէ վէճի հետեւանքով՝ ժողովական աթոռի մը համար «մարդ» կը փնտռուի, Մէթր Սոսեանի անունը կուգայ ազատական շրթներու վրայ, առանց պահպանողական ականջները վիրաւորելու:

Առաջիններուն վստահութիւնը կը վայելէ, և երկրորդներուն անվստահութիւն կամ երկիւղ չի ներշնչելու առաւելութեամբը կը յատկանշուի:

Մէթր Սոսեան այն միջանկեալ անձնաւորութիւններէն է որոնց գոյութիւնը երբեմն օրհնութիւն մը կ'ըլլայ հասարակական կեանքի մէջ: Իրար հասկնալ չուզողներու միջեւ անոնց ներկայութիւնը փրկարար նշանակութիւն մը կը ստանայ փոթորկայող շրջաններուն:

Մէթր Սոսեան բան մը ըրած չունի ինքզինքը ժողովրդական ընծայելու կամ հանրային համարումը հետապնդելու համար: Սկեպտիկեան զօրաւոր օգով մը վարակուած գործի մարդ, պատրանքներու ետեւէ վազելու գլուխ չունի: Ընդ-

հակառակը, շեշտուած ճաշակ մը կը մատնէ իր անհատական կենցաղին մէջ ինքնամփոփման ու անվրդով հանգիստի համար: Բայց փաստաբանի իր ասպարէզին մէջ գերազանցապէս սպացուցուած իր խղճատութիւնը զինք փնտռուած դէմք մը կը կացուցանէ մեր ազգային տեղական կեանքին մէջ ալ ուր շատ մը փայլուն ունայնամտութիւններ ու ինքնամատոյց փառասիրութիւններ մէկ օրէն միւսը խորտակուած, ինկած են իրենց հմայքի պատուանդաններէն:

Վանեցիներուն ամենէն եւրոպականացածը, իր տարազին մէջ միշտ կոկիկ, խնամուած, բիռե ա քաքր երեկկլր բան մը ունի, առանց ռապարի ամենագոյն պորտուութիւնն իսկ ցուցագրելու:

Իր հպումին, իր դրսերեւոյթին մէջ ալ Մէթր Սոսեան վստահացոյցիչ շեշտ մը կը պահէ, պարզ, համեստ, անբռնադրօս կերպ մը՝ որ կը գրաւէ զխմայինը, և աւելի խորունկ հաւատք մը կ'արթնցնէ անոր ներսիդին՝ քան կոկոզովիլ բօգեօսի աշխատաւոր ծեքծեքու մները որոնցմով հարկադրուիլ կը ջանան ամանք:

Համգաութի վաճառականները, որոնք իրենց մարդը կը նանչնան, Մէթր Սոսեանի մասին կը բաժնեն Գահիրէի մեր խոնարհ ալլանի մերթ ընդ մերթ ամենի ռամկավարութեան անվերապահ զգացումները:

ՍԵԼՎԱՋԵԱՆ ԵՒ ԳԱԶԱԶԵԱՆ

ՇԱՐՄ ԷՆ ՊԱՎԱՔԻ - ԳԱՀԻՐԷ

ՄԻ ԳՆԷԲ ԶԵՐ ՏՆԱԿԱՆ ՊԻՏՈՅԲՆ

ԱՌԱՆՑ ՆԱԽԱՊԵՍ ՄԵԶԻ ԴԻՄԵԼՈՒ

Ալիւմինիւմ, եմպէ, երամե երկաթեղեն բազմազան ափսոսանքներ: Գաղիական (Trompette) մառֆա ամեն սեսակ դանակներ: Ամերիկեան մսի մեքենաներ, Ֆրանսական «Flamme Bleue» նշանաւոր սան խոհանոցի ֆաբրիկի վառարաններ, պասի, սեղանի, կախելու վայելուչ լամպաներ: Arthur Krupp սան «արժան բլաք» սեղանի սպասներ, Ֆրանսական Բաւքօր եւ Անգլիական Պերֆիլս ֆիլքոններ: Ածուխով եւ ալֆովով ամեն սեսակ արդուկներ, էլեքտրական զանգակներ եւ պիսոյք: Ինչպէս նաեւ խիստ սկուռ պէնելարներ: Տուժ: Լուսացի Գաղիական քնիթ օճառներ, Թէյ, Քաֆաօ, Էւալլե:

“ԲԱՆՏԱՐԿԵԼՈՑ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ”

(Բախի Յուշապատ)

Կէսօրուան արեւը քանի իր թեւերը կը փռէ, աղմուկը այնքան կը լսուի, որ արտէզին մէջ՝ վանդակներէն իսկ դուրս յորդելու աստիճան: Անսպառ ու աննպատակ խաժամուժ մը՝ որմէ կը փախչին ամենքը և որուն ծոցը կը վազեն նետուիլ միանգամայն: Խոյս կուտան ամենքը աղմուկէն և աղմուկին մէջ կ'երթան խառնուիլ, — ո՛վ անխմանալի գաղտնիքը կեանքին:

Ու այս ընդհանուր ժխորին մէջ կուգայ հեծկտալ սա խրճիթին՝ զոր եկեղեցի կը կոչեն բանտարկեալներ՝ խռատ զանգակը, վախկոտ ու դողդոջուն հեծկտուքով մը, որ կ'երթայ կորսուիլ աղմուկին յորձանապտոյտ ալիքներուն մէջ, աղմուկի՝ վերածուած ինք ալ: Մեռելական սգաւոր դժբանքի մը նման հատկուուն, ու խորունկ՝ դարերէ ի վեր զսպուած հեկեկանքի մը պէս, զանգակին այդ մռայլ հառաչները կը կորսուին քան թէ կը տարածուին, այնքան տարտամ ու այնքան դողահար՝ որ կարծես թէ վախնային հաւատացեալները աղօթքի հրաւիրելէ:

Եւ ինչպէս չվախնային այդ սգաւոր հեծկտանքները՝ երթալ իրենց սե արձագանգը ցանելէ այս մարդոց հոգիին խորը, ուր չորցեր էր արդէն ամէն հեծկտանք: Ո՞ր սիրտն էր հոս որ պիտի ուզէր լսել այդ դողդոջուն հրաւերը՝ որ զինք մատուռ կը կանչէր, աղօթքի մրմունջներ դնելու համար իր շրթունքներուն վրայ, որոնք անխճելու միայն վարժուած էին:

Ո՞վ պիտի կրնար աղօթել հոս իր մեղքերուն համար, երբ իր անմեղութիւնն ալ կը քաւէր այստեղ իր մեղքերուն հետ, և ի՞նչ յոյսով պիտի համարձակէր ազատութիւն աղերսելու երկինքէն, երբ գիտէր թէ կամ իր հիւժած ոսկորներուն հետ պիտի ելլէր դուրս և կամ իր գիակառքին մէջ:

Իսկ ո՞վ էր այն քաջը որ դրախտ պիտի հայցէր իր հոգւոյն համար, երբ կը զգար իր մարմնոյն մոխրացումը այս երկրաւոր դժոխքին մէջ:

Բայց չէ՛, տառապած հոգին սին խաբկանքներով ալ կը սիրէ երբեմն օրօրուիլ, և անյուսութիւնը յաճախ օգնութիւն կ'աղերսէ քարէն ու հովէն ալ: Անդունդն ինկած խեղճի մը նման՝ որ երկինքի կապոյտը կը փնտռէ ազատութիւն հայցելու համար, ու ինչպէս մահապարտը՝ որ նոյնիսկ կախողանին չուանէն հրաշք կը յուսայ, բանտարկեալներն ալ ունին իրենց յոյսի վտիտ թեւերը՝ որոնց կը կառչի յաճախ իրենց հոգին, անյուսութեան գերագոյն բոպէներուն խփ:

Ու մատուռին զանգակը՝ որ կը հեծեծէ դեռ այս խռացուցիչ աղմուկին խորէն, ո՛վ գիտէ քանի՞ քանի՞ խեղճերու հոգւոյն խորը հաւատքի հուսկ կաթիլները կ'արթնցնէ դեռ, ու կը տեսնեմ որ բանտարկեալներ՝ բանտին ամէն կողմերէն՝ եկած գտած են զիրար, մատուռը իրենց յուսահատութեամբն ու հառաչներովը լեցնելու, և ո՛վ գիտէ, թերեւս յոյսի վճիտ ճառագայթով մը ելլելու դուրս:

Հայ են բոլորը այս ուխտաւորներուն, որովհետեւ այսօր Հայերուն կարգն է աղօթելու: Երեսունի չափ կան անոնք, որոնք դեռ աղօթքի և խունկի ծուէններուն մէջ կը սիրեն այսպէս իրենց թեւազուրկ հաւատքը օրօրել և որոնք եկեր են այսօր բանտին բոլոր խորշերէն իրենց զանազան վիշտերը միացնել Հայուն Աստուծուն առջև:

— Այսչափ էք Հայերդ, կը հարցնեմ այս ուխտաւորներէն մէկուն՝ որուն մէջ հին օրերու բանտակից մը կը ճանչնամ:

— Այսչափ ենք եկեղեցի եկող, կը յարէ ձեռքը վաղեմի բարեկամի մը կարօտովը երկարելով ինծի. միւսները չեն գար ընդհանրապէս. մենք իրենց տեղն ալ կ'աղօթենք. Աստուած հոգիներն ողորմի...

Հետաքրքրութեան և մտերմութեան շրջանակ մը կը կազմուի շուտով, զի Հայ ենք բոլորս ալ՝ իրարմով բարախուն. շատեր առաջին անգամ է կը տեսնեմ, բայց կարծես հինաւուրց մտերիմներ ըլլայինք, այնքան արագ կը թափուին հոգւոյն մէջ իրենց վիշտերը. ո՛վ ըսաւ թէ տառապանքի այս հաղորդութիւնը՝ որով այսքան Հայեր կը միանան իրարու կէսօրուան արեւին տակ, աւելի խորունկ չէ քան խունկի ու աղօթքի այն հաղորդութիւնը զոր քիչ ետքը քահանան պիտի ցանէ բոլորին ալ սրտերուն մէջ, յանուն խաչուած Յիսուսին:

Ձանգակին սգաւոր ղողանջը իր յետին արձագանգը խեղդեր է արդէն, երբ եկեղեցիին դուռը կը բացուի և ուխտաւորները, խուճար խուճար, իրենց մուտքը կը խաչակնքեն: Ակամայ զգացում մը զլս ալ կը հրէ ներս, բայց, աւա՛ղ, մուգեր եմ խաչակնքել, ու մեղաւորի մը պէս երկ-

չոտ ու զգոյ՛՛ կ'երթամ պահուելու ուխտաւորներուն ետին, ո՛վ գիտէ, թե՛րեւս իմ մասած հաւատքս տաքցնելու՝ մուգուած աղօթքներու ջերմութեամբը:

Ծերունի քահանան, որ շարժէ շաւրթ օրհնութիւն կը բերէ բանտի հայ տառապեալներուն, սկսեր է արդէն միթմիթալ իր աղօթքները, ու մոմերը՝ որոնք անշուք խորանի մը առջին կը պլպլան աղօտ աղօտ՝ կը կորսուին արդէն խուռկինյորդահոս ալիքներուն մէջ:

Յ. ձ. Սիրունի եւ Դեռասապետ Զարիֆեան

Ու կը զարհուրիմ այս սոսկալի հառաչներէն՝ որոնք աղօթքի տեղ դուրս կը թռչին երեսուն կուրծքերէ մէկէն, մատուռը խորհրդաւոր երկիւղով մը լեցնելով, կարծես թէ հսկումի մը անաւոր գիշերուանը մէջ ըլլայինք: Հազիւ թէ տէրտէրին խռպոտ երգը երբեմն կուգայ մեղմել հառաչներով սեւցած մռայլ մթնոլորտը մատուռին, ուր ամէն բան այլեւս կորսուած է մշուշի մէջ, և ուր խուռկին բուրումը միայն կը զգամ արդէն իսկ թմրած հոգւոյս խորը ու այս յիմար հառաչները՝ ու-

րոնք կ'երկարին, կ'երկարին, մինչև որ աղօթք դառնան իրենք ալ:

Աղօթքները կը յաջորդեն իրարու, հառաչները կը յաջորդեն իրարու, և աղօթք ու հառաչ, խուռկ ու արցունք կը միանան պահ մը, խօս ու երկար գրկախառնումի մը մէջ, երբ տէրտէրը՝ աղօթքներու հապճեպ քաղը ընելով՝ կը հառաչէ ինք ալ քան թէ կ'երգէ:

— Ազատութիւն եղբարց մերոց գերելոց...

Բոլոր աչքերը կը գոցուին մէկէն՝ խուռկով ու արցունքով թրջուած, բոլոր շրթունքները կ'այրին՝ աղօթքին հըրաշունչ շեշտերուն տակ, ու կ'արծես թէ կը զգամ այդ կարմիր աղօթքը՝ որ մէկ վայրկեանի մէջ կ'արձագանգէ բոլոր հոգիներուն խորը, ու աւելի՛ հեռուն:

— Ազատութիւն եղբարց մերոց գերելոց...

Որքա՛ն պիտի ուզէի աղօթել ես ալ՝ այդ գերեալ եղբայրներուն համար. բայց ի զո՛ւր աղօթքի մը հին բառերը կը պրպտեմ ուղեգիս մէջ, և ի զո՛ւր սուրբ երգի մը մոռցւած վանկերը կը կանչեմ շրթունքներուս վրայ: Բայց յանկարծ ինքնարուխ ճիչ մը կը պոթկայ կուրծքէս, երկա՛ր ու հրակէ՛ղ, երբ քահանան, աղօթքէ աղօթք ոտտոտելով, Տե՛ր Ողորմեսա՛ կը ձայնէ, մինչ բոլոր շրթունքներն ու բոլոր հոգիները վերացեր են այլեւս: Ու ճիչը՝ որ լոյսի մը նման կը թռի սրտէս՝ տէրտէրին բերնէն կը խլէ հուսկ բառերը իր ծովածաւալ աղօթքին:

— Բանտարկելո՛ց ազատութիւն...

Աղօթքին վերջին վանկերը իրենց հոգիներուն մէջ զըրկած, դուրս կ'ելլեն հաւատացեալները՝ նորոգ երանութեամբ ու հաւատքով, ու երբ վերջին խաչով մը կ'օծեն իրենց ճակատն ու սիրտը ու երկու ծայրերը իրենց լիահառաչ կուրծքին, կ'արծես ամպ մը թեթեւցած է իրենց ուղեղէն ու իրենց քայլերը կարծես լեռ մը աւելի մօտեցած են ազատութեան արշալոյսին:

Մատուռին դրան մօտ՝ ծերուկ Հայ մը անոնց ելքին կը սպասէ անձկազին:

— Ուխտերնիդ ընդունական, կ'ըսէ ուխտաւորներուն մէջ մտնելով:

— Ինչո՞ւ ներս չես մտեր, կը հարցնեմ իրեն՝ մինչ ինք երեսս ի վեր կը նայի անծանօթի մը համարձակութիւնը

Ու զարդարել մերկութիւններ մարմարեայ՝
Որոնց մեջէն վրսեմ հոգին կ'երեւայ
Ասուածային Արուեստի...

Որովհետեւ հառազայրով է լեցուած
Իմ վրժամար, լացող հոգիս դիւրագգած,
Եւ երազովը կեանքին,
Ու ձանձրոյթով կը մըմընջեմ շա՛տ անգամ,
«Ո՛հ, Մահ, եկո՛ւր, ո՛վ հիմաւուրց բարեկամ,
Թո՛ղ նըւագներս յանգին...»:

Զիս չեն հանչնար, որովհետեւ կըրնամ ես
Ներշնչումի վայրկեանին պարզապէս
Փարնան մը պէս գեղանի՝
Համբաներէն անցնել վարդէ՛ր ցանելով,
Ու վեհութեամբ, ասուածային համբոյրով
Օծե՛լ հակասն Անհունի...

Որովհետեւ փառքի քննար մ'ոսկեղէն
Կը դողդըղայ մասներուս սակ յամբօրէն՝
Արշալոյսին առքերէ,
Զիս կը ծաղրե՛ն, կ'անարգե՛ն զիս սակաւին,
Որովհետեւ՝ հակաիս ցոլեմն Արեւին՝
Մեծնա՛լ, մեծնա՛լ կ'ուզեմ դեռ...:

ԱՐԱՆ-ԵՐԿԱՐ

"ՀԱՅՐԵՆԻՔ" ՃԱՇԱՐԱՆ

ՄՕՀԱՄԷՏ ԱԼԻ ՓՈՂՈՅ, ԹԻԻ 7

ՍԵՓԱԿԱՆԱՏԷՐ

ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄ

ՉՈՒՔՈՒՐԵԱՆ

Արեւելեան եւ Հայկական լաւագոյն խոհանոց: Կատարեալ մաքրութիւն եւ սպասարկութիւն: Եգիպտահայ հաշարաններուն առաջիններէն:

ԵԳԻՊՏԱՆԱՅ ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

ՏՕՔՔ. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԿԱՐԱՎԵՏԵԱՆ

Թէեւ ամենէն երիտասարդն ու նորեկը Գահիրէի մեր ատամնարուժներուն, Տօքթ. Կարապետեան՝ իր ճիւղին քաջավարժ ու տիրական կիրարկումովը, ինչպէս նաեւ իր համակրելի ու գիւրահաղորդ բնաւորութեամբը՝ կարճ ժամանակի մէջ կրցած է առաջնակարգ գիրք մը գրուել հրապարակին վրայ:

Մանախ և Մատապէկ փողոցներուն անկիւնը, Նահապետեան շէնքին մէջ, չքեղօրէն կահաւորուած և գիտական վերջին կատարելութիւններով օժտուած իր փլինիքը քաղաքիս ամենէն յոճախուածներէն մին է արդէն:

Պետրոս էֆ. Կարապետեանի այս պատուական սրղին, հակառակ իր փարթամ ծագումին, ֆիսաւ բաբախ մը տպաւորութիւնը չի գործեր վրագ, այլ աշխատանքի կամուր, առողջ ու կտրիճ երիտասարդի մը կերպարանքը կը պարզէ:

Ու հաճոյքով ինքզինքդ կը գտնես իր ճիւղին ապաւինած, անով խրոխտ մարդու մը առջեւ, հոն ուր կեանքին պարապը բանով մը լեցնելու հակամէտ ամաքեօն մը պիտի կարծէիր ունենալ զիմացդ:

Տօքթ. Կարապետեան հիշէ Տիլթաքանքիզմ ընել ուզած ըլլար՝ ապահովարար ատամնաբուժութիւնը պիտի ընտրած չըլլար իբրեւ մասնագիտութիւն։ Արթուն իմացականութեամբ մը օժտուած՝ ան ընդունակ պիտի հանդիսանար այլապէս գեղեցկագիտական ու նուազ տաժանելի ճիւղի մը մէջ փայլելու։

Տօքթ. Կարապետեան ատամնաբուժութիւնը գիտակա- նօրէն ուսած է ի Ֆրանսա, և գործնականին մէջ գերազանց ճարտարութեան մը ապացոյցները կուտայ ամէն օր իր բազմաթիւ յաճախորդներուն, Գահիրէի ընկերային լաւագոյն շրջանակներուն համարումն ու գնահատումը վայելելով։

ԻՄ ՍԻՐԵԼԻՍ ԻՐԻԿՈՒԱՆ ԱՍՏԳԻՆ ՎԷՍ Է

Իրիկուան աստղին պէս է իմ սիրելիս, որ մահիկաձեւ նաւակի մը մէջէն կ'երեւայ ինծի, զիմացի լճակին վրայ, ամէն իրիկուն։

Ու ես անոր ամպաման ժանեակ մը կը շարժեմ, երբ լիճին եզերքն ու պարտէզին մէջ մէկը չի կայ։

Նաւակէն աւաղին վրայ կը ցատկէ անիկա, ճառագայթ մը կ'երկնցնէ աչքերէն մինչեւ պատուհանս, և՛ մէկէն՝ պարտէզիս ծառերուն ետեւը կը կորսուի։

Իմ սիրելիս իրիկուան աստղին պէս անուշ ու վրդու- վիչ է։

Իրիկուան աստղին պէս է իմ սիրելիս, որ՝ իր մահիկա- ձեւ նաւակը լճակին եզերքը թողլով՝ պատշգամս կուգայ, ամէն իրիկուն, ինծի այցելութեան։

«Ողջոյն սրտիս գոթոյին», կը հծծէ, ու՝ խոնարհելով՝ ձեռքս իր շրթունքին կը քաշէ անհամբեր։ Անծանօթ հո- րիզոններու շունչովը կը խօսի ինծի։

Ու ես կը հառաչեմ...

Կը հեւայ ան...

Ես ինքզինքէս կը հեռանամ... Ու՛ պահ մը վերջը սթափելով՝ ի զուր աչքերս լճակէն երկինք ու երկինքէն լճակը կը թափառեցնեմ։

Իմ սիրելիս իրիկուան աստղին պէս չար է՝ որ հորիզոնն ի վար սահելով կ'աներեւութանայ ինձմէ այնքան շուտ...

Ի Մ Ե Ր Գ Ս

Իմ երգս այն երգն է՝ զոր ծղրիթները կ'երգեն աստ- ղերուն։

Ի՛նչ փայթ թէ՛ ձայնիս ի լուր՝ սիրուհոյս շրթները չի տան ինծի պատաս- խան։ Բաւ է որ՝ բարձրէն՝ իր աչքե- լուն նայուածքը կախուի վրաս։

Ես կը շարունա- կեմ, իր պատշգա- մին տակ, թրթռա- ցընել կիթառս ու երգել։

Իմ երգս այն վճիռ երգէն է՝ զոր ծղ- րիթները կ'երգեն լուռ շողացող աստ- ղերուն։

Միքայիլ Յ. Ամսերեան

Իմ երգս այն եր- գէն է՝ զոր ծղրիթ- ները կ'երգեն ա- սուպներուն։

Ի՛նչ փայթ թէ՛ ձայնիս ի լուր՝ սի- րուհոյս ձեռքը չի տայ ինծի հրաւեր։

Բաւ է որ՝ բարձրէն՝ իր աչքերուն արցունքն իյնայ վրաս։

Ես կը շարունակեմ, իր պատշգամին տակ, թրթռացնել կիթառս ու երգել։

Իմ երգս այն յաւիտեանկան երգէն է՝ զոր սիրազեղ
ծղրիթները կ'երգեն երկինքին աչքերէն վար իյնող ա-
սուպներուն:

ՄԻՀՐԱՆ Յ. ԱՃՏԷՐԵԱՆ

“**Ռ Օ Ս Ի Ա**,”

Ապահովագրական Հնկերութիւն
Cie d'Assurances "Rossia,"

Ա Ր Տ Օ Ն Ո Ւ Ա Ն

ՎԵՃ. ԿԱՅՍԵՐ ՀՐՈՎԱՐՏԱՆՈՎ 20 ՄԱՐՏ 1881ԻՆ

Կեդրոն Հնկերութեան. — Փերերապուրկ, իր սեփական շէնք
Դրամագլուխ (ամբողջապէս վճարուած) Բուլայի 5,000,000
Երաշխաւորութեան գումար Գրանք 273,000,000
Ապահովագրեալներուն ցարդ վճարուած » 933,162,266
Բրիւմ եւ տկոս՝ ստացուած 1912 տարեշահին » 16,684,178

Հնկերութիւնը խիստ նպաստաւոր պայմաններով կը կնքե-
կեանքի ապահովագրութիւններ — Հրդեհի դեմ ապահովագ-
րութիւններ — Փոխադրութեան վճանգներու դեմ ապահո-
վագրութիւններ — Ամեն տեսակ վնասներու (աֆսիան) դեմ
ապահովագրութիւններ — Կեանքի ապահովագրութիւններ շո-
գեկառօք ու շոգեմաւով նամբորդութեան արկածներու դեմ
— Ապահովագրութիւններ ապակիներու կոտրուելուն համար:

ԱՄԷՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄԵՆ

ԳԱՀԻՐԷ՝ Հնկերութեան եզրիցս Մասնաճիւղին, Բլաս
սը լ'Օբերա, Ապսէլ Հակ-Էլ-Սոմպարի փողոց, բիւ 2: Նամա-
կատուի 10-24: Թիէթօն 13-13:

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒՄ՝ Հնկերութեան Բնդհանուր Գործակա-
լութեան, Էնիքերն Պոնսրս Ուերհանուլ Լիմիթթս Հնկերութեան
մօս: Նամակատուի՝ 482- Թիէթօն՝ 10-87:

Գաւառական բոլոր գլխաւոր քաղաքներուն մէջ՝ Հնկե-
րութեան Գործակալութիւններուն:

Հնդկ. Գործակալութիւն Սուրիոյ եւ Պաղեստինի

Պէյրութ, նամակատուի բիւ 161

ՄԵՐ ԲԺԻՇԿԱՆԵՐԸ

ՏՕՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՍՈՂԻԿԵԱՆ

Բնիկ Դամասկոսցի, Տօքթ. Սողիկեան ծնած է 1886 ին,
և նախնական կրթութիւնը տեղւոյն ազգային վարժարանէն
ստանալէ յետոյ, Դամասկոսի Ֆրանսական Գօլէթէն շրջանա-
ւարտ եղած է:

1903 ին Պէյրութի Բժշկական Համալսարանը՝ մտած և
բոլորած է ուսանողական փայլուն շրջան մը, որուն ընթաց-
քին գնահատման միտալ (Lauréat) մը ստացած է և ծննդա-
բերութեան ճիւղին համար Բժիշկի Օգնական (Externe) ան-
ուանուած է Պէյրութի Ֆրանսական Մաթէրնիթէին մէջ:

1907 ին շրջանաւարտ ըլլալով՝ ուղղակի կ'ընկերանցած
է, և՛ իրրեւ Պէյրութի բժիշկ՝ ատեն մը Սիւս և Հաճըն պաշ-
տօնավարելէ յետոյ, վերադարձած է իր ծննդավայրը: Անկէ,
դարձեալ իրրեւ Պէյրութի բժիշկ, ղրկուած է Հաւրան, ուր
չի կրնալով կառավարական պաշտօնեաներու հետ համաձայ-
նիլ, իր մէկ դեղագործ բարեկամին հրաւերին վրայ՝ Տէօրթ-
եօլ կ'երթայ ճիշդ 1909 ի կ'ընկերան արհաւիրքի նախօրեա-
կին: Տօքթ. Սողիկեան, իր հայրենաւէր սրտին ամբողջ ե-
ռանդովը կը ծառայէ աղէտեալ ժողովուրդին, անձնուիրա-
բար դարձանելով անոր վերաւորները, մինչ ուրիշներ՝ այդ
արիւնի օրերուն իսկ՝ չէին մոռնար իրենց շահն ու վարձքը:
Տէօրթ-եօլցիները երախտաճանաչ յիշատակ մը պահած են
այս կտորի՝ ու գիտուն անցորդէն:

Կ'ընկերան աղէտքէն դառնացած, ա՛լ թրքական միջա-
վայրերուն չի հանդուրժելով, Տօքթ. Սողիկեան՝ Տէօրթ-
եօլի պաշարումը վերնալուն պէս՝ ուղղակի Գահիրէ կուգայ,
և կառավարական ծառայութեան մէջ կը մտնէ 1909 ի վերջի
կիտուն:

Հոս մէկ քանի ամիս մնալէ յետոյ, Տօքթ. Սողիկեան
Տեղակալի աստիճանով՝ Սուտանի եզրիպտական Բանակը կը
ղրկուի, ուր չորս տարիէ ի վեր կը պաշտօնավարէ, մերթ
ընդ մերթ արձակուրդով այս կողմերն ալ այցելելով:

Սուտանի մէջ մինչեւ Պելճիքական Գօնկօի սահմանա-
գլուխը գացած է, և մեծ որսով ալ զբաղած է երբեմն:

Պաշտօնական շրջաններու մէջ մեծապէս գնահատուած է
մեր այս երիտասարդ ու համակրելի հայրենակիցը, և կը
սպասուի որ մօտ օրէն բարձրանայ Հաբիւրապետի աստի-
ճանին:

Տօքթ. Սողիկեան միշտ տաք սրտով մը կը վերաբերուի
ամէն ազգային բարենպատակ ձեռնարկի, ըլլա՛յ սուտանա-
հայ, ըլլա՛յ եգիպտահայ սահմաններուն մէջ:

Ա. ՅԵՆՏԵԱՆ

ՓՈՐԱԳՐԻԶ-ԶԻՆԿՈՎՐԱՅ ԵՒ ԶՈՒՂԻԶ

ՀԻՄՆԵԱՆ 1878-ԻՆ

ԱՐՈՒԵՍԻՆ ՎԱՐՊԵՏԸ

Փորագրութեան վերաբե-
րեալ ամեն ճիւղ մեծ կա-
սարելութեամբ եւ գեղար-
ուեսական նաշակով կը
պատրաստէ:

«Պրօնգ» զմուռներ, դու-
ռի «բլաֆ»ներ, ոսկի եւ
արծաթե «մօնօկրամ»ներ,
ինչպէս նաեւ «փաուչու»ե
կնիքներ եւ այլն:

«Զինկօկրամ»ի վերաբե-
րեալ ամեն սեսակ «փիշե»-
ներ՝ լուսանկարներ եւ
գծագրութիւններ, մեծ
խնամով, արագօրէն եւ
գոհացուցիչ գիներով:

Ֆէնսեան Զուլարանին մէջ մասնաւորապէս կը պատ-
րասուին արաբական սառերու նոյն սեսակներ (կաբաս, գի-
ծեր, կառնիքիւռ եւ այլն: Դիմել՝ Շարա Մօհամէս Ալի, Մուս-
թաֆ Փոլոց:

ՍՈՒՏԱՆԱՀԱՅԵՐԸ

Վերջացող տարուան ընթացքին արտասովոր երթեւեկ
մը տեղի ունեցաւ սուտանահայ և եգիպտահայ գաղութնե-
րուն միջեւ, առիթ ընծայելով մեզի ծանօթանալ մէկ քանի

ՍՈՒՏԱՆԱՀԱՅ ՌԱՀՎԻՐԱՅ ՄԸ

ՏԻԱՐ ՓԱՅԼԱԿ ՏԵՐՈՒՆԵԱՆ

պատուական հայրենակիցներու զօրոնք ցարդ անուշով միայն
կը ճանչնայինք:

Ասոնցմէ երկուքը, մասնաւորապէս, Տեարք Փայլակ
Տէրունեան և Գրիգոր Պօղաճեան, Գահիրէի մեր ընկերական
շրջանին մէջ բաւական երկար մնալով, շատերուն համակիր

ուշադրութեան առարկայ եղան: Երկուքն ալ, կենսապայքարի կտրիճ մարտիկներ, եկած էին պահ մը հանգչիլ աշխատանքի նուաճումներու խոնջէնքէն, և բարձրութեան իրենց իրաւունքը լայնօրէն գործ դնել:

Տիար Փայլակ Տէրունեան, բնիկ Անջրդիցի, տասնութը տարուան չարքաշ գործունէութեամբ, Սուտանի առեւտրական հրապարակին վրայ առաջնակարգ դիրք մը գրաւելէ վերջը, ամուրի կուգար մեզի՝ ամուսնացեալ վերադառնալու համար կապոյտ Նեղոսի ափունքը: Ընտանքը գոր կ'ընէր, յանձին Գալստեանի ուսուցչուհիներէն Օր. Զապէլ Մաղիկեանի, իբրեւ իր կեանքի ընկերուհին, իթէ Պուլազի մեր Մանկապարտէզը կը գրկէր համեստ ու շնորհալի պարտիպանունիէ մը, Սուտանահայութիւնը կ'օժտէր ընտանեկան պատուական միութեամբ մը, և խնամակաւ սերտ կապ մը ևս կը հաստատէր մեր երկու քոյր գաղութներուն միջեւ: Տիար Փայլակ Տէրունեան, ինչպէս պիտի տեսնէք քիչ մը անդին հրատարակուած իր խիստ շահեկան նօթերէն, սուտանահայ ճշմարիտ ռահվիրայ մը եղած է:

Տիար Գրիգոր Պօզաճեան, ընտանեօք կուգար իր արձակուրդն անցնելու մեր մէջ, և՛ իթէ հնար ըլլար՝ Միջերկրականը վայելելու, իր Տէրունեան բարեկամին հետ դէպի Կիլիկիա հաճոյական ու քննական ճամբորդութեան մը նպատակով: Բայց պատերազմական կացութիւնը արգելք եղաւ իրենց այդ ծրագրին իրագործման:

Տիար Պօզաճեան, բնիկ Թօրատցի, եղական դէմք մըն է Սուտանահայ Գաղութին մէջ: Իր կեանքը վէպ մըն է, արկածներու շարք մը՝ որ ամենէն նուազ արկածախնդիր մարդուն գլխէն անցած ըլլար: Հայ յեղափոխական շարժումէն տարուած, կը տարագրուի նախ Պոլիս, ապա Մարսէյլ. կը մտնէ Ֆրանսական «Լէժիօն Էթրանժէր» բանակին մէջ, և կ'անցնի Ալժէրիոյ Սիտի-Պէլ-Ապպէս քաղաքը: Զինուորական կեանքը իր ճաշակին յարմար չի գտնելով՝ կը հեռանայ Ալժէրիէն, և կ'երթայ Լօնտօն. հոն երկու տարի չարաչար աշխատելէ ու անգլիներէն քիչ-չատ ընտելանալէ յետոյ, կը նետուի Ամերիկա, կը մտնէ երկաթի գործարան մը և մեքենագիտութեան մասին բաւական հմտութիւն ձեռք կը բերէ: Միշտ գիշերային դասախօսութեանց հետեւելով՝ երկրագործական ուսմանց մասնագիտութիւնը կ'իւրացնէ, և 190 յին Եգիպտոս կուգայ և կ'անցնի Սուտան երկրագործական ուսումնասիրութիւններ կատարելու նպատակով: Անկլօ-սուտանական կառավարութիւնն իրեն կը յանձնէ տիպար ագա-

րակ մը հիմնելու և տեղացիները նոր մեթոտներու մէջ վարժեցնելու պաշտօնը, զոր Տիար Պօզաճեան ցարդ կը վարէ մեծ ձեռնհասութեամբ և տեղական իշխանութեանց անսահման վստահութեան և օտար բարձրաստիճան այցելուներու մասնաւոր գնահատման արժանանալով: Փրօֆ. Սէլըր՝ Թայմզի

ՍՈՒՏԱՆԱՇԱՅ ԸՆՏԱՆԻՔ ՄԸ

Տէր Էւ Տիկին Գ. Պօզաճեան

կողմէ իբրեւ թղթակից՝ Եագուպ Արթին փաշայի հետ Սուտանն այցելելէ վերադարձին՝ իր «Սօտըն Սուտան» գրքին մէջ գովեստով կը խօսի Տիար Պօզաճեանի և իր գործունէութեան մասին: Լօրտ Քիչնէրի հիմնած Կօրալն Գօլէճի երկրագործական ճիւղին համար նոր ագարակի մը հիմնադրու-

թիւնն ալ իրեն յանձնուած է, և այս առթիւ Տիար Պօղա-
ճեան կառավարութեան կողմէ՝ բացի ամսականի կարեւոր
յաւելումէ՝ ստացած է արծաթեայ միտալ և մրցանակ: Իր
արտադրած բամպակի տեսակները մեծապէս գնահատուած
են Եգիպտոսի և Սուտանի հրապարակներուն վրայ, մաս-
նաւորապէս Մր. Քարվըրէ, բամպակի ծանօթ իշխանը (տե՛ս
1806ի կառավարական տեղեկագիրը):

Երեք մանչ և մէկ աղջիկ զաւակներու այս բոլորանուէր
հայրը իր ցեղին համար բարախելէ չի դադարող սիրտ մը կը
կրէ լանջքին տակ:

*** Մեր սրամիտ բարեկամ Երուանդ Քէրէսթէճեան, որ
Սուտանահայ Գաղութին մասնակցելու ուխտ ըրած և անոր
ծոցին մէջ քաղաքացիական իրաւունք ստացած էր, իննամ-
սեայ համակերպութենէ մը յետոյ, չի դիմանալով Գահիրէի
«Ազգ. Սրահ»էն հասնող ցայգատօնական արծազանգներուն՝
բըռ-բըռն շալկեց և մեզի վերադարձաւ:

*** Գալով Տիգրան Հաճընլեան բարեկամնուս, ան հաւատա-
րիմ կը մնայ սուտանահայ քաղաքացիութեան, պայմանաւ,
սակայն, որ տարուան տասն ամիսները մեզ չի զրկէ իր ներ-
կայութեան վայելքէն:

Կ. ՔԱՆԱԲԵԱՆ

ԱՐՈՒԵՍԱՆՈՑ ՈՍԿԵՐՉՈՒԹԵԱՆ

Հաստատուած երկար ասեմէ ի վեր, կը պատահէմք ամեն
սեսակ նուրբ ոսկերչական զարդեղեցներ, ոսկի, «բլաքին» եւ
«բլաքին»: Հայ նրբանաւակները նախքան Փարիզ կամ Եւրո-
պական «աքքի»ները դիմելը մեզի բոլ դիմեն եւ վստահ ենք
թէ պիտի գտնեն իրենց փափաքածը:

ՆՇԱՆ ԴԱԻԻԹԵԱՆ

ԵՖԵՄԵՆԻ ԽԱՀՈՒՅ ԵՒ ԻԶՄԻՐԻ ԸՆՏԻՐ ՕՂԻ

ԱՎԸՆԻԻ ՇՈՒՊՐԱ, ԹԻԻ 53, ԳԱՀԻՐԷ

Մեր վաճառատան մէջ կը գտնուի Եմեմի առաջնակարգ
խահուէ, անխաղախ, բարձ, ամենօրեայ խաղուած: Նոյն-
պէս մեր մօտ կը գտնուի զուտ խաղողի պատահուած Իզմիրի
լաւագոյն օղին: Մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ վաճառում:
Գիները խիստ չափաւոր:

Ն Օ Թ Ե Ր

ՍՈՒՏԱՆԻ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԵՆԷՍ

ԳՐԱԽԱՆ ՏԱՐԻՆ

Ամիսէն աւելի է, որ մեկնած եմ Գահիրէէն, եւ հազիւ
Մարաւի եմ հասած մէկ քանի օր առաջ: Մարաւին փոքր
աւան մըն է Նեղոսի ձախ եզերքին վրայ՝ իր արմաւենի
պուրակներովն ու խոշոր թունալից կարիճներովն անուանի:

Ուղտերով պիտի ճամբորդենք դէպի Մէթէմէ՝ հոն
անկլո-եգիպտական բանակին հասնելու նպատակաւ: Ծամբու
պաշար կը պատրաստենք 10-12 օրուան համար, և ջուրի
տիկեր ու զնգմիւսներ անապատէն անցնելու՝ ուր քիչ ան-
գամ ջրհորներու կրնանք հանդիպիլ, և ան ալ ի՞նչ տեսակ
ջուրերու, մերթ լեղի ու կրային, մերթ դառն ու գորշահոտ,
լեցուն որդերով ու ջրային մժղուկներով: Որքան ալ քա-
մենք, անհնար է գտիլ այդ ջուրը, բայց նորէն կը գորգու-
րանք անոր վրայ, ու կը լեցնենք մեր տիկերը, որոնք կախ-
ուելով ու գտերուն վրայ՝ անոնց քալումքէն կ'օրօրուին,
ջուրն անոնց մէջ ձգտալով քիչ մը կը մաքրուի: Խմելու
համար անգամ չափ խնայելով կը դորձածենք զայն. իսկ
երես ու ձեռք լուալու վրայ չենք կրնար մտածել անգամ:

Անապատին մէջ օր մը փոթորիկի կը բռնուինք: Օդը
մթափնած է, սաստիկ հովէն մարակուած աւազը խշրտալով
կը հարուածէ ամէն բան, աչք բանալու ատեն չի տալով՝
կը ձողկէ բերան, քիթ, ականջ՝ որքան ալ փաթթուած ու
ծածկուած ըլլանք: Ուղտապանները տազնապի մէջ են՝
ինչու որ եթէ ուղտերն այդ փոթորիկէն սահելով իննան՝ դժ-
ուար թէ յաջողին զանոնք ստքի հանելու: Մենք ալ զգուշանա-
լու ենք իրարմէ հեռանալով կորսուելու ենթարկուելէ: Մերթ
ընդ մերթ մէկ աչքերնիս կը բանանք նայելու թէ ուղտեր-
նիս կը հետեւի՞ կարաւանին: Բերաննիս աւազ, լորցունք-
նիս չորցած, ժամերով կը շարունակենք այդ տաժանքոտ
գնացքը:

Իրիկունը հազիւ կ'աղատինք այդ աւագի խորշակէն, քարուտ գետնի մը հասնելով, ուր՝ յոգնած ու պարտասած՝ բան մը ուտելու ախորժակ չունինք: Կը փռուինք հողին վրայ, պարզ երկնքի մը տակ. մեղմ սիւք մը կը փչէ, և հանդարտ կը քնանանք մուշ մուշ:

Յաջորդ առտու, շատ կանուխ, կ'արթնցնեն մեզի՝ ըսելով թէ երկար ուղի ունինք կտրելիք ջուրի հասնելու համար նոյն օրը: Աստղերը չի մարած ճամբայ կ'իյնանք: Յորեկ կ'ըլլայ, ջուր կը պրպտենք տիկերուն մէջ ու չենք գտներ: Այն օրը ուրբաթ ըլլալուն՝ մեր անդգամ ուղտապանները՝ իբր բարի ու հաւատարիմ իսլամներ՝ իրենց լուգանքին են գործածեր մնացորդ ջուրերը, և մենք կը ստիպուինք ժամերով քալել, ծարաւէ տանջուած, և՛ հակառակ ուղտապաններուն շօշալած հաւատարմներուն թէ մօտ է ջուրի վայրը՝ կէս օր կ'ըլլայ ու դեռ կը քշենք յոգնած անասունները սրոնք, անշուշտ, այս պարագաներուն մէջ, գութ չեն կրնար սպասել մարդերէն:

Կէս օրէ ետքը, ժամը Յին, կը հասնինք ձորի նման տեղ մը, ժայռերով կոպծուտ, ուր կը յուսացուէր գտնիլ ջուրը: Բայց յուսախար կ'ըլլանք: Քանի մը օր առաջ անձրեւներէն լծացած ջուրը չորցեր է, և հազիւ մէկ երկու տեղ կ'երեւան կանչուած ջուրի մնացորդներ, գրեթէ հեռքեր: Ընկերներս — երեք Յոյն և մէկ Շամցի — հայհոյանքի տուպրակնին կը բանան, բայց ինչ օգուտ: Անապատին օգոստոսի տօթը, արեւուն կիզիչ ճառագայթները, լիակ ժայռերուն շողը, այրած աւագին տաքութիւնը և հովանուտ ծառի մը չգոյութիւնը միանալով մեր պապակին՝ ահռելի կացութեան մը կը մատնեն մեզի: Շամցին կը սկսի ողբալ և գանգատիլ Աստուծոյ, թէ ինչո՞ւ իրին կը վիճակեցնէր ասանկ դժնդակ մահ մը, ամայի անապատի մը մէջ, լքուած ու ծարաւահիւժ: Բայց գանգատելու ատեն չէր, այլ գործելու, ճար մը գտնելու. կը խորհիմ թէ քանի որ մէկ երկու օր առաջ անձրեւած է հող և ջուրի կէտեր դեռ կը նշմարուին աւագին վրայ՝ բնականաբար աւագին տակը գոյութիւն ունենալու էր այդ ջուրի մնացորդէն. ուստի կը սկսիմ փորել յարմար տեղ մը, գաւազանով, փայտով: Ու իրաւ ալ շուտով ջուրի գոյութիւնը երեւան կուգայ, որմէ ուրիշներ ալ քաջալերուած՝ օգնութեան կուգան և քիչ

ատենէն բաւական խորունկ փոս մը պեղուելով՝ ջուրը կը սկսի տակաւ լճանալ փոքր ջրհորի մը նման: Մե՛ծ ցնծութիւն ամենուս համար ալ: Սակայն կը սպասենք որ ջուրը զտուի, և այսպէսով ամբողջ կարաւանը կարող կ'ըլլայ իր ծարաւը յագեցնել: Հոն կը գիշերենք գոհ և ուրախ, մանաւանդ ես՝ որ կրցած եմ ամենուն օգտակար գործ մը տեսնել:

Միւս օրը նորէն անապատին մէջ կը գիշերենք, և հազիւ մարտիմ՝ ամպերու որոտումէն կ'արթնանք. սոսկալի մթութիւն մը, որոտում ու կայծակ, և անձրեւի թեթեւ կաթիլներ անհանգիստ կ'ընեն մեզի, երբեմնակի փայլատակումներ կուգան ձեղքելու աղջամղջային գիշերը՝ սոսկում ազդելով ամենուս: Այս կացութեան սարսափը կ'ամբողջացնէ հեռուէն առիւծին խոր մռնչիւնը՝ լեղապատառ ընելով ուղտերն ու էջերը մանաւանդ: Կ'աճապարենք կրակ վառել, վախցունելու համար առիւծ կամ վագր:

Առտուն, ճամբան երթալով կը դժուարանայ, գետինը անձրեւէն լպծուն է ուղտերուն համար, և կը հասնինք տեղ մը, առուի նման, ուրկէ չեն կրնար անցնիլ: Ուղտերը կը խրին մինչեւ ծունկերնին ճախճախուտին մէջ: Հոս ու հոն փնտուելու կ'իլլենք անցք մը, հուն մը, ի գուր: Կը ստիպուինք չորցած խտեր ու խաւենք հաւաքել անոնցմով ծածկելու, գոցելու այդ ճախճախուտ վայրը, ուրկէ մեծ դժուարութեամբ ուղտերը կ'անցնեն: Կէս օրին կը հասնինք կանանչ վայր մը, գտնելով առատ ու մաքուր ջուր մը, անձրեւների լծացած ու զտուած և վայրի փշոտ ծառերէ հովանուտ: Կրնայ երեւակայուիլ այս անակնկալին մեղ առթած ուրախութիւնը: Կ'իջնենք հոն անմիջապէս, կը լուացուինք, կուշտ ու կուռ գործածելով առատ ջուրը, թէյ ու սուրճ կը պատրաստենք, որոնցմէ զրկուած էինք 10-12 օրէ ի վեր, և կ'ընկողմանինք կանանչ, փափուկ խտերուն վրայ՝ մօռնալով մեր կրած յոգնութիւններն ու զրկանքները, որոնց վերջը դեռ չէ եկած:

Միւս օրն ալ կը գիշերենք անապատին մէջ, ուր մեր բարի ուղտապանները մեզի կ'իմացունեն թէ վաղը կէս օրէն առաջ հասած պիտի ըլլանք Մէթէմէ, որ՝ ըսածնուն համեմատ՝ շատ շէն ու վաճառաշահ քաղաք մըն է, ամէն տեսակ բերքով ու ապրանքով լեցուն. ուղտապանները նոյն իսկ մեր պաշարին մնացորդները կ'ուզեն մեզմէ՝ ըսելով

թէ վաղն առտու արդէն ամէն տեսակ ուտելիք պիտի գտնենք ու վայելենք Մէթէմէի մէջ: Կը հաւատանք անոնց, ու կը յուսանք ալ հոն գտնել անկլօ-եգիպտական արշաւող բանակը, և անոր հետեւիլ մինչեւ Խարթում-Օմտուրման:

Առտու կ'ըլլայ և մինք, խավականերս, առաջ կ'անցնինք, քիչ մը կանուխ հասնելու համար քաղաք և հոն օթեւան գտնելու: Քաղաքն արդէն սկսած է տեսնուիլ, բայց շուրջը ամայութիւն կը տիրէ: Մօտեցեր ենք, տուները կը տեսնենք որոշակի, բայց մարդ, անասուն, անցուգարձ չիկայ բնաւ: Կը մտնենք քաղաքը, որ ամայի է, տուները դատարկ ու անբնակ, փողոցները լեցուն անասուններու ու մարդոց կմախքներով: Կը չըջինք վար ու վեր, մինչեւ գետափը նոյն արհաւիրքը, ոչ մի շնչաւոր կը տեսնենք՝ գիշակերներէ զատ: Վերջէն կ'իմանանք որ ամիսներ առաջ Տէրվիչներն աւերած են զայն ու բնակիչներն ալ ջարդած կամ գերի վարած՝ իբր ապստամբներ: Բայց այդ բաները չեն որ մեզի մտածել կուտան, այլ ա՛յն թէ բանակն օրելու առաջ անցեր գացեր է այդ աւերակ տեղէն և մենք նո՞րէն մնացեր ենք առանց պաշարի: Ամէն դժբաղդութեան վրայ, ուղտապաններն ալ չեն ուզեր ճամբորդել, ըսելով թէ մեր հետը մինչեւ Մէթէմէի համար են պայմանաւորուած: Երկար վէճերէ հտքը կը յաջողինք զիրենք համոզել:

Կէս օրէ հտքը Նեղոսի վրայ կը տեսնենք մէկ քանի նաւակներ, և անմիջապէս անոնց կը վազինք ուտելիք փնտռելու, ուր բանակին տարուելիք ալիւրէ զատ բան չենք գտներ, և ատոնց հսկող պաշտօնեայ զպտի պիօլիւկ Էմիմիին հարբ հօտ ընելով քիչ մը ալիւր կը գտնենք՝ ճամբան բազարջ եփելով ուտելու:

Հետեւին ճամբորդող Յոյներէն մին վաճառականի մը ապրանքն է որ կը տանի, անկէ ալ կը գնենք մաս մը տուփերու մէջ պատրաստ ուտելիք և ճամբանին կը շարունակենք գետին եզերքէն, հետեւելով բանակին անցած տեղերուն, ինչ որ յայտնի կ'ըլլայ նետուած պարապ տուփերէ, շիշերէ, պատռած թուղթերէ, փշոտ ծառերու ճիւղերով ու թուփերով շինուած պատնէշներէ: Այսպէս կը ճամբորդենք, առանց գիտնալու թէ ո՞ւր է բանակը և ի՞նչ վիճակի մէջ, մինչեւ կը հասնինք Սէպէլօքա կոչուած աւազ, ուր Նեղոսը ջրվէժի մը պէս կը հոսի, Օմտուրմանէն մէկուկէս

օր հեռու, հոն հաստատուած հեռագրական կայանի մը պաշտօնեաները մեզի կ'աւետեն թէ նոյն օրը վճռական պատերազմը տեղի ունեցած է Օմտուրմանի մօտ ուր մեր զօրքերը ջարդ ու փշուր ընելով Տէրվիչներու զօրութիւնը, յաղթական մտած են ու տիրած Օմտուրմանին և Խարթումին:

Մեծ է ուրախութիւննիս, ա՛լ ապահով ենք ու անվտանգ, և հանգիստ կերպով կը քնանանք արմաւենիի պուրակներու տակ, Նեղոսի յորդած ու պղտոր ջուրերուն ծփանքն ունենալով իբր օրօր:

Յաջորդ օրը, Շէյխ Լիթայէպ ըսուած կանաչուտ վայրը գիշերելով, միւս առտուն կանուխ ճամբայ կ'ելլենք դէպի Օմտուրման: Որքան կը մօտենանք Քարարի ըսուած լեռնոտ տեղին՝ այնքան աւելի կը յայտնուին կատարուած պատերազմին հետքերը, կոտորած սնտուկներ ու թիթեղներ, աւերուած գործիքներ ու կազմածներ, նետուած հագուստի և ուտելիքի մնացորդներ, պարպուած փամփուշտներ ևն. ևն... Ու ահա՛ կը տեսնենք ինկած, փռուած անասուններու, ուղտ, ձի, ջորի, էջ, նաեւ մարդկանց (Տէրվիչներու) դիակներ, աջ ու ձախ, երկար տարածութեան վրայ, դէպի բլուրներուն ստորոտը շատ աւելի, արածող ոչխարի հօտերու նմանութեամբ: Գարշահոտութիւնով լեցուն է օդը, մինք որ նախ հետաքրքիր էինք տեսնելու, այժմ քիթ ու բերան ամուր գոցած ու ծածկած՝ կ'աճապարենք հեռանալ այդ ճամբաներէն:

Փռուած ու ինկած են այդ դիակները, հողին ու աւազին վրայ, կամ քարերու կողքին, կամ փշոտ թուփերու տակ, ոմանք կռնակի վրայ՝ դէմքերնին դէպի երկինք կարծես բողբոջ, աչքերնին խլուած անզղերէն, ոմանք երեսնին հողին են տուած, և մօտներնին աւազին մէջերը մխրձած, կարծես պինդ փարելով գետին, անկէ չ'են ուզեր բաժնուիլ, ոմանք ալ կողի վրայ ձեռքերնին սեղմած վէրքերնուն, ու այդ դիրքով ալ մեռած, կան ալ որ Մաքսիմի գնդակներէն ջախջախուած ու անգամատուած են իսպառ:

Քալելու անկարող վիրաւորներ ալ կան, նստած կամ պառկած ծառերու շուքին, աչքերնին յառած Օմտուրմանի, ուրկէ կը սպասեն իրենց սիրելիներուն օգնութեանը:

Կիներ ու անչափահասներ կուգան, բահ ու բրիչ չալկած, կը թափառին, փնտռելով իրենց սիրելին կամ ազգականը, մեռելները թաղելու և վիրաւորները փոխադրելու համար անկաւիտայով (փայտէ ժահճակալ տեղացիներուն)։

Տեսանք ժանկամարդ կին մը, կրծքին ծծկեր մանուկը, ձեռքին ալ դգուժէ թասով մը ջուր, որ կ'առաջնորդէր իր ամուսինը, ազգբէն ծանր վիրաւոր, որ նստատեղիին վրայ քսուելով պիտի կտրէր այդ երկար ճամբան, ո՛վ գիտէ քանի՞ օրէն, թէ որ ողջ մնար։

Նեղոսի բարձրացած ժամանակն է, և առու մը երկնցած մինչեւ այդ բլուրներուն ստորոտը՝ ջրով ողողած է մեր ճամբան, և մենք որ առտուընէ ի վեր ծարաւ ենք՝ կ'աճապարենք մօտենալ անոր, բայց ինչ օգուտ որ չենք կըրնար խմել, պատերազմի ատեն վիրաւորներ հոն վազած են ծարաւնին կամ վէրքերու կրակնին մարելու և այդ առուին մէջը ինկած մեռած են, ու դիակները՝ այդ ժամուն՝ հովէն ու ջուրին ալիքէն կ'երերան ու կը շարժուէին, նամանելով ողջ լողացողներու։ Ուրիշ պարագայի մը, անշուշտ, պիտի յուզուէինք ու միզքնայինք, բայց այժմ կը սկսինք դժգոհիլ ու զայրանալ, անոր համար որ այդ դիակները մեր ջուրն են ապականած։

Առուն անցնելով որոշ կերպով կը տեսնենք Օմտուր-մանի տուները, ձախերնուս գետափն ի վեր տարադնուած են եգիպտական բանակին վրանները, ուրկէ կը լսուին փողերու գոռ ձայնիւր, քաղաքին ու բանակին շուրջը հեռուէն կը պտրտկին շրջուն պահակներ ուղտերու վրայ՝ որոնցմէ մին բարեհաճօրէն մեզի կը տրամադրէ իր տիկին զով ջուրէն։

Աջերնուս կը ցցուին երկու հողաթուփերը պատերազմին մէջ ինկած քաջ զինուորներուն, մին մեծ՝ եգիպտացիներուն, իսկ միւսը փոքր՝ Անգլիացիներունը, փայտէ ձող մը բարձրացած է հողակոյտին մէջէն՝ որուն վրան կարմիր ճերմակ երիզներ կը թրթռան՝ կարծես մեռեալներու հոգին է որ կը շնչայ անոնցմով։

Վերջապէս, կէս օրը քիչ անցած, կը հասնինք Օմտուր-ման՝ Գահրիբէն մեկնելէն 50 օր ետքը։ Քարաքիւ պատե-րազմին ու Քիչնէրի յաղթութեան երրորդ օրը։

ՓԱՅԼՍԵ ՏԷՐՈՆՆՍԱՆ

ԵԳԻՊՏԱՆԱՅ ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

ՁՐԱՔԵԱՆ ԱՅԻՅ

Աղեքսանդրիոյ հայ գաղութը վերջին տարիներս տրամօրէն այրիացաւ իր ծերունազարդ ակա-նաւոր դէմքերէն։ Վերջացող տարուան սկիզբները Գալֆա-եան իշանն ալ մեկ-նեցաւ՝ զգալի պա-րապ մը ձգելով իր ետին, թէեւ բաւա-կան ատենէ ի վեր դադրած էր եգիպ-տահայ հանրային կեանքին գործօն մասնակցութիւն մը ունենալէ։

Չրաքեան պէյ քիչ մը մեկուսի ապրած է ազգային շրջան-ներէ, ինչ որ չար-գիլեր զինք անկեղծ ազգասէր մը ըլլալէ։ Այդ մեկուսացումը

ոչինչ ունեցած է եսական կամ դիտումնաւոր և կրնայ բա-ցատուիլ այն անտարբերութեամբը զոր մենք ունինք մեր ընկերային արժէքներն առաջ քշելու և անոնցմէ հանրա-յնօրէն օգտուելու մասին։

Իբրեւ խորհրդական Աղեքսանդրիոյ իշան Դատարանի վերաքննիչ Ատեանին՝ Չրաքեան պէյի բարձր դիրքը զինք բացառապէս օգտակար անդամ մը կը կացուցանէ Վարի մեր քոյր գաղութին։

Չրաքեան պէյ խուսափած չէ երբեք հայրենասիրական պարտաւորութիւններէ, և ինքն էր որ, միջկուսակցական մարմնոյն հրաւերին վրայ, անցեալ տարի, նախագահեց Լի-ֆօնթի սրահի համերաշխական մեծ միթինկին։ Այդ առթիւ Չրաքեան պէյի խօսած ճառը, իր նպատակասլաց հակիրճու-թեանը մէջ նշանաւոր եղաւ. օրուան ատենախօսներուն շնորհակալութիւն յայտնելէ յետոյ, նախագահ պէյը սրտագին շեշտով մը գոչեց. «Կեցցէ՛ Հայաստան»...

Մենք պիտի բաղձայինք որ Աղեքսանդրիոյ մեր հայրե-նակիցներն աւելի յաճախ օգտագործէին ի նպաստ համայն-քին Չրաքեան պէյի պէս ընկերական թանկագին ուժ մը։

ՔՕՆ՝ՍԷՌ՝ՎԱ՝ԹՈՒՄԻ

Տակր վարսիֆ չունի
Գլուխը շահապաշտ կը խօթի
(ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ԱՌԱՄ)

Վերագրեալ առածը երբէք աւելի պատեհ տոթիւ մը չէ գործածուած . . . :

Անշուշտ իմացած ըլլալու էք որ Պոլիսն ալ վերջապէս և վերջերս ունեցաւ իր Conservatoireը (երաժշտանոց)։ Ասանկ պարագաներու մէջ լուստահօգի մեծ մայրիկս սովորութիւն ունէր կրկնելու՝ բամբակի պէս ճերմակ ծամակներու շուքին տակ ճառագայթող իր վստփուն աչքերուն մէջ մասնաւոր շուտիկութիւն մը գնելով՝

— Ա՛տ էր պակաս . . .

Մեզ կառավարող խելօք աղբարները (Ճավիտ-Թալէաթ-Էնվէր և Ընկ.) ժամը հասած համարեցին երկիրը օժտելու Փօնտիքապուրօ մը որ վերջին բառն է լուսաւորութեան, քաղաքակրթութեան և գեղարուեստին։

Անուշ չէ մինակ այս երկիրը, այլ . . . բահաթի լոխում։

Երկրի մը մէջ ուր խեղճութիւնը, չքաւորութիւնը, անկուտիւթիւնը և աղքատութիւնը բարիլ կը պարեն տարին ամբողջ, իրենց վի գ'ա վի ունենալով անճարակութիւնը, անօրէնութիւնը, քայքայումը և տակնուվրայութիւնը, Փօնտիքապուրօ մը ստեղծելը այնքան բանաւոր է որքան պատշաճ է Բեհիպար ծխափող մը գնել՝ ոտքը բոպիկ մաւրացկանի մը դաշկահար շրթունքներուն վրայ։ Ամիսներով պետական պաշտօնատարներու թռչակները կը կախն, հայթայթիչներուն առնելիքը չեն վճարեր, առանց համազգեստի, առանց կօշիկի փողոցները կը սլքտան դրօշի տակ նոր կանչուած զինուորացուները, օսմանեան դրօշը կրող նաւեր կան որ տեղերնուն չեն կրնար խախտիլ . . . ի չգոյէ հանքածուխի. երկիր մը, վերջապէս որուն պիւտճէն միշտ բաց է, այժի մը ետեւի կողմին պէս, ասանկ գերերջանիկ

երկրի մը մէջ, չեմ գիտեր թէ անպատճառ հարկ կ'ա՞ր երաժրշտանոց մը բանալու։

Ի՞նչ պիտի ըսէիք սոսկական այն անհատին համար որ երեք տարիներէ ի վեր նստած տանը վարձքը չէ կրցած վճարել, պախալը, խաւապը դրանը ուռնակներէն կը կախուին օրն ի բուն, և որ կ'ելլէ հացկերոյթ, պարահանդէս կը սարքէ իր բարեկամներուն աչքը շլացնելու և թշնամիներ bisquer ընել տալու համար։

Եթէ անհատի մը համար յանցանք մըն է այս ընթացքը, ոճիր մը կը դատնայ այդ յանցանքը երբ գայն գործածողը պետութիւն մըն է։

Սուգի մէջ գտնուող ընտանիքները տուններին չալլընիներ բերել չեն տար։ Այսօրուան կացութեան մէջ գտնուող Թուրքիա մը Conservatoireի պէտք չունի։

Ասկէ առաջ դեռ ինչի՞ր կան ընելիք . . . :

Conservatoire մը ունենալու համար, նախ գրականութիւն մը, երաժշտութիւն մը ունենալու է։

Թուրք քնարերգութիւնը, որմէ քանի մը նմոյշներ մէջ բերել անպատեհ չպիտի ըլլար այս վայրկեանիս, Conservatoireի այնքան պէտք ունի որքան monocleի մը պէտք կ'ուսննայ երկու աչքերը կոյր սղորսելին։

Սա չէ՞ տաճիկներուն քնարերգութիւնը։

«Շինանմա՛, շինանմա՛ . . . Իւսկիւսսաւսաւ կելիր իֆէն . . . Ֆիսքանափաւ, պիչիմ պիչիմ, Էօլիւյօրում սէնին իչին . . . Իֆի ֆայրֆ Էան Էանա, պէն իսքեմֆ ֆայնանա . . . և ասոնց պէս խել մը ուրիշ յիմարութիւններ։

Conservatoire ! . . . Ամօթ է, ամօթ։

Եթէ քիչ մը խելք ունենային այդ Թալէաթ, Ճավիտ և Էնվէր ըսածներս, փոխանակ Conservatoire մը բանալու, conserveի ֆապրիքա մը կը բանային և իրենց զինուորները անօթի չէին սևեցներ։

Մեծ մօրս ըսածն է։

— Ա՛տ էր պակաս . . . :

Ս Զ Ո Վ Բ Ո Ս (*)

(*) Այս կեղծանունին տակ կը ծածկուի մեր ամենեւնի տաղանդաւոր երգիծաբաններէն մին։ (Մ. Խ.)

ՏՕՔԹ. ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՐԹԻՆԵԱՆ

ՎԿԱՅԵԱԼ ԱՏԱՄԱՐՈՅԺ ՊՈԼՍՈՅ ԿԱՅՍ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԷՆ

Վաւերացեալ տեղւոյս Կառավարութեան

Եւ Առողջապահական Վարչութեան

Շարա Պէյն Էննահասէյն, ՄՈՒՍԻԻ, ԳԱՀԻՐԷ, ԹԵԼԷՖՈՆ 35-37:

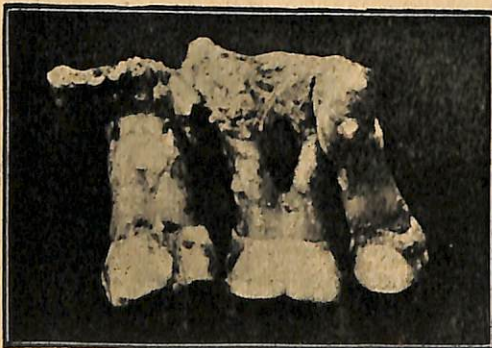
Հիւանդները կ'ընդունի իր բնակարանում մէջ առտուան ժամը 8-ին մինչեւ իրիկունան ժամը 7:

Ակումները կ'ըմբռնուին անմիջապէս: Բաւարական, օսկական, յաւանական եւ ուրիշ տեսակ նիւթերէ Ամերիկեան վերջին դուրսերէն ապրանքները կ'ընտրուին: Պոլիսները եւ բուրգները կ'ընտրուին գիտական ամենակատարեալ ձեւով:

Խնամք, մաքրութիւն եւ երաշխաւորուած աշխատանք: Գինները խիստ չափաւոր: Ակումի մասնաւոր դեղեր:

Տօքթ. Ղազարոս Արթինեանի կողմէ՝ Եօթնամեակի իսլամ կնոջ մը բերնէն բաժնուած երեք իւրաքանչիւր ակումները մեծ լարման պատճառով եւ Լոնտոնի Ասամբլուական Կանադիկ, որուն մէկ նախագահը հրատարակութեան կը բաղենք քովի գտնուող: Տօքթ. Արթինեան այդ գործողութիւնը կատարած է առանց ցաւի:

ՀԱՅՈՒՀԻ ՄԸ

ԱՐՄԵՆԱԳ ԿՈԿԱՆԵԱՆԻ ՅԵՏԱՏԱԿԻՆ

Վերջացող տարուան մեր եղբայրական մեղեքներէն մին եղաւ հեզ Արմենակ Կոկանեանը, որ մօտ երկու տարիէ ի վեր արդէն անյոյս հիւանդութեամբ մը կ'ոգեվարէր ժրնէվի հիւանդանոցին մէջ: Անգուր ցաւն իր հիւանդները դաւ Արմենակին վրայ, երբ ան երջանկութեան իր բաժինն ապրելու կը պատահուէր...

Հանգուցեալը, որ Գանիրէի մեր ընկերական շրջաններուն մէջ այնքան արագաճ յիշատակ մը կը բողբոլէր, անդրանիկ զաւակն էր կտրին Հայունիի մը, որուն տառապանքներէն վերջապէս կ'ընտրուէր քաղաքացին: Որդիական այնքան գուրգուրոտ աղապատանքով մը: Խորհեցանք, թէ տարաբաղդ Արմենակի յիշատակին յարգանքի յաւաքումը արտայայտութիւնը պիտի ըլլար իր սիրելի մօր կամ յիշատակին իսկ պահ մը վերակենդանացնել, ինչ որ կ'ընենք աւաւիկ, հետեւեալ կենսագրականը հրատարակելով: (Մ. Հ.)

1908 տեղադրուող Յին՝ օտարութեան մէջ կնքուած երկար ու տառապանքի հիւանդութենէ մը յետոյ՝ Մարիամ Կոկանեան իր հոգին աւանդեց Է. Պոլսոյ մէջ՝ ուր եկած էր ազատութեան վաղորդային արդէն հիւանդ ու քայքայուած, վերջին անգամ մըն ալ շնչելու երկրին օդը և հուսկ պահիկ մըն ալ վայելիլու այն ազատութիւնը, որուն համար այնքան տառապած էր:

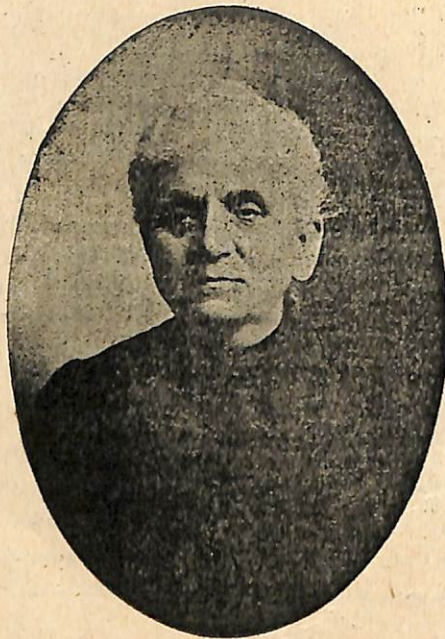
Մարիամ Մերճանեան ծնած էր 1850 թուականին, Հալէպի մէջ, ուր ստացած էր իր նախնական կրթութիւնը: Բռնապետական ընտանիքէն ծնեցած իր առաջին տպաւորութիւնը կ'ըլլայ իր հօրը նիւթական կործանումը՝ տեղւոյն կառավարչին նենգութիւնով, իսկ սուլթանական խռովութիւններէն ստացած իր առաջին վէրքը՝ իր հօրը սպաննութիւնը, զիւղի մը ճամբուն վրայ:

Անարդարութեան այդ առաջին տպաւորութիւնը աւելի կը շեշտուի Մարիամի մէջ երբ՝ 16 տարեկան՝ Արմտանցի Պետրոս Կոկանեանի հետ ամուսնանալէն տարի մը վերջը, անոր հետ Պոլիս կուգայ հաստատուիլ, ուր կը կորսնցնէ իր

հանգուցեալ եղբոր՝ Մարգար Մէրճանեանի կալուածներէն զատ՝ Ֆէրիզիւղի իրենց բնակած տունն ալ:

Այս անարդարութիւնէն պէտքացած, յոգնած և հիւանդացած՝ Պետրոս Կոկանեան իր ընտանիքը կը փոխադրէ Պուլկարիա:

Այդ թուականին, Պուլկարիա՝ հազիւ ազատած բռնակալութեան լուծէն՝ տակաւին կը խայտար իր առաջին ուրախութիւնով: Մարիամ հոգ առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնէ քրիստոնեայ զինուորներ, որոնք դեռ քանի մը տա-

րիներ առաջ Հայերու վիճակակից էին: Կը լսէ Զատիկն ու Ծնունդը ողջունող թնդանօթներու հարուածները, խաչին հովանաւորութեանը ներքեւ ազատութեան տարեգարծի մեծ հանդէսներու ա-

կանատես կ'ըլլայ, ու չի հատկնար թէ ինչո՞ւ այս ամէնը ուրախութեան և նախանձի արցունքներ

կը հոսեցնեն իր արդէն յոգնած աչքերէն: Աղօթքը կը ճանչնար ազգին ցաւերուն իրրմիակ գար-

ման, ու ամէն անգամ որ ազգային աղէտի մը լուրը ստանար երկրէն, իր շուրջը կը հաւաքէր իր զաւակները և կ'աղօթէր

Մարիամ Կոկանեան (Մերճանեան)
1850—1908

Աստուծոյ: Շատ անգամ մեր մէջ գոյութիւն ունեցող աղօթքները խիստ սահմանափակ և եռական գտնելով, իր միսթիքական հոգին նորիկ կը ստեղծէր, աղերսելու համար ամենակարողին:

Պուլկարիոյ մէջ իր ամուսնոյն գործերը անյաջող երթալով՝ Մարիամ Կոկանեան կը ստիպուի Պոլիս դառնալ նորէն, խմելու համար դարձեալ այն դառնութեան բաժակէն, որուն մրուրը չէր քամած տակաւին: Վրայէ վրայ ընտանեկան դժբաղդութիւնները կը հասնին և վերջապէս կը կորսնցնէ իր ամուսինը:

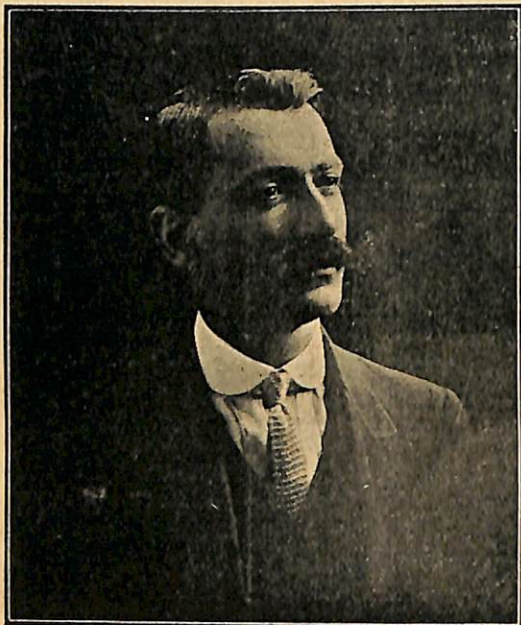
Անմխիթար Մարիամի պէտքանքն ու ատելութիւնը իրենց զաւակներէն կը հասնին տիրող բէժիմին դէմ, և աղօթքն այլևս չի կրնար սիրովել զինքը: Բնագրաբար նոր Աւետարանի մը պէտքը կը զգայ, և այդ Աւետարանը կը գտնէ Բաֆֆիի գործերուն մէջ, որոնք նոր հրապարակ ելած էին այն ատեն: Մարիամ անոնց մէջ կը սորվի թէ ինքը չէ միանակ անիրաւուն, այլ ամբողջ ազգը, թէ իր անձնական ցաւերուն բով ցեղին ցաւերը՝ ովկիանոսներ կը կազմեն: Շատ գիշերներ իր անգրանիկ աղջկան՝ Երմոնէին հետ կարգալով ու խօսելով կը լուսնեն և անգիտակցաբար կը պատրաստեն իրենք զիրենք գործնական յեղափոխութեան, մինչև որ Հնչակեան երիտասարդ կազմակերպիչ մը գիպուածով կը պատահի անոնց և տեսնելով անոնց հաւատքն ու համոզումը կը մտցնէ զանոնք կուսակցութեան մէջ:

Մարիամ իր գոնիւրը լայն կը բանայ 90ի յեղափոխներուն առջեւ. իր տունը կը դառնայ յեղափոխական մթերանոց մը, և հոն է որ շատ անգամ տեղի կ'ունենան Կ. Պուլսոյ Մասնաճիւղին ժողովները: Իսկ ինքը և իր անդրանիկ աղջիկը՝ Երմոնէ, ոգի ի բոլին կը նուիրուին յեղափոխական ճիգին և կարեւոր դեր կը կատարեն յարաբերութիւններու մշակութեան և պահպանման, ինչպէս նաև փոխադրութիւններու գործին մէջ:

1880 թուականէն մինչև 1894 իր Պոլսէն փախած թուականը, Հնչակեան կուսակցութեան մէջ Մարիամ Կոկանեանի գործունէութիւնը անոր կեանքին անկիւնաքարը կը կազմէ:

1890ի վերջերը Մարիամ Կոկանեան՝ Հնչակեան գործիչի մը խորհրդով ու անոր փախուստի միջոցները դիւրացնելու համար՝ կ'երթայ տեսնել Մամբրէ վարդապետը և ի մէջ այլոց կ'իմացնէ նաև թէ այդ գործիչը իր տան մէջ թաղնուած է: Մամբրէ, որ այդ թուականին արդէն սկսած էր մատնել իր յեղափոխական ընկերները, անմիջապէս լըրտեսներ կը գնէ Մարիամի ետեւէն և կէս ժամ չանցած 50 հոգիով կը պաշարուի Կոկանեաններու տունը: Այդ սարսափելի վայրկեանին Մարիամ ինքզինքը չի կորսնցնիր և կ'որոշէ պահուած անձր թաղցնել խոհանոցի ջրածրարին մէջ, ուր յուրը սակաւցած էր: Բերայի կառավարիչը, ոստիկաններով շրջապատուած անձամբ կուգայ դուռը զարնել: Մա-

րիամ պատուհանէն տեսակ տեսակ առարկութիւններով կ'աշխատի ժամանակ չահիլ, մինչ ասդին իր անդրանիկ աղջիկը Երմոնէ, իր փոքրիկ եղբայրներուն և քոյրերուն օգնութիւնովը, ջրափարը կ'իջեցնէ փախստականը և կը պատրաստէ ամէն բան: Դուռը կ'օտրտիլէ յետոյ՝ ոստիկանները ամբողջ ժամ մը կը խուզարկեն ամէն անկիւն և ամբողջ ժամ մը Մարիամ ճարպիկութիւնը կ'ունենայ անոնց ուշադրութիւնը ջրամբարէն հեռացնելու: Եւ ոստիկաններուն հեռա-

Ողբացեալ Արմենակ Կոկանեան

մար յօժարին տանիլ այդ չարչարանքը, կը պատրաստէ անոնց տալիք պատասխանները, մէկ կողմէն կ'արծարծէ անոնց հայրենասիրական զգացումները և վերջապէս կը սպառնայ իր ձեռքով իսկ սպաննել իր տղոցմէն անիկա որ համարձակի բերան տալ իր ճանչցած ընկերներէն մէկը և աղարտել իրենց ընտանեկան պատիւը:

Եւ իսկապէս յաջորդ օրը երբ ամբողջ ընտանիքը ոստիկանութեան դուռը կը փոխադրեն, ամենախիստ հարցաքննութեան տակ իսկ ոչ ոք կը տկարանայ: Իսկ Մարիամ և Երմոնէ իրենց 8 օրուան բանտարկութեան միջոցին խիստ անսասան հաստատամտութեամբ կը շուարեցնեն ոստիկանութիւնը, որ կը ստիպուի վերջապէս ի չգոյէ ապացոյցի և իրենց տաներէց քահանային երաշխաւորութեան տակ ազատ արձակել զիրենք:

րուն հեռա- նալէն անմիջապէս յետոյ, փախստականը կը յաջողի ազատիլ:

Նոյն գիշերը Մարիամ իր շուրջը կը հաւաքէ իր հինգ զաւակները, կը բացատրէ անոնց կառավարութեան տալիք չարչարանքները և թէ ինչ բարձրօրինակ պիտի տան անոնք՝ եթէ ազգինսիրոյն հա-

Քանտէն արձակուելէ յետոյ որքան աւելի լրտեսները կը հետեւին իր քայլերուն, նոյնքան աւելի Մարիամ կը փարի յեղափոխական գործին, հետզհետէ աւելի գործօն դեր մը ստանձնելով և նոյնքան աւելի սրելով իր հանճարեղ հնարամտութիւնը՝ հազար դժուարութիւններու և վտանգներու մէջէն գլուխ բերելու համար իրեն յանձնուած ձեռնարկները: 1893 թուականին, Օհանճանեան՝ Մարիամ Կոկանեանի հասցէին է որ Պոլիս կուգայ և անոր միջոցաւ է որ կը ծանօթանայ ամբողջ Պոլսոյ Հնչակեան խումբերուն հետ:

Բայց վերջապէս 93ի վերջերը ամբողջ ընտանիքը կը մատնուի Պոլսոյ մասնաճիւղին հետ միասին: Ատոնցմէ մէկը կը փախի Պոլսէն և Մարիամ ու Էլիզ կրկին անգամ կը ձերբակալուին:

Այդ վերջին բանտարկութիւնը շատ աւելի դատն կ'ըլլայ ու տաժանելի: Մայր ու աղջիկ, իրարմէ բաժնուած, իրարու մասին ըրած կասկածներով ու մտահոգութիւններով կը հալումաշին: Իսկ Նազրմ, հակառակ դրաստան փառտերու չգոյութեան, այս անգամ չուզեր դիւրաւ արձակել զիրենք:

Գաւան երեք երկար օրեր, մայր ու աղջիկ կը տուայտին այդ բանտին մէջ մէկ կողմէն ինքզինքնին մտածելով, միւս կողմէն գրեթէ փողոցը մնացած անշափահաս պղտիկները: Այդ չարչարանքներուն մէջ իսկ, սակայն, կորովն ու պաղարիւնութիւնը չեն լքաներ Մարիամը որ, չփոթելու տեղ, իր տուած պատասխաններովը կը չփոթեցնէ հարցաքննիչները:

Վերջին անգամ բանտէն արձակուելէ ետքը ալ անկարելի կը դառնայ Մարիամի համար Պոլիս ապրիլը և ստիպուած կը հաւաքէ իր տղաքը ու կը հեռանայ դէպի Աթէնք:

Աթէնքի մէջ կը հիւրընկալուի իր պատկանած կուսակցութեան կիդրոնը, ուր դառնաթոյն յուսախաբութիւններ կրելէ յետոյ, կը ձգէ կը հեռանայ Աթէնքէն դէպի Եգիպտոս, ամէն գրկանք աչքն առնելով:

Եգիպտոսի մէջ որքան որ ալ իր զաւակներուն դատարակութիւնովը կը զբաղի և անջատուած կը մնայ կենդանի գործէն, բայց սրտով նորէն կապուած կ'ապրի Յեղափոխութեան հետ, և հեռուէն, երբեմն ուրախութիւնով, երբեմն տխրօրէն, միշտ կը հետեւի երկրի շարժումներուն:

Ազատութեան լուրը կ'երթայ զինքը կը գտնէ Պուլկարիա, ուր զրկած էին զինքը իր զաւակները, քիչ մը կադդուրելու համար իր հալումաշէնութիւնն ու քայքայուած շիղերը: Հակառակ իր հիւանդ վիճակին, կ'ուզէ ինքն ալ անգամ մը ողջունել ազատութեան այն արեւը, որուն ծագմանը համար այնքան տառապանքներ էր քաշած:

Սակայն, հազիւ Պոլիս հասած, ու շատ կարճ հիւանդութենէ մը յետոյ՝ Մարիամ Կոկանեան իր խոնջած աչուրները կը փակէ առ յաւէտ:

ՊԱՐԻԿ Մ'ԸԼԼԱԼ...

Պարիկ մ'ըլլալ, ի՛նչ քաղցր երազ, ի՛նչ հեշտանք
 Սուզուիլ մինչեւ երկնքի խորն անյասակ.
 Թըռիլ, նախքան լոյս ամպերուն մէջ անհուն
 — Այսպէս կ'ըղծամ որ ըլլայ կեանքս յարանուն:

Եթէ կարենամ օր մ'ըլլալ պարիկ,
 Կ'ապրիմ հոն միայն՝ ուր արդէն մարդիկ,
 Բընութեան գիրկը քաղուած միշտ խաղալ,
 Կը վայելեն սոսկ աշխարհը չկնալ:

Բընութեան գիրկը, ո՛հ ինչ անուշ կեանք:
 Տըտում խորհուրդներ այնտեղ կ'առնեն կանգ.
 Հոն ամեն էակ մաքուր է եւ սուրբ,
 Հոն հոգին ունի իր սերերը նուրբ:

Ո՛հ, ի՛նչ անուշ կեանք գեթ ամբոխէն չար,
 Միտքը կը խորհի, ազատ է համար.
 Այնտեղ մարդ կ'ապրի անյոյզ եւ հանգիստ,
 Զի բարիներուն կեանքն է միշտ զըւարթ:

Հոն խոկումնալից դիտել հեշտանքով
 Իրերը բնութեան գաղտնիքով օծուն,
 Ո՛հ, ի՛նչ ժամ վրսեմ, այս ամենուն քով,
 Լոկ հետք խօսիլ արարիչ Աստուծոյ:

ԱԼԻՍ ՄՍԵԼՅԱՆ (*)

(*) Օր. Ա. Մարտին, մեր երիտասարդ բանաստեղծու-
 հիներու շարքին մէջ նորից մը, որ գնահատուած է պոլսահայ
 քերթերէն, այնքան Գաւիթէ կը գտնուի եւ իբրեւ դասախոսակ-
 ուսուցչուհի կը պաշտօնավարէ Գալստեան վարժարանը: (Ծ. Հ.)

ՀԱՄԱԾԽԱՐՀԱՅԻՆ ՃԳՆԱԺԱՍԸ

1914

ԱՊՐԵԼՈՒ ԽՂՃԻՒԱՅԹԸ

Աշխարհաստան ուրականի մը պէս, եկաւ ան, Մեծ-
 Պատերազմը, Մեծ-Աղէտը, քաղաքակիրթ մարդկութեան
 շնչառութիւնը կտրեցնելով եւ ամենքս յանկարծակիի բերե-
 լով կեանքի առօրեայ սգորումներուն մէջ:

Երեք ամիսէ ի վեր հանդիսատեսներն ենք ամենէն
 հսկայական եղերա-դիւցահերգութեան օրուն երթէք թատր
 եղած ըլլայ մեր երկրագունդը:

Ու ռաժանելի է կեցուածքը մերին, կրաւորական այլու-
 րութիւնը օրուն մէջ կը գտնուինք՝ հանդէպ համաւրոպական,
 կրնանք ըսել համաշխարհային այս վիթխարի տոսմին:

Կը դիտենք, կը լսենք, կը սպասենք լուրերուն...
 Հարիւր հազարաւորներ խողովակներ... հնձուեր են արդէն,
 միլիոնաւորներ կ'երթան իրարու զարնուելու, զիրար մոր-
 թոտելու, իրարու արիւնին, քայքայումին, ջախջախումին
 մէջ Յաղթանակը փնտռելու, հետապնդելու...

Մենք կը դիտենք, կը լսենք, կը սպասենք միայն լու-
 րերուն:

Հրաշալի օտտաններ քարուքանդ կ'ըլլան ուսմերու
 հրեղէն տարափին տակ, արգասանդ դաշտեր կը խոշտան-
 գըւին, ժպտուն ու օրհնեալ գիւղեր կը հրդեհուին, կը մոխ-
 րանան, խաղաղ ու աշխատաւոր բնակչութիւններ՝ հուրի
 ու սուրի մատնուած՝ խոյս կուտան իրենց պապականեան օ-
 ճախներէն, իրենց ծերերը, կիներն ու երախտները քաշ-
 կուտելով խուճապական խելալեղ վազքի մը մէջ, իսկ կրակի
 չըջաններէն անդին, Սուգը կը մտնէ բիրաւոր քաղքերի
 տուններու սեմէն ներս, սիրական ամուսնի մը, անուշիկ
 եղբոր մը, պաշտուած զաւկի մը մահուան գոյժին հետ...

Մենք կը դիտենք, կը լսենք, կը սպասենք միայն լու-
 րերուն:

Եւրոպական «քաղաքակիրթութիւնը» կը սնանկանայ իր
 ամենէն յօխորտ ու հանդիսաւոր ներկայացուցչին, տեւտոն
 «մշակոյթ»ին սնուցած ու չղթալաղերծած վայրենի ու ոճ-
 րագար մոլուցքներովը: Մարդկային անգթութիւնը Արեւել-
 քի մէջ կը նսեմանայ Արեւմուտքի իր պաշտպանին շոյալած

գազանային գերազանցութեան ապացոյցներովը: Անմեղմե-
րու, տկարներու, ինչպէս նաեւ արուեստի նուիրական հրա-
շակներուն դէմ մոլեգնող բրուսիական վարագուծիւնն ու
վանսալիզմը մարմնաւորող Գայգէրն ու իր քամարիլլան, կը
զգանք այսօր թէ՛ կէօթէի բացատրութեամբ՝ ամֆիթիթէ
էլէքթրիվներով համակրած ու մեղսակցած պիտի ըլլային, ան-
շուշտ, Համիտին ու իր ջարդարար վոհմակներուն:

Միւս կողմէն, դաշնակից ճակատներէն պարզուած գմայ-
լելի ու աղեխարշ տեսարանն ալ կը շուարեցնէ մեզի, կը
զլէ կ'անցնի մեր մտածումը՝ բարոյական արժէքներու, հո-
գեկան գեղեցկութիւններու սովորական չափանիշի մը վար-

Սուգը կը մտնէ ամեն ճան սեմէն ներս

ժըւած: «Հերոսութիւն», «բոլորանուիրում», «անձնագործ-
ութիւն» բառերը կը պարպուին իրենց բացառիկ ու հազուա-
գիւտ առաքինութեան իմաստէն, կը լայնանան, կ'ընդհան-
րանան, կ'ովկէանան, բնականոն վիճակ մը կը նշանակեն:
Ո՞վ է որ «գիւցազն» մը, «անձնագործ» մը չէ՞ դաշնակից շար-
քերուն մէջ, ան մատնացոյց ըրէք մեզի... Ամենքն ալ,
ամենքն ալ, յետին շինականէն մինչեւ տոհմիկ միլիոնատէր-
ներու տղաքը, անոնք որ օրական երկու անգամ իրենց լո-

գանքը կ'առնէին, և կեանքի հարթ ու հեշտաւէտ ճամբա-
ներուն վրայ վայելքներու ընտրանքին վարանքն ունէին
միայն, ամենքն ալ կ'երթան, կողք կողքի, միեւնոյն խրա-
մասներուն մէջ, կուրծք տալ թշնամիին, միեւնոյն տա-
ժանքներն ու զրկանքները բաժնիլ, միեւնոյն վտանգներն
ու մահը դիմագրաւել՝ հասարակաց Հայրենիքին պաշտպա-
նութեանը համար: Ահ, անոր ողջակէզի խորանին առջեւ
ընկերային անհաւասարութիւնները, դասակարգային խտ-
րութիւններն ինքնին կ'անհետան, ու ցեղին անդրժելի եղ-
բայրութիւնն անգամ մը եւս կը թրծուի՝ հարուստին և աղ-
քատին, երէկուան դժբաղդին ու իրջանիկին այսօր միասին
թափած արիւնին, միասին ապրած մաքառումին մէջ...

Մեծագոյն, հզօրագոյն, ազնուագոյն, գեղեցկագոյն
Ֆրանսա մըն է որ հիմա կ'երկնուի, կը խմորուի պատերազ-
մի անդհններուն, խռովքներուն ու խոյանքներուն մէջ:
Շատ բաներ սրբագրուելու վրայ են Ֆրանսական հոգիին
մէջ... Եւ գուցէ այս անաւոր փորձութիւնը պէտք եղած
ըլլար մեր մտաւոր սուրբ հայրենիքն անգամ մը եւս մաք-
րագործելու, ամբապնդելու համար արդարութեան ախոյ-
եանի, ճշմարտութեան ջահակրի իր վեհաշուք ու արժանա-
ւոր դերին մէջ:

Ողջոյն 1793ի մեծ Ֆրանսային, որ՝ 1914ի այս անաւոր
ճգնաժամին մէջէն՝ 1871ի իր պարտութեան վճռատախտակ-
ները պիտի խորտակէ, և Պիլմարքի ոճրանիւթ աւետարանը
ոչնչացնելով՝ իրաւունքին իրաւունքը պիտի վերահաստա-
տէ բիրտ Ուժին վրայ: ազատագրելով մարդկութիւնը «բա-
ղաքակիրթ» բռնակալութեան մը, նոր տեսակի անագոյն
ստրկացումի մը անագոյն կ'ալ մահացու շղթաներէն:

Ու Ֆրանսան, փառք Ամենակալին, մինակ չի մնաց
այս բաղդորոշ ճգնաժամին. մարդկային սեռին համար մա-
հու և կենաց տարողութիւն ունեցող այս տիտանեան
մաքառումին մէջ:

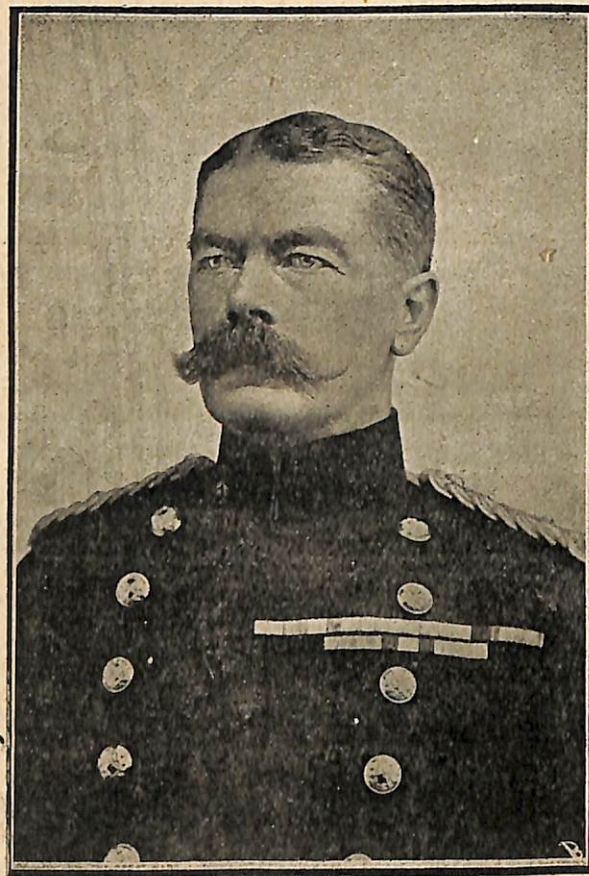
Մեծ-Բրիտանիան, պայքարող կորովի իր ամբողջ ան-
ընկճելի կամաւորութեամբ, ծովային իր անհաւասարելի
զօրութեամբն ու ցամաքային իր լաւագոյն զօրագունքներովը,
առիւծի պէս խոյացաւ կանգնելու Ֆրանսայի կողքին:

1870ի պատմական սխալը չի կրկնուեցաւ. Ֆրանսան
մինակ չի մնաց, այս անգամ, գերման կատաղի յարձակու-
մին դէմ: Գայգէրի բանակին յառաջատանները հազիւ բրո-
նաբարել սկսած էին արիական Պելճիքայի չէզոքութիւնը,
երբ Անգլիա, ո՛չ միայն իր անեղ նաւատորմիդ շարժումի
մէջ դրաւ, այլ իր զինուորեալ երիտասարդութեան ծաղիկը
Ֆրանսա դրկեց հասարակաց թշնամիին դէմ ճակատելու:
Մանչի երկու կողմերէն՝ երկութէ դէմքեր ցցուեցան՝ անգ-
լիական ու ֆրանսական ազգերուն մարտական կորովն ու
ազգամարտութիւնը խորհրդանշող: Լօրտ Քիչնէր մէկ միլիոն

Անգլիացիներու անմիջական զինուորագրումը չը պահանջէր, մինչ Զօրավար Ֆրէնչ մօտ երկու հարիւր հազար բրիտանական լուսագոյն զօրաց գլուխն անցած, Ֆրանսա կ'անցնէր Հանրապետութեան սպարապետ լուսկեաց ալ անդրդուելի Զօրավար Ժօֆրի տրամադրելու Անգլիոյ անգնահատելի զօրավիգը:

Մեծն-Բրիտանիա, ինքզինքն անխնայ վաճառելու և ո՛չ մէկ զոհողութեան առջեւ վարանելու անդառնալի վճռորո-

ԵՐԿԱԹԵ ԴԵՄԲԵՐ

Ֆիլս-Մարշալ Լօրս Քիչնէր

շումովն էր որ ռազմագուշտ նետուեցաւ: Արեւու պէս խարտեաչ ու շէնչող իր գաւկըներէն տասնեակ հազարներ՝ Մօնսէն մինչեւ Գօնրիէնէն՝ անլուր խիզախութեամբ մը պայքարելէ վերջը՝ ինկան պելժ ու ֆրանսական հողերուն

վրայ, ու իշխաններու, լօրտերու, մեծամեծներու պայազատներէն հարիւրաւորներու անունները կարգացինք արդէն պատուով դաշտէն հասնող մահադոյժ ցանկերուն մէջ, անգամ մըն ալ մեր հոգիին խորունկէն զգալով անդիմադրելի սարսուռը ապրելու խղճիխայթին...

Ըսին թէ կերպով մը բաղգաւոր պիտի համարուէին անոնք որ մարդկային պատմութեան սա՛ մեծագոյն դէպքերուն ժամանակակից ապրեցան, հանգիստաւես ու վկայ եղան ամենէն անագնադղորդ ու աշխարհացունց պատերազմին որ երբէք տեղի ունեցած ըլլայ... Բաղգաւոր, ուրեմն, մենք, առհնձք ալ, որ տեսանք հրաշալիօրէն անաւոր եղելու թիւեր, «աշխարհիս վերջի» տեսիլքին մօտեցող ներկայ արհաւիրքը... Ես կը կարծեմ թէ՛ այս օրերուն՝ Վատիկան սահմաններէն դուրս ապրող մարդիկ երբէք աւելի զժնգակօրէն զգացած պիտի չըլլան իրենց բարոյական ճղճիմու թիւեր, տգեղութիւնը, մակարութեւնը, Ս. Երմիոնաւորները որոնք կ'երթան Հայրենիքի մը համար մեռնելու զիրար մեղց կով. և այն միւս միլիոնաւորները որ պատերազմի սարսափներն ու աղէտները կը կրեն իրենց երգիքներուն ու մարթերուն վրայ, մենէ աղէկները, մենէ երջանիկներն էին երէկ, և մենէ աւելի արժանաւորներն են այսօր անտարակոյս: Բայց մենք խաղաղ կեանքի առօրեայ անասնակա՞նութեան մէջ կը մխրձուինք, կը տափակնանք, կը սողոսկինք, մինչ անոնք կը ջարդուին, կը տանջուին, կը սպաւորուին...

Ինչ անփառունակ բաղգաւորութիւն, հասած ըլլալ այս օրին, տեսած ըլլալ Մեծ-Պատերազմը, դիակներու հեռաւոր ու անվիրջ բրգաւորումը, աւերներու մռայլ ու անհուն կուտակումը:

Գնէ այդ եղերական տեսարանը վատառողջ հետաքրքրութեանէ մը աւելին ու տարբերն ալ արեւնցնէ՛ր մեր ներսիցին, գոնէ մայրկեանին ողորդական տրամութենէն ողորդիլ գիտնա՛ր մեր դաժան հսականութիւնը:

Չէ՛. պատերազմիկ ազգերու տուայտանքին ու արիւնոտ գալարումներուն հանդէպ՝ խաղաղ ալլուրութիւններու մէջ ապրող մարդկութիւնն աւելի՛ վատթարացաւ, մէկ օրէն միւսը, հոգեկան աւելի այլանդակ ու խուժուժ ծամածուծութիւններ պարզեց՝ կեանքի իր սովորական ընթացքին մէջ հազիւ խանդարուած զգալով ինքզինքը անտեսական անսովոր պայմաններէ:

Ընկերային համերաշխութիւնը — խոշոր կեղծիք մը, որ յգիտցածին զրկեայէն, շահագործողին շահագործուողէն ունցած վախը կամ դեռ սպառած շահը կը ծածկէր — չուտով դիմակաւորէր եղաւ: Վաղուան անապահովութեան կամ նիւթական դժուարութիւններու ամենադոյշն կասկածն իսկ

բաւեց որ ինքնապահպանումի բնազդները տարամերժօրէն ծառանան գռեհիկ ու եսամոլ հոգիներու ներսիդին: Ունեւորներու, ընչեղներու կողկողագին վայնասունն աշխարհը բռնեց. սո՛վ, թշուառութիւն, կործանում կ'ոռնային, իրաւունքն ունենալու համար անօթիներու բերնէն խլելու՝ արժանիքի ու քրտինքի գնով վաստկուած հացի նիւար պատառն ալ: Անգործներու թափօրները հոծացան քաղքենի մայթերուն երկայնքը: Պաշտօնական բարիգործութիւնն իր քեզկեանները մաքրեց, անժառանգներուն արժանապատուութիւնը նոր թափով մը յօշոտելու համար:

Ապրելու խղճիխայթը... Ա՛հ, ո՛րքան օտար էր այդ աղնուական զգացումը Մեծ Տոմարն հանդիսատես մարդկային ամբօխներու ստուարագոյն սեծամասնութեան: Հազուագիւտ խղճմտանքներ միայն տալնապեցան այդ անձկոտ խռովքովը: Խաղաղութեան ապահով ճամբաներուն մէջ մարդը մարդուն գայլը դարձաւ:

Եգիպտահայ մեր հանրային կեանքն ալ, փոխանակ հեռուն թաւալող մեծ դէպքերու պատկառանքովը համակուելու, փոխանակ աւելի խորհուրդով, աւելի յուզումով, աւելի վեհութեամբ լիցուելու, լճացաւ, ճահճացաւ, գրեթէ բոլորովին չքացաւ: Ամէն ոք իր կաշիին մէջ քաշուած՝ իր անմիջական շահերէն դուրս բանով մը շահագրգռուելու ընդունակ չի թուիր: Հասարակական օրկաններ չի կան մեր հաւաքական գիտակցութեան, մեր յոյսերուն, մեր անդունդներուն հարազատ արտայայտիչներն հանդիսանալու և մեր շուարած, մթազնած մտածումին առջեւ բանալու համար վաղուան հորիզոններն ու հնարաւորութիւնները:

Ո՛ւր, դէպի ո՛ր հանգրուանը կը տանի մեզի վերջացող տարին:

Հայկական ճակատագիրը խորապէս, էապէս, ահագնապէս շահագրգռող յեղաշրջումներ տեղի կ'ունենան, զգայացունց ու բազդորոշ շարժումներ ծայր կուտան ահա՛ Հայաստանի սահմաններէն(*). և Եգիպտահայը չունի միջոց սա յղի ու հանգիստօր վայրկեաններուն իմաստը սերտելու, անոնց թելադրանքներովն ու ներնշումներովը սնանելու:

Եւ քիչեր անհանգիստ կ'ըլլան գաղափարական այս լըռութենէն, ամայութենէն, դատարկութենէն ու սովէն...

Այս շրջափուռին մէջ չէ՛, անշուշտ, որ՝ միլիոնաւորներու դէպի մահ վազքը, ապրելու խղճիխայթը պիտի յաբուցանէր տժգոյն հոգիներու խորը:

Վ Ե Ր Զ

(*) Այս տղերք գրութիւն վերջ պայթեցաւ Ռուսո-Փուրի Պատերազմը, որուն մասին կ'սրբալ մեր հրապարակ հանձն «Ողջոյն Ազատարար Քեռիին» տեսակը: (Ծ. Հ.)

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ՔԱՅՔԱՅՈՒՄ

ԿԻՂԻԿԵԱՆ ԱՐՀԱԽԻՐՔԸ

ՀԱՅՈՒՀԻՆ

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ (Ա. Տարի 1914)

ԱՐԻՒՆԻՆ ՄԱՏԵԱՆԸ (Մամլոյ տպ)

ՈՂՋՈՅՆ ԱԶԱՏԱՐԱՐ ՔԵՌԻՒՆ (Պրակ)

“ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ”

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՄԱԲԱՂԽՈՒՄԻՆ

ՄՕՏ ՕՐԷՆ ՊԻՏԻ ՍԿՍԻ ՊՐԱԿ ԱՌ ՊՐԱԿ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻԼ

ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԱՂԻՐԷՆ ՊԱՐԹԵԻՆԵԱՆԻ

ԳԻՆ՝ 10 ՂՐՇ. ՈՂՋ

ԴԻՄԵԼ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ՝ B.P. 1500 LE CAIRE

529

63-ՊԱ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0148491

14203